

Ḥaydar Ḥ̣ārizmī
“Maḥzan al-asrār”
– The Treasury of Secrets –

Keleti Tanulmányok
Oriental Studies

17

Series editor:
Ágnes Kelecsényi

Ḥaydar Ḥ^vārizmī

“M a ḥ z a n a l - a s r ā r”

– The Treasury of Secrets –

سوزداکبرک معنی و معنی و معنی و معنی

*An Edition of the Manuscript Preserved
at the Oriental Collection of the Library of the
Hungarian Academy of Sciences*

Edited and Translated

by

Benedek Péri

Library and Information Centre of the
Hungarian Academy of Sciences

2020

Sponsored by

© Library and Information Centre of the Hungarian Academy of Sciences
© Benedek Péri

ISBN: 978-963-7451-65-2
ISSN: 0133-6193

A decorated page from a copy of Ḥaydar Ḥvārizmī's "Maḥzan al-asrār"; Wellcome Collection, London

Foreword

1.

Hungarian Turkology and the mapping of Uzbekistan's cultural legacy

The history of Hungary and Hungarians has close ties to the Turkic world. Hungarians are supposed to have lived together with various Turkic communities before they entered the Carpathian Basin in the late 9th century. These ties were not torn after the establishment of the Hungarian kingdom either. The immigration of Pecheneg and Cuman tribes continued until the 13th century and Hungary was occupied by Ottoman forces for more than 150 years in the 16th–17th century. Thus it was quite natural that the interest in the history and culture of Turkic peoples developed into a branch of the national scholarly disciplines by the 19th century.

The first Hungarian scholar who became interested in texts written in the Chaghatay (Old Uzbek) literary language was Ármin Vámbéry (1832–1913). Vámbéry learnt Ottoman Turkish from János Repicky (1817–1855) a Hungarian expert on various Eastern languages, Ottoman among them, and between 1857 and 1861 he spent four years in Istanbul, where he had the opportunity to study Chaghatay texts as well. Among the books he brought back to Hungary there was a Chaghatay–Ottoman dictionary prepared in the 16th century to facilitate the study of the works of Mīr ‘Alī-šīr Navāyī (1441–1501). Navāyī played an enormous role in shaping and establishing the Ottoman imperial literary paradigm and thus his oeuvre had become very popular among Ottomans. The dictionary Vámbéry managed to

get hold of in Istanbul was published together with a Hungarian translation in 1862.¹ The same year also saw his publication of a partial Hungarian translation of Navāyī's *Muḥākamat al-luġatayn* (The Debate of Two Languages) in a scholarly journal.²

Vámbéry's journey to the territory of modern-day Uzbekistan further deepened his interest in Chaghatay studies. During the trip he made disguised as a dervish, he collected a few manuscripts that served as a firm basis for his future scholarly work. In 1867 he prepared the first Chaghatay language-book ever published in Europe entitled *Čagataische Sprachstudien* meant as an introductory course for beginners. The volume contained a short grammatical description, excerpts from texts Vámbéry borrowed from the manuscripts he brought to Hungary and a short vocabulary.³

Vámbéry arrived back to his homeland accompanied by an Uzbek man from the settlement of Qongiroṭ, Molla Ishaq (1841–1892). “Csagatáj Izsák” as he was called in Hungarian not only helped Vámbéry in his scholarly pursuits, but he learnt Hungarian very-well and he even translated part of a Hungarian narrative poem written by one of the most acknowledged Hungarian poets, János Arany (1817–1882), into his Uzbek mother-tongue.

Though Vámbéry's scholarly attention turned towards the origin of the Hungarian nation and language in the 1870s and 1880s, he never ceased to be interested in the history and literature of Central Asian Turkic peoples. In 1883 he published an edition of Muḥammad Šāliḥ's *Šaybānī-nāma* (Shaybani's Book), a 16th century narrative poem on the life and deeds of the nomadic Uzbek ruler, Muḥammad Šaybānī Ḥān (d. 1510). He also edited and published the text of a manuscript he procured in Khiva. The Uzbek folk epic (*dastan*) titled *Yūsufu Aḥmad* (Yusuf and Ahmad) appeared in print in 1911.

József Thúry (1861–1906), a Hungarian scholar and successor of Vámbéry as the head of Turkology department in Budapest,

¹ Vámbéry, Ármin (ed. and transl.), *Abuska. Csagatajtörök szógyűjtemény* (Pest: Magyar Tudományos Akadémia, 1862).

² Vámbéry, Ármin, ‘Muhakemet-ül-Lugetejn. Mir ‘Alisír (Nevâjî) török-jéből,’ *Nyelvtudomány Közlemények* 1 (1862), 113–130.

³ Vámbéry, Ármin, *Čagataische Sprachstudien* (Leipzig: F. A. Brockhaus, 1867).

inherited Vámbéry's interest in Chaghatay literature. In the first few lines of his booklet on the history of Central Asian Turkic literature he summarized his views on the state of contemporary Chaghatay studies:

'We can say that the literature of Central Asian Turkic peoples looking back to a distinguished history of one thousand years, is still a terra incognita, an unexplored terrain for Western scholarship. Nobody from Hungary or abroad has ever ventured to explore and map it in a systematic way. While there is no short sketch available, however rudimentary it may be, on the topic, giving at least a general overview of the subject and even the preliminary studies of the topic are scarce, here in Europe we Hungarians did the most in this field of research....'

Thúry was right in his assessment of the state of Chaghatay studies. The attention of Turkologists from the late 1880s to the early 1900s were captured by two groups of texts: the Old Turkic inscriptions found along the river Orkhon in Mongolia and the Old Uyghur texts discovered by Hungarian-born Sir Aurel Stein (1862–1943) and by German explorers in Western China.

Thúry had the courage to deviate from the mainstream and continue what Vámbéry had begun. His booklet titled *A közép-ázsiai török irodalom* (Central Asian Turkic Literature)⁴ aimed at filling the gap its author complained of and gave an overall picture of the most important authors and works in Turkic in Central Asia from the earliest period up to the 19th century. Had it been translated into European languages Thúry's booklet would have earned its author international acclaim. Though our knowledge on the history of Chaghatay, Central Asian Turkic and Uzbek literature, all discussed in Thúry's book, has widened in the past hundred years, Thúry's work can still be used as a short introduction to the topic.

One year earlier, in 1903, Thúry published an equally remarkable booklet on a voluminous Chaghatay–Persian dictionary.⁵

⁴ Thúry, József, *A közép-ázsiai török irodalom* (Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1904).

⁵ Thúry, József, *A behdset-ül-lugat című csagatáj szótár* (Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1903).

The lexicographical work entitled *Bahjat al-luġat* (The Beauty of Words) was written by Faṭḥ ‘Alī Qājār Qazvīnī in 1861 with the aim of producing a dictionary for readers in Iran who wished to study the works of Navāyī. The manuscript that served as a basis for his study was bought by Thúry in Istanbul.

Thúry’s early demise in 1906 created a huge gap in Chaghatay studies that was filled only half a century later by János Eckmann (1905–1971). Eckmann studied at the Turkology department founded by Vámbéry in 1870 and during his long stay in Turkey he became a staunch researcher of literary traditions once flourishing on the territory of modern-day Uzbekistan. He published wide on Khwarizmian and Chaghatay and became a celebrated expert on the subject. His *Chagatay Manual* published in 1966 is still the reference work on Chaghatay grammar and the short excerpts taken from literary texts together with an additional Chaghatay–English vocabulary make this volume an excellent introduction to Chaghatay for university students.⁶

András Bodrogligeti (1925–2017) who was also educated in the Budapest school of Turkology followed in Eckmann’s footsteps and published a few volumes and many articles on various aspects of the history of Chaghatay and Uzbek literature. His most important works include *A Grammar of Chaghatay*⁷ and *Modern Literary Uzbek*.⁸

The more than hundred and fifty years old tradition of Chaghatay studies that started with Vámbéry in Hungary is continued by a younger generation of scholars from the Budapest school.

István Vásáry (b. 1945) became an associate professor at the Department of Turkic Studies in the early 1980s and he played a substantial role keeping the tradition alive. Though his research focused mainly on the history of the Golden Horde and its successor states, his classes on Chaghatay texts ensured that the interest in Chaghatay studies would continue in Hungary.

⁶ János Eckmann, *Chagatay Manual* (Bloomington: Indiana University Press, 1966).

⁷ András J. E. Bodrogligeti, *A Grammar of Chaghatay* (München: Lincom Europa, 2001).

⁸ András J. E. Bodrogligeti, *Modern Literary Uzbek. A Manual for Intensive Elementary, Intermediate and Advanced Courses* 2 vols. (München: Lincom Europa, 2002).

His inspiration greatly shaped his students' scholarly interest. Benedek Péri (b. 1966) specialized in the history of classical Turkic literary traditions, Chaghatay among them. His publications include a book on the history of Turkic language and literature in India.⁹ Ferenc Csirkés (b. 1972) published an article on a well-known Chaghatay text, *Gul u Navrūz*¹⁰ and András Czrentnár (b. 1989) wrote his Ph.D. thesis on a Central Asian Turkic–Persian language book compiled in Mughal India.¹¹

2.

The Library and Information Centre of the Hungarian Academy of Sciences and its manuscripts reflecting the cultural legacy of Uzbekistan

The Library of the Hungarian Academy of Sciences was founded by Count József Teleki (1790–1855) by gifting 30.000 volumes to the Academy in 1826. The first manuscripts containing texts that are part of Uzbekistan's cultural legacy arrived in the collection much later, in 1876, when Bertalan Ónody (d. 1892) arrived back in Budapest from his journey to Khiva. Ónody was a legal expert and landowner who travelled to the Khivan Khanate to study the local agriculture and collect the seeds of fruits. The small collection of books he donated to the library contained several volumes in Turkic, six volumes in Persian and one volume in Arabic.

The next batch of manuscripts came to the library with Dániel Szilágyi's (1831–1885) bequest. Szilágyi was a Hungarian

⁹ Péri, Benedek, *Az indiai timuridák és a török nyelv. A török írás- és szóbeliség a Mogul-kori Indiában* (Indian Timurids and Turkic language. Turkic Language and Literature in Mughal India) (Piliscsaba: Avicenna Közel-Kelet Kutatások Intézete, 2005).

¹⁰ Ferenc Csirkés, 'Aspects of Poetic Imitation in 15th–17th century Turkish Romances. The Case of the "Gul u Nevruz"', *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 60/2 (2007), 195–221.

¹¹ Czrentnár, András, 'Asur-beg keleti török nyelvtana és társalgási könyve (Ashur Beg's Eastern Turkic Grammar and Language Book) unpublished Ph.D. dissertation (Budapest: ELTE, 2018).

emigrant in Istanbul who owned a second-hand bookshop in the city. Though his valuable collection of manuscripts was looted when he passed away, the remaining ca. 500 volumes were sold to the academy by his family. We do not exactly know which volumes are from Szilágyi's collection but Vámbéry in his preliminary report stated that the bequest included several volumes of the works of Navāyī and some other "unknown" Chaghatay authors.¹²

Vámbéry passed away in 1913 and his son, Rusztem Vámbéry (1872–1948) donated his father's small collection of manuscripts to the Library of the Hungarian Academy of Sciences. This included several volumes he obtained during his journey to Central Asia and some of them he purchased during his trips to Istanbul or received as a gift. As far as their language is concerned the majority of Vámbéry's manuscripts that can be connected to the cultural legacy of Uzbekistan are in Chaghatay and a small number are in Persian. The oldest manuscript of this lot is a collection of poems by one of the celebrated Timurid poets, 'Abd al-Raḥmān Jāmī (d. 1492) copied during the author's lifetime, in 1470.

Sándor Kégl (1862–1920) was one of the first representatives of Hungarian scholarship in the field of Iranian studies. His bequest containing almost sixty manuscripts, mainly in Persian included several copies of the works of Jāmī. Kégl's manuscripts bear evidence of the widespread and continuous popularity of Timurid literary accomplishments as some of these were copied in late Mughal India.

The most interesting volume in the Kégl bequest is an anthology compiled somewhere in India in the mid-18th century.¹³ Besides many texts in Persian, this manuscript also contains Turkic works as well: the collected poems of Muḥammad Fuḏūlī (d. 1556), the *Beng ü Bāde* (Weed and Wine) a short narrative

¹² Vámbéry's report in *A Magyar Tudományos Akadémia Értesítője*. 1886, 204.

¹³ For a detailed description of the manuscript and the Turkic texts included see Péri, Benedek, 'Turki Language and Literature in Late Mughal India as Reflected in a Unique Collection of Texts,' in A.C.S Peacock and Richard Piran McClary (eds.), *Turkish History and Culture in India* (Leiden: Brill, 2020), 367–387.

poem on the debate between Cannabis and Wine,¹⁴ a short versified Turkic–Persian lexicographical treatise, two short Turkic–Persian vocabularies, and most importantly select poems by the Uzbek ruler ‘Ubayd Allāh Ḥān ‘Ubaydī (r. 1533–1539). This volume clearly indicates that Turkic was still in use in Mughal India in the 18th century.

The Oriental manuscripts of the Library were kept together with other books until 1949 when Lajos Ligeti (1902–1987) initiated the establishment of the Oriental Collection. Today all the Chaghatay and Persian manuscripts are preserved there.

3.

Ḥaydar Ḥ‘ārizmī

Not much is known about Ḥaydar Ḥ‘ārizmī’s life. Though most near contemporary literary historical sources mention his name or quote at least a few lines composed by him, the information they provide is meagre.

The *Funūn al-balāḡa* (The Sciences of Eloquence), a contemporary handbook on prosody and the art of poetry written in Turkic around 1437 by Šayḥ Aḥmad b. Ḥudāyād Tarāzī cites Ḥaydar’s works on several occasions.¹⁵ The great number of lines quoted suggests that Ḥaydar was an acknowledged poet of the Turkic literary scene in the early Timurid period.

Daulatšāh Samarqandī (d. 1494 or 1507) mentions Ḥaydar in his biographical anthology compiled in 1487 among the court poets of the Timurid prince Iskandar Sulṭān b. ‘Umar Šayḥ (d. 1415) who ruled the province Fārs in Western Iran. According to Daulatšāh, Ḥaydar’s poems were “nice and pleasant”.¹⁶

¹⁴ Muhammad Fuzúlí, *A Fū‘ es a Bor vitāja*, ed. and transl. Benedek Péri (Budapest: MTA Könyvtár és Információs Központ – Jaffa Kiadó, 2016).

¹⁵ Devin DeWeese, “The Predecessors of Navā‘ī in the *Funūn al-Balāḡah* of Shaykh Ahmad b. Khudaydad Tarazi: A Neglected Source on Central Asian Literary Culture from the Fifteenth Century,” *Journal of Turkish Studies* 29 (2005), 123.

¹⁶ Daulatšāh Samarqandī, *Tazkirat as-Šu‘arā*, ed. Muḥammad Ramažānī (Tehran: Ḥāvar 1366/1987), 280.

Navāyī in his biographical anthology entitled *Majālis an-nafāʾis* (Congregations of Refined People) written some years later, in 1491, does not devote a separate entry to him. He is mentioned as the panegyrist of Iskandar Sulṭān and a couplet is cited from his “*Maḥzan al-asrār*” without mentioning the title of the work.¹⁷ Ḥaydar is mentioned by Navāyī in his *Muḥākamat al-luḡatayn* as well. Together with Saqqāqī, ‘Aṭāyī, Muqīmī, Yaqīnī and Amīrī he is listed among the poets of the Timurid period who composed poetry in Turkic.¹⁸

Ẓahīr ad-Dīn Muḥammad Bābur (d. 1530) mentions Ḥaydar twice in his handbook on prosody, titled *Muḥtasar fi’ l-ʿarūż* (A Summary of the Art of Prosody). Once he calls him Maulānā ‘Abd al-Ḥaydar and for the second time he is referred to as Maulānā Ḥaydar Ḥʿārizmī “*Turkī-gūy*” meaning a poet composing poetry in Turkic. The first time he is referred to as the author of a narrative poem (*masnavi*; *masnavī*) entitled *Gul u Navrūz* (Gul and Navruz) and on the second occasion as the author of another *masnavi* titled *Gulšan al-asrār* (The Rose-garden of Secrets). A few lines are included from this latter poem in Bābur’s work and as these couplets are also part of the text we know as “*Maḥzan al-asrār*” it seems to be certain that the two poems are identical.¹⁹

Faḥrī Haravī (d. after 1566) also writes about Ḥaydar very briefly in his *Rauzat al-salāṭīn* (The Garden of Sultans) a biographical anthology devoted to royal poets. In his entry on Iskandar Sulṭān Faḥrī Haravī refers to Ḥaydar as *Turkī-gūy*, a poet composing poetry in Turkic, as the panegyrist of the prince and also as the author of two works, the *Gul u Navrūz* and the *Maḥzan al-asrār*, both of which he acknowledges as good.²⁰

Thus what seems to be certain is that Ḥaydar Ḥʿārizmī was a native of Khwarizm and lived sometime at the turn of the 14th and 15th centuries. As he dedicated the “*Maḥzan al-asrār*” to

¹⁷ Ali-Şir Nevayī, *Mecālisü’n-Nefāyis*, ed. Kemal Eraslan (Ankara: Türk Dil Kurumu, 2001), 193.

¹⁸ ‘Alī Şir Nevāyī, *Muḥākemetü’l-Luḡateyn*, ed. F. Sema Barutçu Özönder (Ankara: Türk Dil Kurumu, 1996), 188.

¹⁹ Zahiriddin Muhammad Bobir, *Muhtasar*, ed. Saidbek Hasan (Tashkent: Fan, 1971), 135, 194.

²⁰ Faḥrī Haravī, *Tazkira-yi Rauzat al-salāṭīn*, ed. ‘Abd a-Rasūl Ḥayyāmpūr (Tabriz: Dānişgāh-i Tabriz, 1966), 31.

Iskandar Sulṭān, the ruler of Shiraz and its surroundings he could have lived in that city. As he is mentioned by near contemporary sources as a panegyrist (*mādhī*) of the ruler he could have stayed at the prince's court. Though in some scholarly publications he is mentioned as Ḥaydar Tilbe ("Ḥaydar the Madman") this is clearly a misunderstanding.²¹

The text of the "*Maḥzan al-asrār*" does not add too much to the information provided by literary historical sources. However, the fact that the text of the narrative poem does not mention the first three caliphs and contains only the praise of 'Alī suggests that Ḥaydar had Shiite inclinations.

His oeuvre includes the "*Maḥzan al-asrār*" and according to some of our sources a narrative poem titled *Gul u Navrūz*. The well-known Turkic version of the romance of Gul, the daughter of king Mushkin Shah and Navruz, the son of Sultan Farrukh, is usually attributed to an acknowledged poet of the pre-Navāyī Chaghatay literary scene, Maulānā Luṭfī (d. 1463?). However, there are scholars who claim that the real author of the text is Ḥaydar Ḥ'arizmī.²² A comparison of those sections of the "*Maḥzan al-asrār*" and the *Gul u Navrūz* that contain the eulogy of Iskandar Sulṭān suggests that they are right. The logic and style of the two texts, the images and rhetoric devices used in the lines in question are very similar thus it seems quite possible that the two poems were composed by the same person.

To the list of the two narrative poems a panegyric poem can be added. The 30 couplets long *qasida* written in the Uyghur script was preserved in an anthology of Persian poetry copied around the middle of the 15th century.²³

²¹ For details see H. F. Hofman, *Turkish Literature. A Bio-Bibliographical Survey* (Utrecht: Library of the University of Utrecht, 1969), 275.

²² For a detailed argumentation see DeWeese, 'The Predecessors,' 124–128.

²³ For the poem see Tourkhan Gandjei, 'Note on an Unknown Poem by Haidar in Uighur Characters,' in *A Locust's Leg. Studies in Honour of S. H. Taqizadeh*, ed. Ehsan Yarshater and Walter Bruno Henning (London: Percy Lund, Humphries & Co. Ltd, 1962), 64–69.

4.

Ḥaydar Ḥʿārizmī's "Maḥzan al-asrār"

4.1. *The title of the work*

The title of the work is not mentioned in the text. In the literary historical tradition the text is known as "*Maḥzan al-asrār*" (The Treasury of Secrets), which is also the title of a well-known narrative poem composed by Nizāmī Ganjavī (d. 1209) in Persian. However, Bābur, as it has been referred to, gives the title of Ḥaydar's work as *Gulšan al-asrār* (The Rose-garden of Secrets). In his Muḥtasar Bābur provides copious examples for all the metres he discusses and often mentions the title of famous works relying on a given metrical pattern. Preceding the examples of the metre *sarīʿ-i musaddas-i maṭwī-i makṣūf* (- . . - | - . . - | - . -) he mentions Nizāmī's *Maḥzan al-asrār* and several other poems composed as poetic replies to Nizāmī's work, Amīr Ḥusrau's (d. 1325) *Maṭlaʿ al-anvār* (Dawn of Lights), Kātibī's (d. 1434) *Maḥzan al-asrār* and Ḥaydar's *Gulšan al-asrār*. As it has been mentioned, the lines cited by Bābur from Ḥaydar's work are included in most manuscripts known as Ḥaydar's "*Maḥzan al-asrār*" in scholarly circles.

The piece of data provided by Bābur clearly cannot be disregarded but how can it be explained then that Ḥaydar's *masnavi* is known under the title "*Maḥzan al-asrār*" in the scholarly world? The answer can be hidden in the titles available on Bābur's list because Kātibī did not compose a work titled "*Maḥzan al-asrār*". The narrative poem he meant as a poetic reply to Nizāmī's *Maḥzan al-asrār* in reality bears the title *Gulšan-i abrār* (Rose-garden of Saints).²⁴ Bābur, who may have failed to remember the work's exact title, referred to it as "*Maḥzan al-asrār*" meaning that it was composed as a poetic reply to Nizāmī's work, or in other words it was composed in the *Maḥzan*'s style. All this can mean that in 16th century's poetic thinking the phrase "*Maḥzan al-asrār*" designated a genre and all narrative

²⁴ Jan Rypka, *History of Iranian Literature* (Dordrecht: D. Reidel Publishing, 1969), 284.

poems modelled on Nizāmī's famous masnavi could be termed a "*maḥzan al-asrār*".

This might have happened to the title of Ḥaydar's *Gulšan al-asrār*. As its title is not mentioned in the text, it was forgotten and later authors like Faḥrī Haravī referred to it as Ḥaydar's "*maḥzan al-asrār*". Since this theory needs further research, Ḥaydar's poem will be alluded to in this volume as "*Makhzan al-asrār*" with the title put in between quotation marks.

4.2. *The date of composition*

The date of composition is not mentioned in the text either. However, hints scattered in the poem can help to give the approximate date of its composition. The dedicatee of the poem is Iskandar Sulṭān, the grandson of Amīr Temūr (d. 1405), a munificent patron of arts. After many calamities and quarrels with other Timurid princes he became the ruler of Shiraz and its vicinity in 815/1412–1413. However, his rule didn't last long. He rebelled against his father, Šāh Ruḥ (d. 1447) and proclaimed his independence by issuing coins and having his name included in the Friday sermons (*khutba*; *ḥuṭba*). Iskandar's rebellion was quelled fast and the prince was executed in 1415.

Ḥaydar calls Iskandar a *pādšāh* (fol. 26a/9) who mints his own coins and whose name is mentioned in the *khutba* (fol. 27a/3). As Ḥaydar seems to have composed the text in the period between Iskandar's proclamation of independence and his death, the "*Maḥzan al-asrār*" appears to have been written between 1412 and 1415.

4.3. *The content of Ḥaydar's "Maḥzan al-asrār"*

Ḥaydar's poem, as mentioned earlier is a poetic reply to Nizāmī's *Maḥzan al-asrār* and as such its author retained his model's main characteristics, the metre, the structure, the subject and the style.

It is a didactic homiletic poem expounding a series of ethical moralistic concepts. As a traditional narrative poem following the rules of *masnavi* composition it starts with the glorification

of God and the Prophet Muḥammad. Ḥaydar also devotes a few lines to eulogize ‘Alī, the fourth caliph and Iskandar Sultān the ruling sovereign. Like Nizāmī before him Ḥaydar also dedicates several couplets to praising the excellence of speech. As it often happens with traditional *masnavis* Ḥaydar speaks about himself as well and tells why he composed his work. The body of the narrative poem consists of subchapters highlighting various human values. Each sub-chapter starts with a few couplets describing the author’s views on a certain topic and they are followed by a story illustrating Ḥaydar’s opinion. The text contains eight stories. 1. The story of the young man who lost his coins in the bazaar; 2. The story of Amīr Temūr and the ant; 3. The story of the Prophet Ya’qūb; 4. The story of Hārūn ar-Rašīd and Bahlūl (missing from the present edition); 5. The story of the old woman and the cloth merchant; 6. The story of the caravan and the tomb of Ḥātīm-i Ṭayy; 7. King Sulaymān and the earthenware jar; 8. The Ghaznavid king Maḥmūd and the dervish. There are changes in the order of the stories in the manuscript tradition.

4.4. Previous editions of the text

Excerpts from the text were first printed by Il’ia Nikolaevich Berezin (1818–1896) in his *Turetskaia Khrestomatiia* in 1857.²⁵ The full text was first edited by Joseph Fedorovich Gottwaldt (1813–1897) one year later, in 1858.²⁶ Berezin took the excerpts of the Vienna manuscript and Gottwaldt used the Kazan copy. Abel Pavet de Courteille also included a few excerpts of Ḥaydar’s “*Maḥzan al-asrār*” in his edition of another Chaghatay text, the *Mi’rāj-nāma* (The Heavenly Journey of the Prophet Muḥammad) published in 1882.²⁷ A major part of the text without much of the introductory chapters was published under the title

²⁵ Il’ia Nikolaevich. Berezin, *Turetskaia Khrestomatiia* (Kazan: Tip. Universiteta, 1857), 273–287.

²⁶ Ḥaydar Tilbe, *Maḥzan al-asrār*, ed. Joseph Fedorovich Gottwaldt (Kazan, 1858).

²⁷ Abel Pavet de Courteille, *Mi’rāj-nāmeḥ*. Publié pour la première fois d’après le manuscrit ouïgour de la Bibliothèque Nationale (Paris: Ernest Leroux, 1882), 54–72 (transl.), 63–95 (text).

Gulšan ul-asrār in Tashkent in 1987.²⁸ The Aya Sofya manuscript written in Uyghur characters were edited in the form of a Ph.D. dissertation by Ayet Abdülaziz Goca in 2000.²⁹ The first critical edition of the text based on five manuscripts was published by Avni Gözütok in 2008. As Gözütok has not used most of the manuscripts preserved in Western libraries a new critical edition based on all available manuscripts is planned to be compiled in the near future by the present author.

4.4. *The Budapest manuscript*

The manuscript Perzsa O. 81 is a collected volume containing two narrative poems. The first text is a unique copy of a Persian work that is thought to have been lost by literary historians. The *masnavi* titled *Alfiya va Şalfiya* (Alfiya and Shalfiya) was composed by Azraqī Haravī (d. late 11th c.) on erotic subjects. The second text copied by the same hand is Ḥaydar's "*Maḥzan al-asrār*". The name of the copyist is unknown, the date and the place of copying are not known either. However, a few phonetic characteristics of the copy very similar to modern-day Azerbaijani suggest that the manuscript was copied by a scribe whose native tongue was Oghuz Turkic. This clue together with the style of writing seems to indicate that the copy was prepared in Iran in the 16th century. Ottoman quotes scattered throughout the volume clearly indicate that the volume reached the Ottoman Empire during its history and had Ottoman owners. An interesting feature of the manuscript is that it was meant to be illustrated. There are two pages included in the manuscript that were left blank for a future painting. One was planned to illustrate the story of the old woman and the cloth merchant (fol. 32a), the other the story of the caravan and the tomb of Ḥātīm-i Ṭayy (fol. 35a). It should be mentioned here that several copies of Ḥaydar's "*Maḥzan al-asrār*" are illustrated.

²⁸ *Muborak maktublar*, ed. M. Abduvohidova, H. Muhtorova, B. Qosimkhonov and O. Jo'raev (Tashkent: Gafur Gulom, 1987), 211–246.

²⁹ Ayet Abdülaziz Goca, *Haydar Tilbe'nin Mahzenü'l-Esrār Mesnevisi. Önsöz, Giriş, Metin ve Tercüme, Dizin*. Ph. D. dissertation, İstanbul Üniversitesi, 2000.

The structure of the Budapest copy of the “*Maḥzan al-asrār*” is very similar to the Kazan manuscript published by Gottwaldt. Unfortunately many folios of the volume are mixed up and one folio containing the story of Hārūn ar-Rašīd and Bahlūl is missing together with some additional couplets.

The edition of the Budapest manuscript consists of two main parts. The first part includes images of the manuscript and a transcription of the text. The order of the folios in this part reflects the present state of the manuscript. The second part of the edition contains the translation of Ḥaydar’s “*Maḥzan al-asrār*” into English verse. In this part the text was edited to reflect the correct order of the folios. As mentioned, one folio is missing from the Budapest manuscript. The lacuna is indicated with the image of a flying bird (p. 203) in the text of the translation.

M u q a d d i m a

1.

Venger turkologiyasi va O‘zbekiston madaniy merosini tizimlashtirishga doir

Vengriya va Vengerlar tarixi bevosita Turkiy dunyo bilan bog‘liq. Vengriyaliklar X asrda Karpat havzasiga kirib kelgunga qadar turkiy xalqlar bilan birga yashagan deb taxmin qilinadi. Vengriya qirolligi o‘rnatilgandan keyin ham bu aloqalar to‘xtab qolmagan. Pecheneg va Quman qabilalari ko‘chmanchiligi XIII asrga qadar davom etdi va Vengriya XVI-XVII asrlarda ya‘ni, 150 yildan ortiq davr mobaynida Usmoniylar mustamlakasida bo‘ldi. Bu aloqalar turkiy xalqlarning tarixi va madaniyatiga bo‘lgan qiziqishning ortishiga, XIX asrga kelib esa turkiyshunoslik Vengriya milliy tadqiqotlarining bir qismiga aylanishiga muhim omil bo‘lib xizmat qildi.

Ármin Vámbéry (1832–1913) Chig‘atoy (qadimgi o‘zbek) tili-dagi manbalarni tadqiq etgan birinchi vengriyalik olim edi. U Usmonli turkchani sharqiy tillar mutaxassisi, venger János Repickydan (1817-1855) o‘rgangan. Turkiy tillar oilasi tarkibida Usmonli turkcha ham mavjud bo‘lganligi sababli, Vámbéry 1857-1861-yillarda Istanbulda yashagan va u yerda Chig‘atoy tili matnlarini ham o‘rganish imkoniga ega bo‘lgan. Uning Vengriyaga olib kelgan kitoblari orasida XVI asrda nashr etilgan Mir Alisher Navoiyning (1441-1501) asarlarini o‘rganishga yordam beradigan “Chig‘atoy-usmonli lug‘at” i ham bor edi. Usmoniylar saltanati adabiyotining shakllanishi va taraqqiy etishida Navoiy muhim ahamiyat kasb etgan va ayni paytda mutafakkir ijodining o‘zi ham Usmoniylar orasida mashhur bo‘lgan. Vámbéry

mazkur lugʻatni Istanbulda qoʻlga kiritgan va 1862-yilda uning venger tilidagi nusxasini nashr ettirgan.¹ Ayni shu yili Vámbéry Navoiyning “Muhokamat-ul-lugʻatayn” (“Ikki til muhokamasi”) asaridan ayrim parchalarni ham ilmiy jurnallarning birida venger tilida bosib chiqargan edi.²

Vámbéryning hozirgi Oʻzbekiston hududiga sayohati uning chigʻatoyshunoslik (oʻzbekshunoslik) ka boʻlgan qiziqishini yanada kuchaytirdi. Darvesh niqobidagi sayohati davomida u oʻzining kelajakdagi ilmiy ishlari uchun mustahkam asos boʻlib xizmat qilgan bir nechta qoʻlyozmalarni toʻpladi. 1867-yilda Vámbéry Yevropada ilk bora oʻzbek tilini oʻrganuvchilari uchun kirish kursi sifatida tavsiya etiladigan “Chigʻatoy tilining oʻrganilishi” nomli kitobini Chigʻatoy tilida nashr etdi. Vámbéry Vengriyaga olib kelgan mazkur toʻplam eski oʻzbek adabiy tilining qisqa grammatik tavsifi, qoʻlyozmalardan parchalar va ularni tushunishga qaratilgan qisqa lugʻatdan iborat edi.³

Vámbéry oʻz vataniga Qoʻngʻirotlik oʻzbek yigiti Mulla Isʼhoq (1841-1892) hamrohligida qaytib keldi. Venger tilida bu yigitni “chigʻatoy Izsák” deb chaqirishar edi, Bu oʻzbek yigiti venger tilini juda yaxshi bilgan va Vámbéryga nafaqat uning ilmiy-tadqiqot ishlarida yordam bergan balki János Aranyning venger tilidagi sheʼrini oʻzbek tiliga tarjima ham qilgan.

1870-1880-yillarda Vámbéryning asosiy tadqiqot obyekti Vengriya millati va tilining kelib chiqishini oʻrganishga qaratilgan boʻlsada, u Markaziy Osiyo xalqlari tarixi va adabiyotini tadqiq qilishdan toʻxtamadi. U 1883-yilda Muhammad Solihning XVI asrda koʻchmanchi oʻzbek hukmdori Muhammad Shayboniy Xonning (1510-yilda vafot etgan) hayoti va faoliyati toʻgʻrisida hikoya qiluvchi “Shayboniynoma” (“Shayboniynoma kitobi”) asarini nashr etdi. Shuningdek, Xivada sotib olgan “Yusuf va Ahmad qoʻlyozmasi matnini tahrir qilib nashrdan chiqardi. 1911-yilda “Yusuf va Ahmad” nomli oʻzbek xalq dos-toni ham venger tilida dunyo yuzini koʻrgan edi.

¹ Vámbéry, Ármin (ed. and transl.), *Abuska. Csagatajtörök szógyűjtemény* (Pest: Magyar Tudományos Akadémia, 1862).

² Vámbéry Ármin, ‘Muhakemet-ül-Lugetejn’. Mir ‘Alisir (Nevâjî) török-jéböl’ *Nyelvtudomány Közlemények* 1 (1862), 113–130.

³ Vámbéry, Ármin, *Cagataische Sprachstudien* (Leipzig: F. A. Brockhaus, 1867).

Yana bir vengriyalik olim, Budapeshtdagi turkologiya bo'limi rahbari, József Thúry (1861-1906), Vámbéryning Chig'atoy adabiyotiga bo'lgan qiziqishini meros qilib oldi. József Thúry O'rta Osiyo adabiyoti tarixiga bag'ishlangan risolasining dastlabki qismlarida zamonaviy chig'atoyshunoslik haqidagi fikrlarini umumlashtirgan edi.

“Aytish mumkinki, O'rta Osiyo xalqlarining o'ziga xos ming yillik boy tarixi G'arb ilm-fani tomonidan yetarlicha o'rganilmagan, aytish joiz bo'lsa, “ochilmagan qo'riq” kabidir. Vengriyalik yoki boshqa bir xorijlik olim bu masalani chuqur, atroflicha va tizimli ravishda tadqiq etmagan. Bu mavzu xususida dastlabki tassavvur beradigan, qisqa ma'lumotlardan iborat izlanishlar ham mavjud emas, mavjudlari ham asosan Yevropada venger olimlari tomonidan amalga oshirilgan.”

József Thúry chig'atoyshunoslik ilmiga baho berganda haq gapni aytgan edi. 1880-yillar oxiri va 1900-yillarning boshlarida ilmiy tadqiqotlar olib borgan turkologlar e'tiborini faqat ikki guruhga mansub matnlarga qaratgan. Ulardan biri, Mo'g'ulistonning Orxon daryosi bo'yidan topilgan qadimgi turkiy yozuvlar bo'lsa, ikkinchisi, vengriyalik Sir Aurel Stein (1862–1943) va nemis olimlari tomonidan G'arbiy Xitoyda topilgan qadimiy Uyg'ur manbalaridir.

József Thúry turkologiyaga oid an'anaviy ilmiy yo'nalishlar oqimidan chiqib ketishga va Vamberi boshlagan ishni davom ettirishga o'zida jur'at topa oldi. Uning “O'rta Osiyo turk xalqlari adabiyoti”⁴ (*A közep-ázsiai török irodalom*) nomli risolasi venger turkiyshunosligidagi o'zi ta'kidlab o'tgan eng muhim bo'shliqni to'ldirdi. Mazkur kitob qadimgi davrdan XIX asrga qadar Markaziy Osiyoda yashab o'tgan, turkiy tillarda ijod qilgan mashhur ijodkorlar va ularning asarlari haqida umumiy tasavvur beradi. Agar risola Yevropa tillariga tarjima qilinganda edi bu Thúryga xalqaro miqyosda juda katta obro'-e'tibor olib kelgan bo'lardi. O'tgan so'nggi yuz yil ichida Thúry asarida tahlilga tortilgan Chig'atoy tili, O'rta Osiyo turkiy xalqlari adabiyoti tarixi haqidagi bilimlarimiz yanada

⁴ Thúry, József, *A közep-ázsiai török irodalom* (Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1904).

kengaygan bo'lishiga qaramay, uning "O'rta Osiyo adabiyoti" asari mavzuga kirishda muhim manba bo'lib xizmat qilmoqda.

Suri "O'rta Osiyo adabiyoti" risolasini nashr etishdan bir yil avval, ya'ni, 1903-yilda hajm jihatdan ancha katta bo'lgan, ajoyib risola, "Chig'atoycha-Forscha lug'ati"⁵ ni ham nashr etgan edi.

Fath Ali Qajar Qazvini 1861-yilda Erondagi Navoiy asarlarini o'rganishni istagan kitobxonlar uchun yengillik yaratish maqsadida "So'zlarning chiroyi" ("Bahjat al-lug'at") deb nomlangan leksikografik asarini yozadi. Thúry tadqiqotlari uchun asos bo'lgan mazkur kitobni Istanbuldan sotib olgan edi.

Thúryning (1906-yil) erta vafot etishi chig'atoyshunoslik ilmidagi katta bo'shliqni yuzaga keltirdi va yarim asr o'tgach, bu bo'shliqni János Eckmann (1905-1971) to'ldirdi. Eckmann 1870-yilda Vámbéry tomonidan asos solingan turkologiya bo'limida tahsil oldi va uzoq yillar Turkiyada yashab, hozirgi O'zbekiston hududida XV-XIX asrlarda gullab-yashnagan adabiy an'analarni qunt va matonat bilan o'rgandi. U Xorazmiycha turkiy tili va Chig'atoy adabiy tiliga oid ko'plab kitoblar nashr ettirdi va mazkur yo'nalishda taniqli mutaxassisga aylandi. Uning 1966-yilda bosmadan chiqqan "Chig'atoy qo'llanmasi" tarkibiga kirgan Chig'atoy grammatikasiga oid ma'lumotlar, badiiy matnlardan olingan parchalar kitobga ilova qilingan "Chig'atoycha-Inglizcha" lug'ati hozirgacha universitet talabalari uchun Chig'atoy adabiyotini o'rganishda muhim manbalardan biri bo'lib xizmat qilmoqda.⁶

Budapesht turkologiya maktabida ta'lim olgan András Bodrogligeti (1925-2017) ham Eckmann izidan borib, Chig'atoy va zamonaviy o'zbek adabiyoti tarixiga oid ko'p jildli kitoblar va ko'plab maqolalar nashr etdi. Uning asarlari orasida eng muhimlari "Chig'atoy grammatikasi"⁷ va "Hozirgi o'zbek adabiy tili"⁸ hisoblanadi.

⁵ Thúry, József, *A behdset-ül-lugat czímű csagatáj szótár* (Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1903).

⁶ János Eckmann, *Chagatay Manual* (Bloomington: Indiana University Press, 1966).

⁷ András J. E. Bodrogligeti, *A Grammar of Chagatay* (München: Lincom Europa, 2001).

⁸ András J. E. Bodrogligeti, *Modern Literary Uzbek. A Manual for Intensive Elementary, Intermediate and Advanced Courses* 2 vols. (München: Lincom Europa, 2002).

Vengriyada Vámbéry boshlagan bir yarim asrdan ortiq chigʻatoyshunoslik anʼanalarini Budapesht maktabining nisbatan yosh avlod olimlari davom ettirmoqda.

István Vásáry (1945-yilda tugʻilgan) 1980-yillarning boshlarida turkiyshunoslik kafedrasida dotsenti lavozimida faoliyat olib borgan va u chigʻatoyshunoslik ilmi anʼanalarini saqlanib qolishi uchun bor kuchi va ilmini safarbar etgan. István Vásáry tadqiqotlari asosan Oltin Oʻrda va uning voris davlatlari tarixiga bagʻishlangan boʻlsa-da, uning Chigʻatoy matnlari tahliliga oid darslari Vengriyada chigʻatoyshunoslikka qiziqishning davom etishida muhim ahamiyat kasb etdi. Vásáryning talabalariga, shogirdlariga bergan ragʻbati ularning mazkur yoʻnalishdagi ilmiy qiziqishlarini har taraflama shakllanishida muhim omil boʻlib xizmat qildi.

Benedek Péri (1966-yilda tugʻilgan) mumtoz turkiy adabiy anʼanalar, jumladan, Chigʻatoy adabiyoti va tarixi yoʻnalishlarida ilmiy tadqiqotlar olib bormoqda. Uning nashrlari orasida Hindistondagi turkiy til va adabiyot tarixi haqidagi kitob ham mavjud.⁹

Ferenc Csirkés (1972-yilda tugʻilgan) mashhur Chigʻatoy matnlaridan “Gul u Navroʻz” haqida maxsus maqola chop etdi.¹⁰

Chigʻatoyshunoslikning eng yosh vakillaridan biri András Czcentnár (1989-yilda tugʻilgan) Hindistondagi moʻgʻillar imperiyasiga oid Markaziy Osiyo turkiy va fors tillaridagi manbalar tahlili va talqiniga bagʻishlangan dissertatsiya ishini himoya qildi.¹¹

⁹ Péri, Benedek, *Az indiai timuridák és a török nyelv. A török trász- és szóbeliség a Mogul-kori Indiában* (“Indian Timurids and Turkic language. Turkic Language and Literature in Mughal India”) (Piliscsaba: Avicenna Közel-Kelet Kutatások Intézete, 2005).

¹⁰ Ferenc Csirkés, ‘Aspects of Poetic Imitation in 15th–17th century Turkish Romances. The Case of the “Gul u Nevruz”’, *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 60/2 (2007), 195–221.

¹¹ Czcentnár, András, ‘Asur-beg keleti török nyelvtana és társalgási könyve’ (‘Ashur Beg’s Eastern Turkic Grammar and Language Book’) unpublished Ph.D. dissertation (Budapest: ELTE, 2018).

2.

Vengriya Fanlar akademiyasining kutubxonasi va axborot markazi hamda undagi O'zbekiston madaniy merosini aksettiruvchi qo'lyozmalar

Vengriya Fanlar akademiyasi kutubxonasi 1826-yilda graf József Teleki (1790-1855) ning 30 000 jildli qo'lyozmani sovg'a qilishi natijasida tashkil etilgan. O'zbekiston madaniy merosi tarkibiga kirgan matnlardan iborat dastlabki qo'lyozmalar mazkur jildga keyinroq, 1876-yilda, Bertalan Ónody (1892-yilda vafot etgan) Xiva safaridan Budapeshtga qaytib kelganida qo'shilgan. Ónody Xiva xonligiga mahalliy qishloq xo'jaligini o'rganish, mevalar urug'ini to'plash maqsadida borgan yuridik ekspert va yer egasi bo'lgan. U kutubxonaga sovg'a qilgan kichik hajmdagi kitoblar olti jildli fors tilidagi va bir jildli arab tilidagi kitoblardan iborat edi.

Dániel Szilágyi (1831-1885) vasiyatiga ko'ra kutubxonaga qo'lyozmalarning navbatdagi to'plami olib kelindi. Szilágyi Istanbulda istiqomat qiluvchi venger muhojiri bo'lib, shaharda uning eski kitoblar sotadigan do'koni bo'lgan. Szilágyi vafot etganda uning qimmatbaho qo'lyozmalar to'plami talon-taroj qilingan, ammo 500 jild atrofidagi kitoblarning qolgan qismini Vengriya Fanlar akademiyasi oilasidan sotib olgan. Menda aynan qaysi jildlar Szilágyi kolleksiyasidan ekanligi haqida hech qanday tasavvur yo'q. Lekin Dániel Szilágyi vasiyatida Navoiy va boshqa ayrim "noma'lum" Chig'atoy mualliflarining bir necha jildlari mavjud bo'lganligi Vámbéry dastlabki hisobotlarida yozib qoldirgan edi.¹²

1913-yilda Vámbéryning vafotidan keyin uning o'g'li Rusztem Vámbéry (1872-1948) otasining kichik qo'lyozmalar to'plamini Vengriya Fanlar akademiyasi kutubxonasiga taqdim qildi. Ular Vámbéryning Markaziy Osiyoga sayohati davomida qo'lga kiritgan, Istanbulga safari davomida sotib olgan yoki sovg'a sifatida taqdim etilgan asar jildlaridan iborat edi. O'zbekiston madaniy merosining bir qismi sifatida qaralishi mumkin bo'lgan mashhur venger olimi qo'lyozmalarining aksariyati turkiy va chig'atoy

¹² Vamberining hisoboti *A Magyar Tudományos Akadémia Értesítőjében* keltirilgan. 1886, 204.

tilida, qolgani esa fors tilida edi. Ushbu to'plamdagi eng qadimgi qo'lyozma Temuriylar saroyining mashhur shoirlaridan biri Abdurahmon Jomiy (vafoti 1492) ning 1470-yilda ko'chirilgan she'rlari to'plami edi.

Sándor Kégl (1862-1920) eronshunoslik yo'nalishida tadqiqotlar olib borgan ilk venger olimlaridan biri bo'lgan. Uning merosi asosan fors tilida bitilgan oltmishga yaqin qo'lyozmani tashkil qiladi. Ular orasida Jomiy asarlarining bir qancha nusxalari ham bor. Kégl qo'lyozmalarida Temuriylar adabiyotiga xos xususiyatlarning keng va izchil ommalashganligi haqidagi faktlar mavjud. Chunki mazkur qo'lyozmalarning ayrimlari Hindistonda Boburiylar sulolasi hukmronligining so'nggi yillarida ko'chirilgan.

Kégl vasiyatnomasidagi etiborga molik jild bu XVIII asr o'rtalarida Hindistonda tayyorlangan antologiyadir.¹³ Ushbu antologiyada fors tilidagi matnlardan tashqari bir qancha turkiy tildagi asarlar ham mavjud bo'lib, bular: Muhammad Fuzuliyning tanlangan she'rlari to'plami, Sharob va Nasha o'rtasidagi munozaraga bag'ishlangan "Bang u Boda" nomli kichik hajmli doston,¹⁴ qisqacha turkcha-forscha lug'atshunosligiga oid risola, ikkita "Turkcha-Forscha qisqacha lug'ati" va eng muhimi, o'zbek hukmdori Abulg'oziy Ubaydulloh Bahodirxonning (1533-1539-yillar) tanlangan she'rlaridan iborat edi. Ushbu qo'lyozmalardan XVIII asrda ham Hindistonda Boburiylar turkiy tildan foydalanganliklari ma'lum bo'ladi.

Lajos Ligeti (1902-1987)ning "Sharq qo'lyozmalari" kolleksiyasini tashkil etish tashabbusi bilan chiqquniga qadar Vengriya Fanlar akademiyasi kutubxonasining Sharq qo'lyozmalari 1949-yilgacha, boshqa kitoblar bilan birga saqlangan. Bugungi kunda barcha Chig'atoy va fors qo'lyozmalari akademiya kutubxonasida saqlanmoqda.

¹³ Qo'lyozma haqida batafsil ma'lumot va kiritilgan turkei matnlar uchun qarang: Péri, Benedek, 'Turki Language and Literature in Late Mughal India as Reflected in a Unique Collection of Texts,' in A.C.S Peacock and Richard Piran McClary (eds.), *Turkish History and Culture in India* (Leiden: Brill, 2020), 367–387.

¹⁴ Muhammad Fuzúli, *A Fū́ és a Bor vitája*, ed. and transl. Benedek Péri (Budapest: MTA Könyvtár és Információs Központ – Jaffa Kiadó, 2016).

3.

Haydar Xorazmiy

Haydar Xorazmiyning hayoti va ijodi haqida ko'p narsa ma'lum emas. Aksariyat zamonaviy adabiy tarixiy manbalarda u va uning asarlari haqidagi ma'lumotlar yetarlicha berilmagan.

Taxminan 1437-yillarda Shayx Ahmad ibn Hudoydod Taroziy tomonidan turkiy tilda bitilgan vaznlr va she'riy san'atlar haqidagi "Funun ul-balog'a" (So'z ilmlari) qo'llanmasining bir necha o'rinlarida Haydar Xorazmiy asarlaridan namunalar keltirilgan¹⁵. Keltirilgan iqtiboslardan ma'lum bo'ladiki, Haydar Xorazmiy Temuriylar saltanatining ilk davrlarida turkiy adabiyot olamining tan olingan shoiri bo'lgan.

Davlatshoh Samarqandiy (vafoti 1494 yoki 1507) o'zining 1487-yilda tuzilgan biografik antologiyasida G'arbiy Erondagi Fors muzofotini boshqargan Iskandar Sulton bin Umarshayx saroyi shoirlari orasida Haydarning ismini ham tilga oladi. Davlatshohning so'zlariga ko'ra, Haydarning she'rlari "ajoyib va yoqimli" edi¹⁶.

Navoiy 1491-yilda o'zining "Majolis un-nafois" (Nafislar majlislari) biografik antologiyasida Haydar Xorazmiy xususida ko'p to'xtalmagan. U Iskandar Sultonning panegiristi (madh etuvchisi) sifatida tilga olingan va uning "Maxzan ul-asror" asaridan, asar nomi keltirilmagan holda, parcha berilgan.¹⁷

Navoiy Haydar Xorazmiyning "Muhokamat ul-lug'atayn" asarida ham Sakkokiy, Atoy, Muqimiy, Yaqiniy va Amiriy kabi temuriylar davrida turkiy tilda she'rlar yozgan shoirlar qatorida tilga olgan¹⁸. Shuningdek, Zahiriddin Muhammad Bobur (1530-yilda vafot etgan) o'zining aruz vazniga bag'ishlangan "Muxtasar fil-aruz" (Muxtasar) nomli asarining ikki joyida

¹⁵ Devin DeWeese, "The Predecessors of Navā'i in the Funūn al-Balāghah of Shaykh Ahmad b. Khudaydad Tarazi: A Neglected Source on Central Asian Literary Culture from the Fifteenth Century," *Journal of Turkish Studies* 29 (2005), 123.

¹⁶ Daulatshāh Samarqandī, *Taẓkirat aš-Šu'arā*, ed. Muḥammad Ramaẓānī (Tehran: Ḥāvar 1366/1987), 280.

¹⁷ Ali-Şir Nevayī, *Mecālisi'ü'n-Nefā'is*, ed. Kemal Eraslan (Ankara: Türk Dil Kurumu, 2001), 193.

¹⁸ 'Alī Şir Nevā'iy, *Muḥākemetü'l-Luġateyn*, ed. F. Sema Barutçu Özönder (Ankara: Türk Dil Kurumu, 1996), 188.

Haydar Xorazmiy haqida to'xtalgan. Birinchi marotaba u Xorazmiyni "Gul va Navro'z" asari muallifi, ikkinchi marotaba esa "Gulshan ul-asror" deb nomlanuvchi boshqa bir asar muallifi sifatida tilga olgan. Ikkinchi kitobdan keltirilgan satrlar "Maxzan ul-asror" ning bir qismi bo'lgani uchun, bu ikki doston aynan bir asar ekanligi ma'lum bo'ladi.¹⁹

Fahriy Haroviy (1566-yildan keyin vafot etgan) hukmdor shoirlarga bag'ishlangan "Ravzat ul-salotin" biografik antologiyasida Haydar Xorazmiy haqida juda qisqa ma'lumotlarni keltirib o'tadi. Fahriy Haroviy Iskandar Sultonga bag'ishlangan qismida Haydar Xorazmiyni turkiyo'g'y, ya'ni turkiy tilda yozgan shoir va shahzodani madh etuvchisi, shuningdek, "Gul va Navro'z", "Maxzan ul-asror" asarlarining muallifi sifatida tilga olib, har ikki asarga yuqori baho bergan.²⁰

Demak, ma'lum bo'ladiki, Haydar Xorazmiyning vatani Xorazm bo'lib, XIV-XV asrlarda yashab ijod etgan. "Maxzan ul-asror" asarini Sheroz hukmdori Iskandar Sultonga bag'ishlab yozganiga asosanib uni Sherozda yashagan deb taxmin qilish mumkin. Xorazmiyni "hukmdorlarni madh etuvchi shoir" sifatida tilga olingan manbalar uni saroyda yashaganligini tasdiqlasa, boshqa nashrlardagi Xorazmiyga berilgan "Haydar telba" nisbati yuqoridagi fikrlarni inkor etadi. Demak, bu masala hali ham ochiq qolmoqda.²¹

"Maxzan ul-asror" adabiy tarixiy manbalardagi ma'lumotlarni boyitmaydi. Lekin, doston matnida dastlabki uchta xalifa haqida so'z yuritilmaganligi va faqat Alining madhi keltirilganligi Haydar Xorazmiyning shia mazhabiga moyilligini ko'rsatadi.

U "Maxzan ul-asror" va ayrim manbalarga ko'ra, "Gul va Navro'z" dostoni muallifi. Mushkin Shohning qizi Gul va Sulton Farruxning o'g'li Navro'z muhabbati bayonining bu taniqli turkiy varianti odatda Navoiygacha bo'lgan Chig'atoy adabiyotining mashhur shoiri Mavlono Lutfiyga (1366-1465) tegishli. Biroq, matnning haqiqiy muallifi Haydar Xorazmiy ekanligini

¹⁹ Zahiriddin Muhammad Bobir, Muhtasar, ed. Saidbek Hasan (Tashkent: Fan, 1971), 135, 194.

²⁰ Faḥrī Haravī, Tazkira-yi Rauzat al-salātīn, ed. 'Abd a-Rasūl Ḥayyāmpūr (Tabriz: Dānišgāh-i Tabriz, 1966), 31.

²¹ Batafsil ma'lumot uchun, qarang: H. F. Hofman, *Turkish Literature. A Bio-Bibliographical Survey* (Utrecht: Library of the University of Utrecht, 1969), 275.

da'vo qiluvchi olimlar ham mavjud.²² “Maxzan ul-asror” va “Gul u Navro‘z” asarlaridagi Iskandar Sulton madhiga bag‘ishlangan qismlarining qiyosiy tahlili ularning haq ekanligidan dalolat beradi. Har ikkala matnning mantiqiy tuzilishi va uslubi, tahlilga tortilgan satrlardagi tasvirlar va ritorik vositalar juda o‘xshash. Demak, bunday asoslar har ikki asar bitta muallif tomonidan yaratilgan, degan xulosani keltirib chiqaradi. Ikki she‘riy doston qatoriga bir qasidani ham qo‘shish mumkin. Uyg‘ur yozuvida yozilgan 30 baytdan iborat bu qasida XV asr o‘rtalarida ko‘chirilgan va fors she‘riyati antologiyasida saqlanib qolgan.²³

4.

Haydar Xorazmiyning “Maxzan ul-asror” asari

4.1. Asarning nomlanishi

Matnda asar nomi zikr qilinmagan. Adabiy tarixiy an‘analarda matn “Maxzan ul-asror” (Sirlar xazinası) nomi bilan mashhur bo‘lib, bunday nom Nizomiy Ganjaviy tomonidan (1209-yil vafot etgan) yozilgan mashhur dostonning ham sarlavhasi hisoblanadi. Lekin yuqorida aytilganidek, Bobur Haydar Xorazmiyning asari nomini “Gulshan ul-asror” (“Sirlarning gulzorlari”) sifatida keltiradi. “Muxtasar” da Bobur o‘zi muhokama qilgan barcha vaznlarga juda ko‘plab misollar keltiradi va ma‘lum vazn qoliplariga asoslanib mashhur asarlarning nomlarini tez-tez keltirib o‘tadi. Sari-i musaddas-i matvi makusuf (-.. - | -.. - | -. -) vazniga misollar keltirishdan oldin u Nizomiyning “Maxzan ul-asror” va unga javoban yozilgan bir qancha asarlar, xususan, Amir Xusravning (vafoti 1325) “Matla’ ul-anvor”, Kotibiyning (vafoti 1434) “Maxzan ul-asror” va

²² Batafsil muhokama uchun, qarang: DeWeese, ‘The Predecessors,’ 124–128.

²³ She‘r matni uchun, qarang: Tourkhan Gandjei, ‘Note on an Unknown Poem by ʻHaidar in Uighur Characters,’ in *A Locust’s Leg. Studies in Honour of S. H. Taqizadeh*, ed. Ehsan Yarshater and Walter Bruno Henning (London: Percy Lund, Humphries & Co. Ltd, 1962), 64–69.

Haydar Xorazmiyning “Gulshan ul-asror” asarlarini tilga oladi. Boburning Xorazmiy asarlaridan keltirgan satrlari boshqa qoʻlyozmalarda ham mavjudki, ular mutaxassislarga Xorazmiyning “Maxzan ul-asror” asari sifatida maʼlum.

Boburning Xorazmiy asarlari haqidagi maʼlumotlarini eʼtiborsiz qoldrish toʻgʻri emas, lekin shoirning bu masnaviysi ilm olamida “Maxzan ul-asror” nomi bilan mashhurligini qanday izohlash mumkin? Bu muammoning yechimi Bobur keltirgan roʻyxatdagi sarlavhalarda yashiringan boʻlishi mumkin, chunki Kotibiy “Maxzan ul-asror” asarini yaratmagan. Bobur Nizomiyni “Maxzan ul-asror” asariga sheʼriy javob namunasi sifatida keltirmoqchi boʻlgan bu asar aslida “Gulshan-i abrор” deb nomlanadi²⁴. Balki, asarning aniq nomini eslay olmagan yoki asar Nizomiyni asariga sheʼriy javob sifatida yozilgani, yana boshqacha qilib aytganda, “*Maxzan*” uslubida yaratilgani uchun Bobur uni “Maxzan ul-asror” deb atagan boʻlishi mumkin. Bularning barchasi, XVI asr sheʼriy tafakkuriga koʻra, “Maxzan ul-asror” iborasi janrga nisbatan qoʻllanganligini, Nizomiyni mashhur asariga javob sifatida yaratilgan barcha asarlar *maxzan ul-asror* deb nomlanganligini koʻrsatadi. Shuning uchun ham Haydar Xorazmiyning “Gulshan ul-asror” asari “Maxzan ul-asror” deb ketilgan boʻlishi mumkin. Matnda uning nomi zikr qilinmaganligi sababli, u unutilib ketgan va keyinchalik Fahriy Haroviy kabi mualliflar asarni Xorazmiyning *maʼzan ul-asrori* deb atashgan. Bunday qarash yangi izlanishlarga muhtoj boʻlganligi sababli, Xorazmiyning asari ushbu jildda “Maxzan ul-asror” deb nomlanadi va sarlavha qoʻshtirnoq ichida keltiriladi.

4.2. Asar yozilgan sana

Matnda asar yozilgan sana ham qayd etilmagan. Biroq sheʼriy matnda yashirin maʼlumotlardan uning qachon yaratilganligini taxmin qilish mumkin. “Maxzan ul-asror” Amir Temurning nabirasi (1405-yilda vafot etgan), adabiyot va sanʼat homiysi Iskandar Sultonga bagʻishlangan. Turli xil musibatlar va

²⁴ Jan Rypka, *History of Iranian Literature* (Dordrecht: D. Reidel Publishing, 1969), 284.

Temuriy shahzodalari o'rtasidagi kelishmovchiliklardan so'ng, Iskandar Sulton 815 / 1412-1413-yillarda Sheroz va uning atrofidagi hududlarga hukmdor bo'ldi. Biroq uning hukmronligi uzoq davom etmadi. Otasi Shohruhga (1447-yilda vafot etgan) qarshi isyon ko'tarib, tanga zarb qilish va o'z ismini juma xutbalariga kiritish orqali mustaqilligini e'lon qildi. Iskandar-ning qo'zg'oloni tezda bostirildi va shahzoda 1415-yilda qatl etildi.

Haydar Xorazmiy Iskandarni o'z tangalarini zarb ettiradigan va nomi xutbalarda tilga olinadigan (fol. 27a / 3) podshoh (fol. 26a / 9) deb ataydi. Demak, Xorazmiy "Maxzan ul-asror" asarini Iskandar o'z mustaqilligini e'lon qilishi va vafoti orasidagi davrda, ya'ni 1412-1415-yillarda yozgan.

4.3. Haydar Xorazmiyning "Maxzan ul-asror" asari mazmuni

Haydar Xorazmiyning asari, yuqorida aytib o'tilganidek, Nizomiyning "Maxzan ul-asror" asariga she'riy javobidir. Shuning uchun ham asar muallifi Nizomiy dostoni tuzilishiga xos xususiyatlar- vazn, mavzu va uslubni saqlab qolgan. Bu qator axloqiy tushunchalarni o'zida aks etgan didaktik axloqiy she'r shakliga kiradi. "Maxzan ul-asror" masnaviy janri kompozitsiyasi qoidalariga, dostonchilik an'analari mos ravishda Olloh va Muhammad payg'ambari ulug'lashdan boshlanadi.

Haydar Xorazmiy ayrim misralarni to'rtinchi xalifa Ali sharafiga ulug'lashga va buyuk hukmdor Iskandar Sultonni madh etishga bag'ishlaydi.

Xorazmiy dostonning ayrim o'rinlarida Ganjaviy kabi nutqning mukammalligi haqida to'xtalgan. Shoir o'zi haqida ham ma'lumotlar berib, asarning yaratilish sabablariga to'xtaladi. Dostonning asosiy qismi turli xil insoniy qadriyatlarni aks ettiruvchi kichik bo'limlardan iborat. Har bir kichik bo'lim muallifning ma'lum bir mavzudagi qarashlarini tavsiflovchi bir nechta baytlar bilan boshlanadi va ulardan keyin Xorazmiy fikrlarini aks ettiruvchi hikoyalar o'rin oladi. Matn quyidagi sakkizta hikoyadan iborat:

1. Bozorda tangalarini yo'qotgan yigit hikoyasi;
2. Amir Temur va chumoli haqida hikoya;

3. Yoqub payg'ambar qissasi;
 4. Xarun ar-Rashid va Bahlul (hozirgi qo'lyozmada yo'q) hikoyasi;
 5. Kampir va mato savdogari haqida hikoya;
 6. Karvon va Hotim-i Tayy maqbarasi haqidagi voqea;
 7. Sulaymon podshoh va sopol idish haqidagi hikoya;
 8. G'aznaviylar shohi Mahmud va darvesh haqidagi hikoya.
- Qo'lyozmalardagi hikoyalar tartibida o'zgarishlar mavjud.

4.4. Matnning avvalgi nashrlari

Matndan parchalar birinchi marta Ilya Nikolayevich Berezin (1818–1896) tomonidan 1857 yilda “Turk Xrestomatiyasi”²⁵ (“Турецкая хрестоматия”) da bosilgan. Bir yildan so'ng, 1858 yilda, matnning to'liq nusxasini birinchi bo'lib Jozef Fedorovich Gottvaldt (1813–1897) tahrir qilgan.²⁶ Berezin Vena qo'lyozmasidan parchalar keltirgan va Gotvald Qozon nusxasidan foydalangan. Abel Pavet de Courti 1882 yilda nashr etilgan “Me'rojnomasi”²⁷ (“Muhammad Payg'ambarning samoviy sayohati”) ning boshqa bir chig'atoy matni nashrida Haydar Xorazmiyning “Maxzan ul-asror” asaridan bir nechta parchalarni keltirgan. Matnning katta qismi kirish boblarisiz 1987 yilda Toshkentda “Gulshan ul-asror” nomi bilan nashr etilgan. Uyg'urcha harflar bilan yozilgan Aya Sofya qo'lyozmasi 2000 yilda Ayet Abdulaziz Goca tomonidan tahrir qilinib, doktorlik dissertatsiyasi sifatida himoya qilingan.²⁸ Besh qo'lyozma asosida yozilgan birinchi tanqidiy nashr Avni Gozutok tomonidan 2008 yilda bosib chiqarilgan. G'ozutok G'arb kutubxonalarida saqlanayotgan qo'lyozmalarning aksariyatidan foydalanma

²⁵ Илья Николаевич. Брезин, *Turetskaia Khrestomatiia* (Kazan: Tip. Universiteta, 1857), 273–287.

²⁶ Haydar Tilbe, *Maḥzan al-asrār*, ed. Joseph Fedorovich Gottwaldt (Kazan, 1858).

²⁷ Abel Pavet de Courteille, *Mirâdj-nâmeh*. Publié pour la première fois d'après le manuscrit ouïgour de la Bibliothèque Nationale (Paris: Ernest Leroux, 1882), 54–72 (transl.), 63–95 (text).

²⁸ Ayet Abdülaziz Goca, *Haydar Tilbe'nin Mahzenü'l-Esrâr Mesnevisi. Önsöz, Giriş, Metin ve Tercüme, Dizin*. Ph. D. dissertation, İstanbul Üniversitesi, 2000.

ganligi sababli yaqin kelajakda Xorazmiyning mavjud barcha qo'lyozmalarga asoslangan yangi tanqidiy nashri Benedek Péri tomonidan tuzilishi rejalashtirilgan.

4.4. Budapesht qo'lyozmasi

Perzsa O. 81 qo'lyozmasi ikki dostonni o'z ichiga oladi. Birinchisi forscha matnning noyob nusxasi bo'lib, buni tarixchi adabiyotshunoslar yo'qolgan deb taxmin qilishadi. “Alfiya va Shalfiya” nomli masnaviy Azraqi Xaravi (vaf. 11-asr oxiri) tomonidan erotik mavzularda yaratilgan. Huddi shu qo'l bilan ko'chirilgan ikkinchi matn Xorazmiyning “Maxzan ul-asror” asaridir. Nusxa ko'chirganning ismi, sanasi va qayerda ko'chirilgani haqida hech qanday ma'lumot keltirilmagan. Ammo undagi hozirgi Ozarbayjon tilining fonetik xususiyatlariga o'xshash jihatlar qo'lyozma ona tilisi o'g'uz turkcha bo'lgan yozuvchi tomonidan ko'chirilgan. Ushbu yozuv uslubidan manba XVI asrda Eronda tayyorlanganligini ko'rish mumkin.

Butun bir kitobda aks etgan Usmonli ko'chirmalar o'z davrida uning Usmonlilar imperiyasiga yetib borganligini va unga Usmonlilarning o'zi egalik qilganliklarini dalillaydi. Qizig'i shundaki, qo'lyozmada rasmi tasvirlar aks etishi zarur bo'lgan ikkita sahifa keyingi davrdagi illustratsiyalar uchun bo'sh qoldirilgan. Bo'sh qoldirilgan sahifalarda “Keksa ayol va mato savdogari” (32-bet), “Karvon va Hotim-i Tayy maqbarasi” haqidagi voqealar tasviri (35a-bet) berilishi rejalashtirilgan. Shu o'rinda Haydar Xorazmiyning “Maxzan ul-asror” asari turli xil nusxalari tasvirlanganligini ta'kidlash lozim.

“Maxzan ul-asror” asari Budapesht nusxasining tuzilishi Gottvaldt tomonidan nashr etilgan Qozon qo'lyozmasiga juda o'xshaydi. Afsuski, kitobning ko'pgina sahifa (folio) lari chalkashtirib yuborilgan va “Xarun ar-Rashid” va “Bahlul” hikoyalarini o'z ichiga olgan sahifalar boshqa baytlar bilan birga yo'qolgan.

Budapesht qo'lyozmasi nashri ikkita asosiy qismdan iborat. Birinchi qism qo'lyozma rasmlari va matnning transkripsiyasini o'z ichiga oladi. Ushbu qismdagi foliolarining tartibi qo'lyozmaning hozirgi holatini aks ettiradi. Nashrning ikkinchi qismida Haydar Xorazmiyning “Maxzan ul-asror” asari ingliz

tilidagi nusxasi aks etadi. Ushbu qismda foliolarning to'g'ri tartibini aks ettirish uchun matn tahrir qilingan. Yuqorida aytib o'tilganidek, Budapesht qo'lyozmasida faqat bitta folio mavjud emas. Lakuna tarjima matnida (p. 203) ko'rsatilgan.²⁹

Ingliz tilidan Zulxumor Mirzayeva tarjimasi
Toshkent Davlat O'zbek tili va adabiyoti
universiteti professori, filologiya fanlari doktori

²⁹ Lakuna – (fran. lacune – bo'shliq, chuqurlik) muloqot jarayonida muayyan madaniyatning boshqa madaniyat vakili tomonidan to'liq yoki qisman anglashilmaydigan o'ziga xos milliy unsuri.

Ö n s ö z

1.

Macaristan'da Türkoloji ve Özbekistan Kültürel Mirasının Haritalanması

Macaristan ve Macarların tarihinin Türk dünyası ile yakın bağları vardır. Macarların 9. yüzyılda Karpat havzasına yerleşmeden önce çeşitli Türk topluluklarıyla birlikte yaşamış oldukları varsayılmaktadır. Bu bağlar Macar krallığının kurulmasından sonra da kopmamıştır. Peçenek ve Kuman kabilelerinin göçü 13. yüzyıla kadar devam etti ve Macaristan, 16. ve 17. yüzyılda 150 yıldan fazla bir süre Osmanlı kuvvetleri tarafından işgal edildi. Bu nedenle, Türk halkının tarihine ve kültürüne olan ilginin 19. yüzyılda millî bir ilim dalı haline gelmesi oldukça doğaldır.

Çağatay (Eski Özbek Türkçesi) edebî dilinde yazılmış metinlerle ilgilenen ilk Macar bilim insanı, Ármin Vámbéry (1832-1913) idi. Vámbéry, aralarında Osmanlı Türkçesi de bulunan çeşitli Doğu dilleri konusunda Macar bir uzman olan János Reppický'den (1817-1855) Osmanlı Türkçesini öğrendi ve 1857 ile 1861 yılları arasında dört yıl boyunca İstanbul'da Çağatay metinlerini inceleme fırsatı buldu. Macaristan'a getirdiği kitaplar arasında, Mîr Ali Şîr Nevâî'nin (1441-1501) eserlerinin incelenmesini kolaylaştırmak amacıyla 16. yüzyılda hazırlanmış bir Çağatay-Osmanlıca sözlüğü de yer alıyordu. Nevâî, 15-16'ncı yüzyıl Osmanlı divan edebiyatı şekillenmesinde muazzam bir rol oynadı ve bu nedenle eserleri Osmanlılar arasında çok popüler hale geldi. Vámbéry'nin İstanbul'da elde ettiği bu sözlük,

1862 yılında Macarca çevirisiyle beraber yayımlandı.¹ Aynı yıl, Nevâî'nin *Muhâkemetü'l-lugateyn* (İki Dilin Muhâkemesi) adlı eserinin kısmî bir Macarca çevirisini bilimsel bir dergide yayımladı.²

Vámbéry'nin günümüz Özbekistan topraklarına gerçekleştirmiş olduğu seyahat, Çağatay araştırmalarına olan ilgisini daha da derinleştirdi. Bir derviş kılığında yaptığı yolculuk sırasında, gelecekteki bilimsel çalışmalarına sağlam bir temel teşkil edecek olan birkaç el yazması topladı. Yeni başlayanlar için temel bir kitap niteliği taşıyan, 1867 yılında Avrupa'da yayımlanan ilk Çağatay dil kitabı olan *Čagataische Sprachstudien*'i hazırladı. Bu kitapta; kısa dilbilgisi açıklamaları, Vámbéry'nin Macaristan'a yanında getirdiği el yazmalarındaki metinlerden alıntılar ve kısa bir kelime dağarcığı yer almaktaydı.³

Vámbéry, Konkuratlı İshak Molla (1841-1892) adlı Özbek bir adamın eşliğinde memleketine geri döndü. Macarlar tarafından adlandırıldığı şekliyle Csagatáj Izsák (Çağatay İshak), Vámbéry'nin ilmî çalışmalarında sadece yardımcı olmakla kalmayıp aynı zamanda Macarcayı çok iyi derecede öğrendi, hatta en meşhur Macar şairlerden olan János Arany (1817-1882) tarafından yazılan bir Macar şiirini de ana dili olan Özbekçe'ye çevirdi.

Vámbéry'nin bilimsel ilgisi, 1870'lerde ve 1880'lerde Macar halkının ve dilinin kökenine yönelmiş olsa da, Orta Asya Türk halklarının tarihi ve edebiyatıyla ilgilenmekten asla vazgeçmedi. Göçebe Özbeklerin hükümdarı Muhammed Şeybânî Han'ın (ö. 1510) hayatı ve seferleri üzerine yazılmış, 16. yüzyıldan kalma bir mesnevi eser olan Muhammed Sâlih'in *Şeybânî-nâme*'sinin bir baskısını 1883 yılında yayımladı. Ayrıca Hive'den temin ettiği bir el yazmasının metnini düzenleyip neşretti. Yusuf ve Ahmed adlı Özbek halk destanı 1911 yılında yayımlandı.

Vámbéry'nin Çağatay edebiyatına olan ilgisi, Macar bilim insanı ve Vámbéry'nin halefi olan Budapeşte Türkoloji Kürsüsü Başkanı József Thúry'ye (1861-1906) miras olarak kaldı. Orta

¹ Vámbéry, Ármin (ed. ve çev.), *Abuska. Csagatajtörök szógyűjtemény* (Peşte: Magyar Tudományos Akadémia, 1862).

² Vámbéry, Ármin, 'Muhakemet-ül-Lugetejn. Mir 'Alisîr (Nevâjî) törökjéböl' *Nyelvtudomány Közlemények* 1 (1862), 113-130.

³ Vámbéry, Ármin, *Čagataische Sprachstudien* (Leipzig: F. A. Brockhaus, 1867).

Asya Türk edebiyatı tarihiyle ilgili eserinin ilk birkaç satırında Thúry, muâsırı Çağatay araştırmaları hakkındaki görüşlerini şu şekilde özetledi:

“Geriye dönüp bakacak olursak, bin yıllık seçkin bir tarihe sahip olan Orta Asya Türk halklarının edebiyatının hâlâ Batı bilim dünyası için keşfedilmemiş bir alan olduğunu söyleyebiliriz. Macaristan’dan veya yurt dışından hiç kimse, onu metodik bir şekilde keşfetme ve haritalama girişiminde bulunmadı. Sadece mütevazı bir araştırma amaçlanarak yazılmış, ne kadar kısa olursa olsun bütüne genel bir bakış açısı sağlayabilen eskizleri bulamamanın yanı sıra bu konu hakkında henüz ön çalışmalar dahi ortaya konmamıştır. Bu edebiyatın tanıtılmasında Avrupa’da en çok biz Macarlar çaba gösterdik...”

Thúry, Çağatay araştırmaları hakkındaki değerlendirmesinde haklıydı. 1880’lerin sonlarından 1900’lerin başlarına kadar Türkologların ilgileri iki grup metin üzerinde odaklandı: Moğolistan’daki Orhun nehri kıyısında bulunan Orhun Yazıtları ve Macar doğumlu Aurel Stein (1862-1943) ile Alman kâşifler tarafından Batı Çin’de keşfedilen Eski Uygur metinleri.

Thúry, ana akımdan ayrılarak Vámbéry’nin adım attığı yolda ilerleme cesaretine sahipti. *A köžép-ázsiai török irodalom* (Orta Asya Türk Edebiyatı)⁴ adlı eseri, yazarının şikayet ettiği boşluğu doldurmayı hedeflemiş ve en erken dönemden 19. yüzyıla kadar Orta Asya’daki Türk dilinin en önemli yazarlarının ve eserlerinin genel bir görünümünü ortaya koymuştur. Thúry’nin eseri Avrupa dillerine çevrilmiş olsaydı, yazarı uluslararası bilinir olma hüviyeti kazanırdı. Thúry’nin eserinde ele alınan Çağatay, Orta Asya Türk ve Özbek Edebiyatı Tarihi hakkındaki bilgilerimiz son yüzyılda artmış olsa da, Thúry’nin çalışması hâlâ konuya kısa bir giriş mahiyeti taşımaktadır.

Üstte bahse konu edilen kitabın yayımından bir yıl önce, 1903 yılında Thúry, hacimli bir Çağatay-Farsça sözlüğü üzerine aynı derecede dikkat çekici bir eser neşretti.⁵ *Behcetü’l-Lugât* (Lisânın Güzelliği) adlı sözlüksel çalışma, 1861 yılında Feth-Ali

⁴ Thúry, József, *A köžép-ázsiai török irodalom* (Budapeşte: Magyar Tudományos Akadémia, 1904).

⁵ Thúry, József, *A behdset-ül-lugat czímű csagatáj szótár* (Budapeşte: Magyar Tudományos Akadémia, 1903).

Kâçâr Kazvîni tarafından, Nevâî'nin eserlerini incelemek isteyen İran'daki okuyucular için bir sözlük meydana getirmek amacıyla yazılmıştır. Thúry, çalışmasının temelini oluşturan el yazmasını İstanbul'da satın almıştır.

Thúry'nin 1906 yılındaki, Çağatay çalışmalarında büyük bir boşluk yaratan erken vefatı, onun ardından yarım yüzyıl sonra János Eckmann (1905-1971) tarafından dolduruldu. Eckmann, 1870 yılında Vámbéry tarafından kurulan Türkoloji Kürsüsü'nde eğitim aldı ve Türkiye'de kaldığı süre boyunca bir zamanlar günümüz Özbekistan topraklarında gelişen edebî geleneklerin sâdik bir araştırmacısı oldu. Harezmi ve Çağatay Türkçesi hakkında kapsamlı eserler yayımlayarak bu alanda ünlü bir uzman haline geldi. 1966 yılında yayımlanan *Chagatay Manual* (Çağatayca El Kitabı) hâlâ Çağatay dilbilgisi üzerine yazılmış referans bir çalışma özelliğini korumakta ve edebî metinlerden alınan kısa alıntılar ile birlikte bir Çağatay-İngilizce sözlüğü ihtivâ eden bu kitap, üniversite öğrencileri için günümüzde dâhi mükemmel bir Çağatay temel kaynağıdır.⁶

Budapeşte Türkoloji Kürsüsü'nde eğitim gören András Bodrogligeti (1925-2017) Eckmann'ın izinden giderek Çağatay ve Özbek Edebiyatı tarihinin çeşitli yönleri üzerine birkaç kitap ve çok sayıda makale yayımladı. En önemli eserleri arasında *Grammar of Chagatay* (Çağatay Dilbilgisi)⁷ ve *Modern Literary Uzbek* (Çağdaş Özbek Edebî Dili)⁸ yer almaktadır.

Macaristan'da Vámbéry ile başlayan yüz elli yıldan daha eski olan Çağatay araştırmaları geleneği, Budapeşte Türkoloji Bölümü'ndeki genç nesil bilim insanları tarafından sürdürülmeye devam etmektedir.

István Vásáry (d. 1945) 1980'lerin başında Türkoloji Kürsüsü'nde doçent unvanına sahip oldu ve geleneği canlı tutmada önemli bir rol oynadı. Araştırmaları daha çok Altın Orda ve onun ardılı devletlerin tarihi üzerine odaklanmış olsa da, Çağatay metinlerine dayalı verdiği dersler, Çağatay çalışmalarına

⁶ János Eckmann, *Chagatay Manual* (Bloomington: Indiana University Press, 1966).

⁷ András J. E. Bodrogligeti, *A Grammar of Chagatay* (Münih: Lincom Europa, 2001).

⁸ András J. E. Bodrogligeti, *Modern Literary Uzbek. A Manual for Intensive Elementary, Intermediate and Advanced Courses* 2 vols. (Münih: Lincom Europa, 2002).

olan ilginin Macaristan'da devam etmesini sağladı. Onun ilhamı, öğrencilerinin akademik ilgisini büyük ölçüde şekillendirdi. Benedek Péri (d. 1966) Çağatay dilini de kapsayan klasik Türk edebî gelenekleri tarihi alanında uzmanlaştı. Yayınları arasında, Hindistan'daki Türk dili ve edebiyatı tarihi üzerine bir kitabı bulunmaktadır.⁹ Ferenc Csirkés (d. 1972) tanınmış bir Çağatay metni olan *Gül ü Nevruz* üzerine bir makale yayımladı¹⁰ ve András Czertnár (d. 1989) doktora tezini Bâbü İmparatorluğu'nda derlenen Orta Asya Türkçesi-Farsça dil kitabı üzerine yazdı.¹¹

2.

Macaristan Bilimler Akademisi Kütüphanesi ile Özbekistan'ın Kültürel Mirasını Yansıtan El Yazmaları

Macar Bilimler Akademisi Kütüphanesi, Kont József Teleki (1790-1855) tarafından Akademi'ye 30.000 cilt hediye edilerek 1826 yılında kurulmuştur. Özbekistan'ın kültürel mirasının bir parçası olan metinleri içeren ilk el yazmaları çok daha sonra, 1876 yılında Bertalan Ónody'nin (ö. 1892) Hive'ye yaptığı seyahatin ardından Budapeşte'ye geri dönmesiyle koleksiyona eklenmiştir. Ónody, yerel tarımı incelemek ve meyve tohumları tedarik etmek için Hive Hanlığı'na seyahat eden bir hukukçu ve toprak sahibiydi. Kütüphaneye bağışladığı küçük kitap koleksiyonu, birkaç cilt Türkçe, altı cilt Farsça ve bir cilt Arapça nüsha içeriyordu.

Bir sonraki el yazmaları kütüphaneye Dániel Szilágyi'nin (1831-1885) mirasıyla eklendi. Szilágyi, İstanbul'da sahaf dük-

⁹ Péri, Benedek, *Az indiai timuridák és a török nyelv. A török írás- és szóbeliség a Mogul-kori Indiában* ("Hindistan'daki Timurlular ve Türk Dili. Bâbü İmparatorluğu'nda Türk Dili ve Edebiyatı") (Piliscsaba: Avicenna Közel-Kelet Kutatások Intézete, 2005).

¹⁰ Ferenc Csirkés, 'Aspects of Poetic Imitation in 15th–17th century Turkish Romances. The Case of the "Gul u Nevruz"', *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 60/2 (2007), 195-221.

¹¹ Czertnár, András, 'Asur-beg keleti török nyelvtana és társalgási könyve ("Aşur Bey'in Doğu Türkçesi Dil Bilgisi ve Dil Kitabı") Yayınlanmamış Doktora Tezi (Budapeşte: ELTE, 2018).

kânı sahibi bir Macar mülteciydi. Değerli el yazmaları koleksiyonu vefat ettiğinde yağmalanmış olsa da, geriye kalan yaklaşık 500 cilt ailesi tarafından akademiye satıldı. Szilágyi'nin koleksiyonuna ait ciltlerin hangilerinin olduğunu tam olarak bilmemekle beraber, Vámbéry ön raporunda mirasın Nevâî ve diğer bazı “bilinmeyen” Çağatay yazarlarına ait ciltlerin birkaç nüshalarını içerdiğini belirtti.¹²

Vámbéry 1913 yılında vefat etmesinin ardından oğlu Rustem Vámbéry (1872-1948), babasının küçük el yazmaları koleksiyonunu Macar Bilimler Akademisi Kütüphanesi'ne bağışladı. Bu nüshalar, Orta Asya'ya yaptığı yolculuk sırasında elde ettiği ve bir kısmını İstanbul'a yaptığı geziler sırasında satın aldığı veya kendisine hediye olarak takdim edilen birkaç cildi kapsıyordu. Nüshaların dilleri belirtilecek olursa, Vámbéry'nin Özbekistan'ın kültürel mirasıyla bağlantılı olabilecek el yazmalarının çoğunluğu Çağatay ve az bir kısmı ise Farsça dilindedir. Ünlü Timur dönemi şairlerinden biri olan Abdurrahmân Câmî'nin (ö. 1492) 1470 yılında kendisi henüz hayatta iken istinsâh edilen şiirlerinden oluşan divanı, bu koleksiyonun en eski el yazmasıdır.

Sándor Kégl (1862-1920), İran araştırmaları alanında Macar bilim dünyasının ilk temsilcilerinden biriydi. Çoğunlukla Farsça olan yaklaşık altmış el yazmasını içeren mirası, Câmî'nin eserlerinin birkaç nüshasını da içeriyordu. Kégl'in el yazmaları, Timur dönemi edebî başarılarının yaygın ve sürekli rağbet görmesine dair kanıtlar taşımaktadır, çünkü bu el yazmalarından bazıları Bâbü İmparatorluğu'nun sonlarına doğru istinsâh edilmiştir.

Kégl'in mirasındaki en dikkate şayan cilt, 18. yüzyılın ortalarında Hindistan'da derlenen bir antolojidir.¹³ Bu el yazması pek çok Farsça metnin yanında Türk eserleri de içermektedir: Muhammed Fuzûlî'nin (ö. 1556) divanı, Esrar ve Şarap¹⁴ arasındaki tartışmaya dair kısa bir mesnevi olan *Beng ü Bâde*, kısa bir

¹² Vámbéry'nin raporu için bkz. *A Magyar Tudományos Akadémia Értesítője*. 1886, 204.

¹³ El yazması ve Türkçe metinlerin ayrıntılı bir açıklaması için bkz. Péri, Benedek, 'Turki Language and Literature in Late Mughal India as Reflected in a Unique Collection of Texts,' in A.C.S Peacock and Richard Piran McClary (eds.), *Turkish History and Culture in India* (Leiden: Brill, 2020), 367-387.

¹⁴ Muhammad Fuzûlî, *A Fû és a Bor vitája*, ed. ve çev. Benedek Péri (Budapeşte: MTA Könyvtár és Információs Központ – Jaffa Kiadó, 2016).

Türkçe-Farsça sözlüksel ilmî eser, iki kısa Türkçe-Farsça sözlük ve en önemlisi Özbek hükümdarı Ubeydullah Han Ubeydî'nin (salt. 1533-1539) seçilmiş şiirleridir. Bu cilt, 18. yüzyılda Bâbü'r İmparatorluğu'nda Türkçenin hâlâ kullanıldığını açıkça göstermektedir.

Kütüphanenin Doğu el yazmaları, Lajos Ligeti'nin (1902-1987) Doğu Dilleri Koleksiyonu'nu başlattığı 1949 yılına kadar diğer kitaplarla birlikte muhâfaza edildi. Bugün tüm Çağatay ve Farsça el yazmaları burada korunmaktadır.

3.

Haydar Harezmi

Haydar Harezmi'nin hayatı hakkında pek bir şey bilinmemektedir. En yakın muâsır edebî tarihi ile ilgili kaynakların çoğu onun adından söz etmiş olsa da veya onun tarafından yazılan eserlerden en az birkaç satır alıntı yapılsa da sağladıkları bilgiler yetersizdir.

Şeyh Ahmed İbn-i Hudâydâd Tarâzî tarafından 1437 dolaylarında Türkçe yazılmış aruz vezni ve nazım sanatı teorileri üzerine çağdaş bir el kitabı olan *Fünûnü'l-Belâga* (Belâgat Bilimleri), Haydar'ın eserlerine birkaç kez atıfta bulunmaktadır.¹⁵ Alıntılanan çok sayıdaki satırlar, Haydar'ın erken Timur döneminde Türk edebiyat dünyasının tanınmış bir şairi olduğunu göstermektedir.

Devletşâh Semerkandî (ö. 1494 veya 1507), Batı İran'daki Fars eyaletini yöneten Timur mirzası İskender Sultân b. Ömer Şeyh'in (ö. 1415) saray şairlerinin arasında derlediği tezkiresinde Haydar'dan bahsetmiştir. Devletşâh'a göre, Haydar'ın şiirleri “güzel ve dikkate şayan” idi.¹⁶

¹⁵ Devin DeWeese, “The Predecessors of Navâ’î in the Funûn al-Balâghah of Shaykh Ahmad b. Khudaydad Tarazi: A Neglected Source on Central Asian Literary Culture from the Fifteenth Century,” *Journal of Turkish Studies* 29 (2005), 123.

¹⁶ Devletşâh Semerkandî, *Tazkirat aş-Şu‘arâ*, ed. Muḥammad Ramazânî (Tahran: Hâvar 1366/1987), 280.

Bir kaç sene sonra Nevâî, 1491 yılında yazdığı *Mecâlîsü'n-Nefâis* (Makbûl Meclisler) adlı tezkiresinde, Haydar'a ayrı bir makale ayırmamıştır. Haydar, İskender Sultân'ın mâdihi olarak anılır ve Mahzenü'l-Esrâr mesnevisinden eserin adından bahsedilmeden bir beyit alıntılanmıştır.¹⁷ Haydar, Nevâî'nin *Muhâkemetü'l-Lugateyn* eserinde de anılmaktadır. Sekkâkî, Atâî, Mukimî, Yakînî ve Emîrî ile birlikte Türkçe şiirler yazan Timur dönemi şairleri arasında yer almaktadır.¹⁸

Zahîrüddîn Muhammed Bâbü (ö. 1530) tarafından yazılmış *Muhtasar fi'l-Arûz* (Arûz Risâlesi) adlı eserde Haydar'dan iki kez bahsedilir: Bir kez Mevlânâ Abd el-Haydar olarak hitap edilir ve ikinci kez Türkçe şiir yazan şair anlamına gelen Mevlânâ Haydar Harezmî “Turkî-güy” olarak anılır. İlk olarak *Gül ü Nevruz* adlı mesnevinin müellifi, ikinci olarak da *Gülşenü'l-Esrâr* (Sırların Gül Bahçesi) adlı başka bir mesnevinin müellifi olarak anılır. Esere bu ikinci mesneviden birkaç satır eklenmiştir ve bu beyitler de *Mahzenü'l-Esrâr* olarak bildiğimiz mesnevinin bir parçası olmasından dolayı iki şiirin özdeş olduğu katidir.¹⁹

Fahrî Herevî (ö. 1566'dan sonra) ayrıca şair sultanlara adadığı *Revzat'üs-Selâtîn* (Sultanların Bahçesi) tezkiresinde Haydar hakkında çok kısa bilgiler vermektedir. Fahrî Herevî tezkiresinde İskender Sultân hakkında yazmış olduğu kısımda Haydar'ı, Türkçe şiirler yazan *Türkî-güy* bir şair ve mirzanın mâdihi olarak anmakta, aynı zamanda her ikisini de başarılı eserler olarak nitelendirdiği *Gül ü Nevruz* ve *Mahzenü'l-Esrâr* adlı eserlerin müellifi olarak belirtmektedir.²⁰

Dolayısıyla kesin olarak Haydar Harezmî'nin Harezm asıllı olduğu ve 14. yüzyılın sonu ile 15. yüzyılın başlarında yaşadığı ifade edilebilir. “*Mahzenü'l-Esrâr*” adlı mesnevisini, Şîraz ve çevresinin hükümdarı olan İskender Sultân'a ithaf etmesi hasebiyle o şehirde yaşadığı düşünülebilir. Yakın çağdaş kaynaklar

¹⁷ Ali-Şîr Nevayî, *Mecâlîsü'n-Nefâis*, ed. Kemal Eraslan (Ankara: Türk Dil Kurumu, 2001), 193.

¹⁸ Ali Şîr Nevâyî, *Muhâkemetü'l-Lugateyn*, ed. F. Sema Barutçu Özönder (Ankara: Türk Dil Kurumu, 1996), 188.

¹⁹ Zahîriddin Muhammad Bobir, *Muhtasar*, ed. Saidbek Hasan (Taşkent: Fan, 1971), 135, 194.

²⁰ Fahrî Herevî, *Tezkire-yi Ravzet el-selâtin*, haz. 'Abd a-Rasûl Hayyâmpûr (Tebriiz: Dânişgâh-i Tabrîz, 1966), 31.

tarafından hükümdarın bir mâdihi olarak bahsedilmesinden dolayı mirzanın sarayında kalmış olabileceği uzak bir ihtimal değildir. Bazı bilimsel yayımlarda Haydar Tilbe (Deli Haydar) olarak anılsa da bu açıkça bir yanlış anlamadır.²¹

Mahzenü'l-Esrâr metni, edebî tarihsel kaynaklar tarafından sağlanan bilgilere ek olarak çok fazla katkıda bulunmaz. Ancak mesnevinin ilk üç halifeden bahsetmemesi ve sadece Hz. Alî'nin övgüsünü içermesi Haydar'ın Şii eğilimlerine sahip olduğunu göstermektedir.

Külliyatında, Mahzenü'l-Esrâr'ın yanı sıra bazı kaynaklarımıza göre Gül ü Nevrûz adlı bir mesnevisi daha bulunmaktadır. Şah Müşkin'in kızı olan Gül'ün ve Sultân Ferruh'un oğlu olan Nevrûz'un aşk hikayesini anlatan tanınmış Türkçe versiyonu, genellikle Nevâî öncesi Çağatay edebiyatının meşhur bir şairi olan Mevlânâ Lutfî'ye (ö. 1463?) atfedilir. Ancak metnin gerçek müellifinin Haydar Harezmi olduğunu iddia eden bilim insanları da bulunmaktadır.²² İskender Sultân'ı öven beyitler içeren “Mahzenü'l-Esrâr” ve Gül ü Nevrûz bölümlerinin karşılaştırılması, bu bilim insanlarının haklı olduklarını göstermektedir. İki metnin mantığı ve üslubu, söz konusu mısralarda kullanılan imgeler ve belâgat üslupları birbirine çok benzemekte ve bu nedenle, iki eserin aynı kişi tarafından yazılmış olması oldukça olası görünmektedir.

İki mesnevinin sırasına bir kaside eklenmiş olabilir. Uygur harfleriyle yazılan 30 beyit uzunluğundaki kaside, 15. yüzyılın ortasında istinsâh edilerek Farsça bir divanda muhâfaza edilmiştir.²³

²¹ Ayrıntılar için bkz. H. F. Hofman, *Turkish Literature. A Bio-Bibliographical Survey* (Utrecht: Library of the University of Utrecht, 1969), 275.

²² Ayrıntılı bir tartışma için bkz. DeWeese, ‘The Predecessors,’ 124-128.

²³ Kaside için bkz. Tourkhan Gandjei, ‘Note on an Unknown Poem by Haidar in Uighur Characters,’ in *A Locust's Leg. Studies in Honour of S. H. Taqizadeh*, ed. Ehsan Yarshater and Walter Bruno Henning (Londra: Percy Lund, Humphries & Co. Ltd, 1962), 64-69.

4.

Haydar Harezmi'nin "Mahzenü'l-Esrâr" Adlı Eseri

4.1. Eserin Adı

Eserin başlığı metinde belirtilmemiştir. Edebî tarihsel gelenekte metin, Nizâmî Gencevî'nin (ö. 1209) yazdığı tanınmış bir mesnevinin de adı olan "*Mahzenü'l-Esrâr*" (Sırlar Hazinesi) olarak bilinir. Ancak daha önce bahsedildiği üzere Bâbü'r, Haydar'ın eserinin adını *Gülşenü'l-Esrâr* (Sırların Gül Bahçesi) olarak vermektedir. Bâbü'r, *Muhtasar* adlı eserinde belirttiği tüm vezinler için bol miktarda örnekler vererek belirli bir vezin kalıbına dayanan meşhur eserlerin adlarından sık sık bahsetmektedir. *Sarî-i musaddas-i matvî-i maksûf* (- . . - | - . . - | - . -) vezninin örneklerinden önce, Nizâmî tarafından kaleme alınmış *Mahzenü'l-Esrâr* ve Nizâmî'nin eserine nazire olarak yazılmış olan Emîr Hüsrev'in (ö. 1325) *Matla'u'l-Envâr* (Nurların Şafağı), Kâtibî'nin (ö. 1434) *Mahzenü'l-Esrâr* ve Haydar'ın *Gülşenü'l-Esrâr* adlı diğer birkaç eserden söz etmektedir. Belirtildiği üzere Bâbü'r'ün Haydar'ın çalışmasından alıntı yaptığı mısralar, ilim çevrelerinde Haydar'a ait "*Mahzenü'l-Esrâr*" olarak bilinen çoğu el yazmasına dahil edilmiştir.

Bâbü'r tarafından sağlanan veriler şüphesiz göz ardı edilemez, fakat Haydar'ın mesnevisinin ilim dünyasında "*Mahzenü'l-Esrâr*" adıyla bilinmesi nasıl açıklanabilir? Kâtibî "*Mahzenü'l-Esrâr*" adlı bir eser yazmaması nedeniyle cevap Bâbü'r'ün eserinde aranabilir. Nizâmî'nin *Mahzenü'l-Esrâr*'ına nazire olarak kaleme aldığı mesnevi aslında *Gülşenü'l-Ebrâr* (Faziletlielerin Gül Bahçesi) adını taşır.²⁴ Eserin tam adını hatırlayamayan Bâbü'r, Nizâmî'nin eserine nazire olarak yazıldığını veya başka bir deyişle *Mahzen*'in tarzında yazılmış olabileceği anlamına gelen "*Mahzenü'l-Esrâr*" olarak adlandırmıştır. Tüm bunlar, 16. yüzyılın şiirsel düşüncesinde mahzenü'l-esrâr ifadesinin bir türü belirlediği ve Nizâmî'nin meşhur mesnevisi üzerine modelenen tüm mesnevilerin "*Mahzenü'l-Esrâr*" olarak adlandırılacağı anlamına gelebilir.

²⁴ Jan Rypka, *History of Iranian Literature* (Dordrecht: D. Reidel Publishing, 1969), 284.

Bu, Haydar'a ait olan *Gülşenü'l-Esrâr* eserinin adı için de geçerli olabilir. Metinde adı belirtilmediği için unutulmuş ve daha sonra Fahrî Herevî gibi müellifler bundan Haydar'ın "*mahzenü'l-esrâr*" olarak bahsetmişlerdir. Bu teori daha fazla araştırmaya ihtiyaç duyduğundan Haydar'ın eserinden, bu ciltte "*Mahzenü'l-Esrâr*" adı ile tırnak işaretleri arasında anılacaktır.

4.2. Eserin Yazım Tarihi

Metinde eserin yazım tarihi de belirtilmemiştir. Bununla birlikte, mesnevîde yer alan ipuçları eserin yaklaşık yazım tarihini vermeye yardımcı olabilir. Mesnevinin ithaf edildiği şahsiyet, cömert bir sanat hamisi olan Emîr Timur'un (ö. 1405) torunu İskender Sultân'dır. Diğer Timur dönemi mirzaları ile yaşanan birçok felaket ve çekişmelerden sonra 815/1412-1413'te Şîraz ve çevresinin hükümdarı oldu. Ancak, hükümdarlığı fazla uzun sürmedi. Babası Şâhruh'a (ö. 1447) başkaldırdı. Cuma namazlarında kendi adına hutbe okutup sikkeler bastırarak bağımsızlığını ilan etti. İskender'in isyanı hızlı bir şekilde bastırıldı ve mirza 1415 yılında idam edildi.

Haydar, İskender'i kendi adına hutbe okutan (yk. 27a/3) ve sikke bastıran bir pâdşâh (yk. 26a/9) olarak ifade etmektedir. Haydar'ın eseri, İskender'in bağımsızlık ilanı ile ölümü arasındaki dönemde yazdığı düşünülecek olursa, "*Mahzenü'l-Esrâr*" 1412 ile 1415 yılları arasında yazılmış görünmektedir.

4.3. Haydar'ın "*Mahzenü'l-Esrâr*" Mesnevisinin Muhteviyâtı

Haydar'ın mesnevisi, daha önce de belirtildiği üzere Nizâmî'nin *Mahzenü'l-Esrâr*'ına bir naziredir ve bu nedenle müellifi, modelinin temel özelliklerini, veznini, yapısını, konusunu ve üslûbunu korumuştur.

Bir dizi katı ahlakî kavramı açıklayan öğretici vaazsal bir mesnevidir. Mesnevi kurallarını takip ederek geleneksel bir şekilde yazılmış olan eser; tevhîd, münâcât ve na't ile başlar. Haydar, dördüncü halife Hz. Alî'yi ve iktidardaki hükümdar İskender Sultân'ı methetmek için de birkaç satır ayırmıştır. Kendisinden önceki Nizâmî gibi Haydar da birkaç beyiti

belâgatı övmek için adamıştır. Geleneksel mesnevilerde sıklıkla olduğu gibi kendisinden de söz etmekte ve eserin sebeb-i telifini açıklamaktadır. Mesnevinin ana bölümü, çeşitli insani değerleri vurgulayan alt bölümlerden oluşur. Her alt bölüm, müellifin belirli bir konudaki görüşlerini açıklayan birkaç beyitle başlamakta ve ardından Haydar'ın bakış açısını gösteren bir hikaye izlemektedir. Metin sekiz adet hikayeden oluşur: 1. Çarşıda Sikkelerini Kaybeden Gencin Hikayesi; 2. Emîr Timur ve Karıncanın Hikayesi; 3. Ya'kûp Peygamber'in Hikayesi; 4. Hârûn er-Reşîd ve Behlül'ün Hikayesi (mevcut nüshada eksik); 5. Yaşlı Kadın ve Kumaş Tüccarının Hikayesi; 6. Kervan ve Hâtim et-Tâî Türbesi'nin Hikayesi; 7. Hükümdar-Peygamber Süleymân ve Küp; 8. Gaznelî Mahmûd ve Derviş. Çeşitli el yazmalarında hikayelerin sıralanışında değişiklikler mevcuttur.

4.4. Metnin Önceki Baskıları

Metinden alıntılar ilk olarak İlâ Nikolaevich Berezin (1818-1896) tarafından 1857 yılında *Turetskaïa Khrestomatiïa*'da yayımlandı.²⁵ Tam metin ilk olarak Joseph Fedorovich Gottwaldt (1813-1897) tarafından bir yıl sonra 1858 yılında neşredildi.²⁶ Berezin metinden alıntılarını Viyana el yazmasından alırken, Gottwaldt eserin Kazan nüshasını kullandı. Abel Pavet de Courteille, 1882 yılında yayımlanan bir başka Çağatay metni olan Mi'râcnâme adlı eserde, Haydar'ın "*Mahzenü'l-Esrâr*" mesnevisinden birkaç alıntıya da yer verdi.²⁷ Giriş bölümleri bulunmayan metnin büyük bir kısmı, 1987 yılında Taşkent'te *Gülşenü'l-Esrâr* adı altında yayımlandı.²⁸ Uygur harfleriyle yazılan Aya Sofya el yazması, Ayet Abdülaziz Goca tarafından 2000

²⁵ İlâ Nikolaevich. Berezin, *Turetskaïa Khrestomatiïa* (Kazan: Tip. Universiteta, 1857), 273-287.

²⁶ Haydar Tilbe, *Maḥzan al-asrār*, ed. Joseph Fedorovich Gottwaldt (Kazan, 1858).

²⁷ Abel Pavet de Courteille, *Mîrâdj-nâmeh*. Publié pour la première fois d'après le manuscrit ouïgour de la Bibliothèque Nationale (Paris: Ernest Leroux, 1882), 54-72 (çev.), 63-95 (metin).

²⁸ *Muborak maktublar*, ed. M. Abduvohidova, H. Muhtorova, B. Qosimkhonov ve O. Jo'raev (Taşkent: Gafur Gulom, 1987), 211-246.

yılında doktora tezi olarak hazırlanmıştır.²⁹ Beş el yazmasına dayanan metnin ilk eleştirel basımı 2008 yılında Avni Gözütok tarafından yayımlandı.

Batı kütüphanelerinde korunan el yazmalarının çoğu Gözütok tarafından kullanılmamasından dolayı, mevcut tüm el yazmalarına dayanan yeni bir eleştirel basımın yakın gelecekte bu satırları kaleme alan mevcut yazar tarafından derlenmesi planlanmaktadır.

4.4. Budapeşte Nüshası

Perzsa O. 81 arşiv numarasıyla kayıtlı nüsha, bünyesinde iki mesnevi içeren derleme bir cilttir. İlk metin, edebiyat tarihçileri tarafından kaybolduğu düşünülen bir Farsça metnin eşsiz bir nüshasıdır. *Elfiyye ve Şalfiyye* adlı mesnevi, Ezrakî Herevî (ö. 11. yüzyıl sonları) tarafından erotik konular üzerine yazılmıştır. Aynı kâtip tarafından istinsâh edilen ikinci metin ise Haydar'ın yazmış olduğu "*Mahzenü'l-Esrâr*" mesnevisidir. Müstensih'in adı bilinmemekle beraber istinsâh yeri ve zamanı hakkında herhangi bir kayıt bulunmamaktadır. Ancak, nüshanın günümüz Azerbaycan Türkçesine çok benzeyen birkaç fonetik özelliği, ana dili Oğuz Türkçesi olan bir müstensih tarafından istinsâh edildiğini göstermektedir. Yazı tarzıyla birlikte bu ipucu, el yazmasının 16. yüzyılda İran'da hazırlandığını düşündürmektedir. Cilt boyunca rastlanılan Osmanlıca alıntılar, cildin Osmanlı İmparatorluğu'na ulaştığını ve Osmanlı sahiplerinin olduğunu açıkça göstermektedir. Nüshanın ilginç bir özelliği, tasvir edilmek istenmiş olmasıdır. Nüshada, sonradan eklenecek olan minyatürler için boş bırakılan iki sayfa bulunmaktadır. Bunlardan biri, Yaşlı Kadın ve Kumaş Tüccarının Hikayesini (yk. 32a), diğeri ise Kervan ve Hâtim et-Tâi Türbesi'nin Hikayesini (yk. 35a) tasvir etmek için ayrılmıştır. Bu arada Haydar'ın "*Mahzenü'l-Esrâr*" adlı mesnevisinin birkaç nüshasının süslenmiş olduğu belirtilmelidir.

"*Mahzenü'l-Esrâr*"'ın Budapeşte nüshasının yapısı, Gottwaldt tarafından yayımlanan Kazan nüshasına çok benzemektedir.

²⁹ Ayet Abdülaziz Goca, *Haydar Tilbe'nin Mahzenü'l-Esrâr Mesnevisi. Önsöz, Giriş, Metin ve Tercüme, Dizin*. Doktor Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2000.

Maalesef metnin pek çok yaprakları karışmış durumda ve birkaç ek beyitlerle birlikte Hârûn er-Reşid ile Behlül hikayesini içeren bir yaprak eksiktir.

Budapeşte el yazmasının yayımı iki ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm, nüshanın minyatürü ve metnin bir transkripsiyonunu içermektedir. Bu bölümde yer alan yaprakların sırası, nüshanın mevcut durumunu yansıtmaktadır. Yayımın ikinci bölümü Haydar'ın “*Mahzenü'l-Esrâr*” mesnevisinin nazm şeklinde hazırlanmış İngilizce çevirisini içermektedir. Bu bölümde metin, yaprakların doğru sırasını yansıtacak şekilde düzenlenmiştir. Belirtildiği üzere Budapeşte nüshasından bir yaprak eksiktir. Boşluk, çeviri metninde uçan bir kuş görüntüsü ile (p. 203) belirtilmiştir.

Önsözü çeviren:

Orsolya Saraç

ELTE Türkoloji Doktora Programı Öğrencisi

بسم الله الرحمن الرحيم
حق نیستی که پیرله غفور و رحیم
باشد ساسک مریشی زنی پیشی
سزنی که پیش باشد ساسک ای تکیه
تیکری اتین تیکاروان غرضه
تیل که توشار تیکری اتین سیراق
حج و ملک دور و دور اند
یوق ایدی سیر سیرله بوکوشه
فتح و خیراتی دور ای حکیم
باشد مریشی یک یک حکیم
تیکری اتی پیرله ای ختم قیل
تیکری اتین بو لوراه لیش
کردیمسا اوزمادین اول غنیمت
بولغانین بولغانی شیراق
جمله جان بولدی عیان اتین
بارجانی یار قیلدی اینک قدر

تیکری اتین تیکاروان غرضه
تیل که توشار تیکری اتین سیراق
حج و ملک دور و دور اند
یوق ایدی سیر سیرله بوکوشه

*An illuminated headpiece from a copy of the 'Maḥzan al-asrār'. Bibliothèque Nationale,
Paris, Ms. Supplément turc. 978, f. 26v.*

Transcription

Manuscript Perzsa O. 81. koll. 2.

[20b]

Bismilah al-raḥman al-raḥīm
Fath u zafar āyatīdīr ay ḥakīm

Ḥaḡnīng atī birlā ḡafūr raḥīm
Bašla har išni ay biliglik ḥakīm

Başlasang her išni bunī naqş bil
Tangri atī birlā anī ḥatm qıl¹

Tangri atī tilḡa ‘arza ravān qıl
Gar demäsä ortadīn ol tilni bil

Til ki tüşär Tangri atīdīn yıraḡ
Bolḡanīdīn bolmaḡanı yaḡşıraq

Har ne kim başlasang ay nīk-zād
Tangri atīdīn tapar ol iş ḡuşād

Čarḡ-i falak davr etādūr atīdīn
Jumla jihān boldī ‘iyān zātīdīn

Yoḡ idi bu yer bilä kök şuhratī
Barčanı bar qıldī anīng qudratī

¹ The order of hemistichs 3/b and 4/b is changed in the manuscript.

بسم الله الرحمن الرحيم	فتح و طفر آتبی در ای حکم
حقینک آتی پرله غفورم	باشلا سرشینی ای سیک کیک
باشلا سانس سرشینی فی نعل	کر دیما سا اور تا دین اول
نینکری آتی نیکاروان غفور	نینکری آتی پرله آتی خشم
نیل که تو شای نینکری آتیدین	بو لغا نیدین بو لغا غانی خشم
سرنه کیم انش باشلا سانس	نینکری آتیدین تا پار اول
جوخ غلک دوت راتیا دور آتیدین	جمله جهان بولد غی بیان
یوق ایدی بوری سله کوک شمر	بار جانی اوسلدی ای سانس

قدر

قدرت ایاسی در این مردمان	بند سیرنی بیلور اول اشکار
پرنچکا پرپ ایدی خنروجه	پرنچه فی سالدی غضبیدن پنا
پرنچکاناج رسالت پرپ	پرنچکا نور هدایت پرپ
پرنچه فی قتلدی جهانده بی	پرسنی نیک آتینی تو پدی ویا
بارجا اولون نیک بر قین پلو	قدرت ایاسی نیتلا نیتلو
یوقتور انجاسیج شرکین وزیر	منلی انیک یوقتور اوزی بی نظر

جمله پیل سرور یدر مصطفی	کان کرم معدن صدق و صفا
قرب معانده جدیب آله	عالم و آدمغانی قیتدی شاه
وصل پیطنی قلیت مکیمه گاه	بولدی پیرامت لارا و چون
پزکا اگر بولسا انداق شفیع	بوزغای ایدی پرنی خصال
باریدی کو پطایفه پرون پورون	چرکابیلان نسیب دوتقان اورون

[21a]

Qudrat iyäsیدür aydım kirdigār²
Banda sırrını bilür ol āškār

Bir nečegä berip idi ʿizz u jāh
Bir nečeni saldı ġazabdin bi-čāh

Bir nečegä tāj-i risālat berip
Bir nečegä nūr-i hidāyat berip

Bir nečeni qıldi jihānda nabī
Birisining atinī qoydı valī

Barča ulusning yaraqin bilür
Qudrat iyäsi ne tiläsä qılur

Yoqtur anga hıç šarık u vezır
Misli aning yoqtur özi bī-naẓır

Jumla rusul sarvarıdur Muştafā
Kān-i karam maʿdan-i sidq u şafā

Qurb-i maqāmında ḥabīb Allāh
Boldi biz ummatlar içün ʿuzr-ḥ³āh³

Vaşl bisāṭinī qilip takya-gāh
ʿĀlam u ādamğa anı qıldi šāh

Bizgä bolmasa andaq šafi⁴
Bozğay idi bizni ḥişāl-i šan⁴

Bar idi köp ṭāʿifa bizdin burun
Čärgä bilä dunyādā⁴ tutqun orun

² The Budapest manuscript has قدرت ایاسیدر ایدن هر و یار .

³ The second hemistich of this couplet and the next one are interchanged in the manuscript.

⁴ دنید is written in the manuscript.

[21b]

Barčasına qulluğ üçün amr u şar^ç
Kaşf bolup vaḥy bilā aṣl u far^ç

Biri agar qılsa idi bir gunāh
Barčasına qahr etār erdi İlāh

Biz kim ayaqdın baş erür biz ḥarāb
Bizdin ayamas karamın hīç bāb

Bolma ḥamīyatğa ḥimāyatni kör
Qalma ‘anā iḥrā ‘ināyatni kör

Ol kim erür Nūḥ bilā ham-qadam
Jumla tūfāndın anga ne ḡam

Neçe ki yoq bizdā ‘ibādāt atī
Şukr ki bardur biz anıng ummatī

Amr çu qat^ç etti ‘adam manzili
Sözgā raqam urdī Ādamning tili⁵

Söz gavharī salḡuçī şarrāf-i rāz
Boldī bilig nuṭqida manşuba-bāz

Jilva qilip söz tutuqī iḥrā zavq
Şavq u ṭalab boynī üzrā saldı tavq

‘Aşq bu hangāmada urdī nidā
Ġayb u şahādatqa yayıldī sadā

‘Ilm maḥal taptī qıldī zuhūr
Şu‘la urup partavini saldı nūr

Quvvat içindā nekim erdi nihān
Barča bu qudrat bilā boldī ‘inān

⁵ آدم انینک تیلی is written in the manuscript.

سالمی

سالمی عدویه مکرزنی	صف غا بشوروی ورا طمانی
بولدی عدویه فی لانی	صفر بولوب جفر و نیک جان
نقطه پلا نقطه نام پب انراج	قویدی الف فوفه شامانه
توشکج الف قانی نیک سیاهی	نابتی همول پاییه فی همسایه
ماج ظلی نقطه الف ظل پی	ایسی الف یعنی الف لام و
بولدی بویر نقطه معانی پ	نقطه نیکیم طغرائی پ
نقطه نیکم واد و لایقه صرف	حرف نیکم بی بدایت قه طرف
نقطه بولوب صفره حرف المظا	حرف بولوب نقطه عام الکنا
انچه تعریف قلیب از دواج	معرفت ارقانی پردی نتاج
ایلامدی ایملانظری کوز کاکوز	وایر پر لالا و لایرین کاسوز
الف ایلا سکا اولاندی الف	وقفه سیدین قافیه پایدی
حرفن اسرار بورمزاردی پل	ناطقه یوز کوز کوزین اوکراندی پل

[22a]

Saldī ‘adad sāya-yi takrārini
Şifrğa tapşurdī öz izhārini

Boldī ‘adad şifr otī[niŋ] lāmi’i
Şifr bolup Jafr evining jāmi’i

Noqta bilā noqta tapīp imtizāj
Qoydī alif farqina šāhāna tāj

Tüşgäč alif qāmatiniŋ sāyasī
Tapti ham ol sāyanī ham-sāyasī

Tāj zilli noqta [u] alif zill[i] bī
Ismi alif-i na’ti alif lām u bī

Boldī bu bir noqta mu‘ammā-yi ğayb
Noqta nekim noqta-yi tuğrā-yi ğayb

Noqta nekim vāv-i vilāyatqa şarf
Ĥarf nekim bī-i bidāyatqa ẓarf

Noqta bolup şifrqa ĥarf al-ĥitāb
Ĥarf bolup noqtağa umm al-kitāb⁶

Abjad-i ta’rīf qīlip izdivāj
Ma’rifat arqāmini berdi nitāj

Eylādi imlā nazari közgä köz
Dāyira birlā ulanīp sözgä söz

Ulfat ilā yīgä ulandī alif
Vaqfasidin qāfiya tapdī radīf

Maḥzan al-asrār bu ramz erdi bil
Nātiqa bu közgüdin ögrändi til

⁶ The translation reflects the much better version contained in the Paris manuscript. f. 30b *Noqta bolup ĥarfğa şifr-i ĥisāb/Ĥarf bolup noqta-yi umm al-kitāb*.

[22b]

Mundin ulašıldi marātib tamām
Şifr şafî usbudur va' l-salām

‘Aql muni ‘ilm al-Ādam dedi
Barča uluq ismidin a‘zam dedi

‘Āqil agar söz bilä sözini tapar
‘Ārif uşol sözdä özini tapar

Ol ki bilür söz gavharin qıymatın
Sözde tapar sözlägüçining atın

Ahl-i nazar şıvasını söz bilür
Nür-i başar mīvasını köz bilür

Söz közidür ol ki körär hālını
Öz sözidür ol ki sorar qālını

Sözde köz ve sözlägüçide nazar
Yoq ise söz kizleküçide habar

Zāhir u bātin habari sözdedür
Özgedä yoq har ne ki var özdedür

Ol kişi kim tapmadı⁷ söz ganjini
Qıldi habā u hadar öz ranjini

Kim ki nazar mazharidin yumdı köz
Qoymadı mīrās özidin ğayr-i söz

‘Umr-i girān-māya çu bolğay talaf
Sözdür u söz dünyāda qalğay halaf

⁷ The copyist originally wrote *tafti* and added the suffix *-ma* later.

موندين اولاش بىلدى مرتبام

عقل مونى علم الا دم ديد پ

عاقل اكر سوز پىله سوزنى مابار

اول كه سپا سوز كهرى تيتن

اهل نظر شين سنى سوز پىلو

سوز كوز يدا اول كه كورار جا

سوز ده كور و سوز لا كو چده

طاسر و باطن خسرى سوز ده

اول كيشى كيم تابتى سوز كنجى

كيم كه نظر مظهر بدن يودى كوز

عمر كر انمايه چو بولغاى تلف

صفر ضفى اوش بود و رور و پىدا

بار جا اولوق اسيمدين اعظم ^{دينى}

عارف اوشول سوز و اوزنى تبا

سوز ده تا پا سوز لا كو چى تيتن

نور بصيرت سيني كوز پىلو

اوز سوز يدا اول كه سوزار جا

يوق ايسه سوز كيز لا كو چى حبه

اوز كه دايوق سر نه كه دارا و

يقىدى سبا و مدار اوز رنجى

قوت يما دى ميراث اوز بدى نيز

سوز و رور و سوز ونده قانغا ^{تلف}

سوز

پیر کچھ ختم پر لایم چمنس	مونس و مسازیم اول ایڑی کوی
کوز یا شیدین باوہ باخترین	در و دلم نقل و فغانم رباب
تا بد اخ اندیشہ لاریم خوش اور	بولومی بشتین باقی اغوش اور
آجہ جگر سوز سونوب دست زور	نالہ دلسوز قلیب شہ و شور
سینہ برار در و دلم خوانید	سیر بولوب زور کی غائب
در و سبب ایکی جرات قد تو	شورش شورابه سی بنمای سنو
شمع صفت یک یو اکم شغلہ	و و دباشمہ ایا قلم کھن
جان تیلای پر بولی تین تین	ایلا کہ تن کور و فتن حبتین
کوز و کہ کینک و نیا بولوب تنکے	روز قیامت فی کور و ب
سر دم و مرططہ پراوت قیاس	غایتی یوق اوت پلا اور تاس
اوت اچندہ مفلس عیارہ	نالہ جانسوز تور و ب صد تر
مرفس آنک قلیب پر نوا	دنیا دامر طط سالیب صد

[23a]

Bir keçe ğam birlä idim ham-nafas
Münis u dam-sāzīm ol erdi u bas

Köz yašidın bāda bağırdın kabāb
Dard-i dilim nuql u figānīm rubāb

Qaydağı andīšalarīm jūš urup
Boyumī bašdın ayaq āğūš qīlīp

Āh-i jigar-sūz sunup dast-i zūr
Nāla-i dil-sūz qīlīp šar u šūr

Sīna pur az dard u balā hʿānīdın
Sīr bolup öz yürāgi qanīdın

Derd sepip eski jarāhatqa tuz
Šūriš u šūrābasī tīnmay hanuz

Šamʿ-sifatlık yürāgim šuʿla-zan
Dūd bašımda ayaqımda lakan

Jān tilāmāy bir yolī tan šihhatīn
Eylä ki tan gūr u kafan suḥbatīn

Közümä keng dünyā bolup tang u tār
Rūz-i qiyāmat körüp āškār

Har dam u har laḥza bir otqa yanıp
Ġāyatī yoq ot bilä örtänip

Ot içindä mufliis-i bī-čāra-vār
Nāla-i jān-sūz tüzüp şad hazār

Har nafas āhang qīlīp bir navā
Dunyāda salıp har laḥza bir sadā

[23b]

‘Umr ötüp körmäyin uyquda tüş
Nälalarımdın uyumay qurt u quş

Čarḥ-i falak taşna bolup jānīma
Dunyā-yi dūn qaşd qılıp qanuma

Şabr bināsini bi-kullī bozup
Ḥāşili yoq ‘umrdin ummīd ozup

Ṭāyir-i andīša urup bāl u par
Fikr ayağı birlä kezip ḥušk u tar

Gāh malak avjida ṭayrān qılıp
Gāh falak burjida sayrān qılıp

Gāh tilāp dard-i dilimgä⁸ davā
Gāh sorup ranj-i ḡamīmḡa⁹ šifā

Men ki bu dam tāsa bilān tīn sinīp
Ġayrat açiq üstide berdi nihīb

Neče bu bī-şabrliq ay nāşabūr
Bir keräk emgāk bile tapsa ḥuzūr

Band u balā dunyāda ergä tüşār
Munča balā erkişigä ne tüşār

Er isāng er-dek yüräking tişlägin
Kečkän erānlarning işin işlägin

Tut ḡam u miḥnat bilā könglüngni ḥuş
‘Āqil isāng marham u darmānīng uş

‘Ām-şifat bolma farāḡat-parast
Ḥāş bigin bol ayaq astında¹⁰ bast

⁸ دليمنغه is written in the manuscript.

⁹ غمینه is written in the manuscript.

¹⁰ اوستينده is written in the manuscript.

عمر و توبه کوی مابین او یقین و امان	ناله لریدن او بومای قورت و دامن
چرخ فلک نشسته بولوب جان	دنیا ی دامن قصه قیامت
صبر ناپسینی بکلی بوز	حاصلی یوق عسیر امید آرد
طایر اندیشه اوروب بال	منکر باغی هر لاکیزه خنک
گاه ملک از جده طیران آب	گاه فلک بر چرخه سیران آب
گاه تیلاب در دلیغ دوا	گاه سور و سب از غنیمه شفا
میر می بودم ناسه پلکان است	غیرت اچق و پستیده پیر
نجه بونی صبر لقی ای صبر	پیر کبر اک را ایچکاک پلانا بیه
بند و بلا دنیا و ایرکاتوشار	موجیه بلا ابریشیم کانی شوا
ایر ایسا کمال یر دیک یون کینک	کچکان ایر اندازینک اشین ایستلک
نوت غم و محنت پلانا کونکوی	عاقل ایسانک مرهم دورمانک
عام حفت بولمه فراغت پرست	خاص کین الاتی و سینه

صبر

جبره بسنگ سرفوتدین بول	جبره بلا اربوب قدیم دست بول
یوسف صیقلی قیل اقد	صدق نمازین قیلور بارنگام
مشربک اسنادنی قیلغین دست	اهل بلا پسله سیندین نجش
بولما سانک ل شوهر یکد الجا	کر بورا کینک سرت ایدمه کات
رض غایسته اکول بی ادا	معنی سی بوق لاف فی قوی ای
نارت بود دعوی رقیمنه علم	قصه اوزون قبله کوتا ریم
سین کیم داول نور کانه وار	دوره کیم و کونکما سوادا رین
مشتری دلمه بوکمه در چینه	لایق ایما س سین بو شرف جینه
پیشانک ایشنگ غایت و بهبود	مایه قانی کیم تیلما سانک سودنی
سلسله پیر اتمه که دیوانه سین	بولغا قدم قوباکه چکانه سین
نوشتی بود مغایر اوت اوز	چونکه ایشتم بوزر کانه وز
تولغا دی بولغه قولایم بول	تیلدیه یکیم تونی دغانم بولین

[24a]

Şabr bile Ayyübqa ham-dast bol
Jurʻasining sarqutidin mast bol

Şidq namāzin qilur sen adā
Yūsuf-i šiddiqqa qil iqtidā

Ahl-i balā silsilasindin nuḥust
Mašrabing asnādin qil durust

Gar yüraking sust ise miʻdang zaʻif
Bolmasang ol šivālik ilgā ḥarīf

Maʻnāsī yoq lāfnī qoy ay fuṣūl
Raqqqa šāyista degül bī-uşul

Qışsa uzun qılma kötärme ʻalam
Tart bu daʻvā raqamiga qalam

Zarra kim u kungā havā-dārliq
Sen kim u ol yūzgā¹¹ sazā-vārliq

Lāyiq emās sen bu šaraf burjina
Muštari olma bu gavhar durjina

Māya qanī kim tilāsāng sūdñi
Bilsāng išing ġāyat u bih-būdini

Yolga qadam qoyma ki biḡāna sen
Silsila tebretme ki dīvāna sen

Čunkim išittim bu buzurgāna söz¹²
Tüşti vujūdumga bir ot özdin öz

Tilbeligim tutti dimāḡim yolın
Tolḡadī bu naḡma¹³ qulaḡim yolın

¹¹ اولتورکا is written in the manuscript.

¹² دز is written in the manuscript.

¹³ لقمه is written in the manuscript.

[24b]

Tartti ol māya-yi hušyārliq
Jān közine surma-yi bīdārliq

‘Aṭsa urup nāṭiqa musta‘jillī
Yarḥamak Allāh dedi jān tili

Baş çiqarip ‘aşq köngül jībidin
Başladī söz nuşa-yi lā-raybīdin

Zavq u şafā tilgā ravānliq berip
Söz damīna rūḥ-faşānliq qīlip

Garçi andīša itik sürdi raḥş
Fikr bu tarkībga bağladī naqş

Arada kim tüşti bu gul-bang-i tīz
Nāṭiqa labbayk¹⁴ urup qīldī ḥīz

Ma’nī-yi bīkr aldī yüzindin niqāb
Jilva qīla başladī ḥuş bī-ḥijāb

Jām-i şabūḥī qīliban raf’-i şarm
Sāqī-yi ḡayb eylādi hangāma garm

Tüşti ḥarābāt içide hāy u hūy
Saldī mening boynuma bu guft u gūy

Men taqī mastāna çağīm çağladīm
Söz yüzün açtīm u belim bağladīm

Yaydīm ulus içre bu jām-i şafā
Ikki jihān ḥalqına urdīm şalā

Kingā ki bar iştahī ettim ḥalāl
Qursagīna tüşti bu jām-i zulāl

¹⁴ لیلیک is written in the manuscript.

جان کو زینہ سہ بہیدار لیں	نارسی اول پائیہ شیار لیں
پرچمک اسہ دیدی جان سیلی	عطر اسہ روب ناطقہ مستحلی
باشلا دی سورخسہ لاری بن	باش چقاریب عشق کو نکل چپن
سوز دینہ روح فشانین پر	ذوق و موسیکار و انین پر
فکر بو ز کلب کا علاؤ فی نقش	کرچہ کہ اندیشہ انیسک سہ روی پر
ناطقہ لیا لیا کو رب قبلہ دی	ارادہ کہم نوشتی بو کلک کائنات
جلن قیلا باشلا دی خوشحال	معنی بکرا کہی بوزین بن نقاب
ساقی غیب ایلا دی منکاحم	بام سبوحی قیلان دفع شرم
سالہ ی ہنیک بے بنو بہ کو کوئی	نوشتی خرابات اچہ ہمای
سوز یوزین آچہ ہم پالم علاؤ	میں ناغی سنانہ چاغیم جان علاؤ
ایکی جھان خلقینہ اور دم	یادیم اولوس اچہ بو جام صفا
زلال	کیمیکا کہ بارایشینی ایتیم حلال
قور سغینہ نوشتی بو جام	

سهم قیلا پلدا کو ب پین	کوچ پلا حلوانی آچق دیما سون
مین که بنویت پله قویدوم	جان ناموری و جینی قیدیم
خاخر کو کول نقدید راوشبور	غوضنی کورساتمه کهنه اوجور
عقل تنیکید ایردی واندیکه	اور تاسیده کو مغزی نهان
جان تیشی پرله قازیک لک	میدم اوزوم غوضوغا
اولنشی قونیا جوظطامی	قازغانا لغای کهنه دسترخ
یوق ایسه سر مغلس دستک	سیج تا پاپلکایموجونرنگار
کنج ایاسی کاینده دریا کیراک	جمله اسبابی مهیا کیراک
پرسا نیکنم ایزداسا سر جوسر	حسج بیلک اولسوم کور
مرینجا کیم ساجا نیا قیلجیوش	بهره سیدین بایسه جوسرود
کرتیلانک سسی پلا بوفت	سویک ایرور سرزه پموفت
سویک ایرور سرزه پموفت	کرتیلانک سسی پلا بوفت

[25a]

Haẓm qıla bilmäsä köp yemäsün
Küç bile Һalvāyī açïq demäsün

Men ki bu niyat bile qoydum qadam
Jān temüri uĵinī qıldım qalam

Һaş köngül naqdıdur uşbu rumūz
Ğavvāsğa¹⁵ körsätme gavharnī uĵuz

‘Aql tengiz erdi u andīşa kân
Ortasıda gavhar-i ma’nī nihân

Jān tīši bilä qazıp ol känni
Qıldım özüm ğavş bu ‘ummānni

Ol kişi qoyğay çu Nizāmī bu ganj
Qazğana algay gavhar dast-i ranj

Yoq ise her muflis-i bī-dast-gāh
Hiç tapa bilgäymü bu maḥzangä rāh

Ganj iyäsi kân ile deryä keräk
Jumla-yi asbābī muhayyā keräk

Birsä nekim izdäsä har javhari
Harj bilä öksümese gavhari

Har niçä kim saçsa yanä qılsa Һuş
Bahrasıdın baysa javāhir-furūş¹⁶

Gar tiläsäng saī bilä bu sıfat
Saīng erür herze-yi bī-ma‘rifat¹⁷

¹⁵ غوصنی is written in the manuscript.

¹⁶ جوهر فروش is written in the manuscript.

¹⁷ The couplet occurs twice. When it appears for the second time the order of two hemistichs is changed.

[25b]

Er nəzarəndin açılur er közi
Er nəfası birlə turur er sözi

Hük[m[i] bilä dānadä bardur şajar
Fi'lgä keltürsä yegäy samar

Tökmäse dihqān 'araq[i] bay bil
Yemişining fāydasını tapmayın il

Tarbī'at u sa'ī qılur bāğ-bān
Tāza bolur mīva berür büstān

Ol kim erür Rūḥ ü Kalīm u Ḥalīl
Tapmadı bī-vāsiṭa-yi Jibrā'īl

Yolnı qulavuz bilä tapsa bolur
Ramzni ḥikmat bilä tapsa bolur

Ol kim erür naşv u namāsiz jamād
Bağlamağay nāmīyağa¹⁸ i'tiqād

Garçi qılur ṭabl özidin ḥurūş
Līkan urar taş qazan örtüklü jūş

Kayda dagı bardur uluq bāl u par
Barmudur humā ḥāşīyyatidın asar

Ol kim urur lāf bu da'vā bile
Rāst kirek da'vāsī ma'nā bile

Ol ki anga mu'jiza-tek söz kerek
Yaḥū körüb anglagunıñ köz kerek

¹⁸ نامیغا is written in the manuscript.

ایر نظر ندین اجیبور ایرکوزی	ایر نفسی پرلاتور و بار سوزی
سکمل پلادانه دابار و حشر	فضل کاکینتور پیکایلا ندر
نوکسه دستان عشق با پی پل	بیمیشی نکینتور بد سبب نامان ایل
تر بیت وسی قیلور باغبان	نازه لولوی موس پرور بوستان
اول کیم ایرور روح و کلیم خلیل	ناپمادی پواسطه جبرائیل
بولنی قوللاوز بیلانا بسا بولور	رمن فی حکمت پلانا بسا بولور
پر دمی تیا قوروغان اولون	روح تابیسان تبریلور پیکلور کن
اول کیم ایرور نشو و نما سیر جاد	باغلاماغانی نامسیغا استقاد
کرچه قیلور طبل اوز بدین نریش	لیکن اوارا تاش قران ارنوکلوریش
کی داداغی بار دور اولوق مال	بارمومما حاسین بدین ارش
اول کیم ایرور لاف بود عوی	راست بیکرک دعو عیسی سلی
اول که انکاجن نرینک ندر بیکرک	یانخو کورد ب انکاجن نرینک ندر بیکرک

سوز بیلایم بسیم نی بولغا	ی میسندین اوچونک سوز بیلایم
سوز واکیرک معنی مویسه ذوق	بار کوجی داسوز اوجون دردو
ارانا کیرسه محک استیجان	سوز عیار ی بولور اولدم
بوننی فسون و بوننی فپانه	بوننی اونونقه پستانه دور
توتی جهان زمزمه جیده	تولدی صد اکسبند نیلور
اندا که بود ایر اور دی نیال	اور تا عا کینور دی بونا کین
چونکه بوسوز سکه سینی قیدش	مصری ابدی مدح شنی تاج شید
تورت یولونک پتی اولون	التی حبت ایکی جهانینک خان
پادشه اسپندر دارا چشم	داوردوران نه صاحب کرم
ملک ایسی برلاس ااقیل قیامت	سایه حق منظر ذات و صفات
عدلی بیلادینا و دین مختار	بخشی آتی بر بوزید منتش

[26a]

Söz bilä ham bolsa ne bolğay idi
Mendin ajun¹⁹ söz bilä tolğay idi

Sözdä kerek ma'nā u ma'nāda zavq
Bar kücide söz üçün dard u šavq

Arağa kirse miḥak-i imtiḥān
Söz 'ayārī bolur ol dam ayān

Bu ne fusūn u bu ne afsānadur
Bu ne ır²⁰ u nağma-yi mastānadur

Tutti jihān zamzama-yi Ḥaydarī
Toldī šadā gunbad-i nīlūfarī

Anda ki bu dāyira verdi ḥiyāl
Ortağa keltürdi bu tangsuq misāl

Čunki bu söz sikkasini qıldi naqš
Mihri idi madḥ-i šahī tāj-baḥš

Tört yolung yetti ulus sulṭānī
Altı jihat ikki jihānniṅ ḥānī

Pādšah-i Iskandar-i Dārā ḥašam
Dāvar-i davrān šah-i šāḥib karam

Mulk iyāsi Barlas omaqlıq Qiyat
Sāya-i Ḥaq mazḥar-i zāt u šifāt

'Adli bilä dunyā u dīn muftaḥir
Yahši atı yer yüzide muntašir

¹⁹ اوچونک is written in the manuscript.

²⁰ ır is written in the manuscript.

[26b]

Šāh-i vilāyat sirrining maḥrami
Nūr-i nubuvvat damīnīng hamdamī

Šūrat u maʼnīda vujūdī töküz
Zāhir u bāṭında tavallāsī tüz

ʿIldā maʼlūmī haqīqat bilā
Tüzdi šarʿiyatnī tarīqat bilā

Sīrati mustaḥsin u ḥulqī ḥasan
Har qayda mundarij anvāʼ-ī fann

Ḥikmeti Yūnān damīdīn bir nafas
Ikki cihān širasīda bir makas

Tartsa erlik künide Zūʼl-fiqār
Rustam-i dastāndan ašurgay damār

Ḥanjarīning ḥibratīnī körse babr
Qalmağay av icrā geyiklārgā jabr

Šastīdīn²¹ ol dam ki bolur oq judā
Qāfta Sīmurğ bolur zāğpā

Čargī alur²² čarḥ-i falakdīn ʿuqāb
Bāzī ilā panča bilān āftāb

Ḥukmī qačan qīlsa nifāz āškār
Baḥrdīn avuč burlā qopargay ġūbār

Mihri oti šuʼlasī gar bolsa tīz
Yer yüzide tüşkāy uluq rastḥīz

Luṭfi agar dīnidā qīlsa zuhūr
Jannat firdavsīga tüşğāy quşūr

²¹ شىقى دىن is written in the manuscript.

²² اولور is written in the manuscript.

شاد ولایت سری ننگ عرب
صورت معنی اوجی دی تو کوز
علم د معلوم حقیقت پیدا
سیرتی سخن خلقی حسن
حکمتی یونان بیدین پرنفس
تار تاسا ایرلیک کونیده نو الفضا
خجینک ضربتی کوز سهیر
شب قی بن اولدم که بولوروق
جوغی اولور چرخ فلکدین قصاب
حکمتی قیاب پنهان آشکار
مهری ادنی شکی که بولور
لطفی اگر دینی دایم حضور

نور نبوت دمی ننگ مست
ظاهر باطینده تولا سی توز
توز دی شریعت فی الهیت پیدا
سرفشید مندرج انواع فن
ایکی جهان شیر سی دایر کس
پیشم دستانین آشور غای دما
قیلغای آواچ کیک لار کما
قاف سهیر غ بولور زاغ پا
بازی ایلایچ پلان انقاب
بحرین اوج پر لاقو بار غای
یر یوزیده توشکای اولوق رستخ
جنت د دو بجه توشکای حضور

باغچه

بارجاسرلار و اعیدیم انظر	تحت یابی چندی و اعیدیم کیسه
بجو کر مدروا غی کان غط	شاه و شهنشاه و اما دین اما
سکه و خطبه بنیدین سرساز	فتح و طفره متین کار ساز
امرنیه قبائل سعادت غلام	حکمته اسلام و سموات رام
متین بدین قله البسه رست	قوت بدین چرخ برین تنگست
کین بچیده جدر کرار یکت	دین بچیده جسمه فخر یکت
رزم کونی شمس لایا فیکمیر	بزم نونی لطف ایلا خدایت بذر
پشه اگر ساسیده نابسه جاپ	دولتی نیک فردین ایستای سما
فرز بدون بوز بدین سلکو کون	جمله قانون سوز بدین سلکو کون
بارجاسر و وریده نابتی کمال	اور و می سر تر بنیدین هر لال
طاسرید اصل قاین فیکلور	باطنی که کشف خالق قیتور
والا برود قدر عین ملکوبات	لالا برود قوت سفلیات

[27a]

Barča hunarlarda ‘adīm al-naẓīr
Taht iyāsi ḥusrav-i iqlīmgīr

Baḥr-i karamdīr daḡi kān-i ‘aṭā
Šāh-i šahinšāh u atadīn ata

Sikka u ḥuṭba āyīnīdīn sar-firāz
Fatḥ u zaḡar himmatīna kār-sāz

Amrīna iqbāl u sa‘ādat gulām
Ḥukmīna aḥrām u samavāt rām

Himmatīdīn qalla-yi Alburz past
Quvvatīdīn čarḥ-i barīḡa šikast

Kīn ičinde Ḥaydar-i karrār-teg
Dīn ičinde Aḥmad-i muḥtār-teg

Razm kūni šahr ilā iqlīm-gīr
Bazm tūni luṭf ilā ḥidmat-paẓīr

Pašša gar sāyasīda tapsa jāy
Davlatīnīng farrīdīn²³ etḡāy humāy

Farr-i Farīdūn yūzīdīn bilgūlūk
Jumla qānūn sōzīdīn bilgūlūk

Barča hunar davrīda taptī kamāl
Urdī hunar tarbiyatī²⁴ birlā qāl

Zāhiridā ḡall-i daḡāyīq qīlur
Bātinidā kašf-i ḡaḡāyīq qīlur

Dāll erūr qudratīna ‘ulviyāt
Lāl bolur quvvatīna sufliyāt

²³ فردین is written in the manuscript.

²⁴ تربیتی دین is written in the manuscript.

[27b]

Ġayb rumūzī bilā zihni qarīn
Fikri funūn iċre funūn-āfarīn

Har ne kamāl iċre desām bī-naẓīr
Barċasī biri biridin dil-paẓīr

Yetti abā birlā bu tōrt ummahāt
Tapdīlar imkān bilā sīr u sabāt

Mulk nišān bermādi bu šāh-dek
Dahr kōzi kōrmādi bu māh-dek

Tā ki falak davr qīlur sāl u māh
Davrīnī sūrsūn bu uluq pādšāh

Har ne murādāt ki qīlsa havas
Tapsun anīng ġayatīna dast-ras

Bolsun aġun²⁵ iċre ariġ köngül šād
Barċa ulus üstide sūrsūn murād

Anda ki bu ‘azm ilā yondum qalam
Šāh du‘āsī birlā urdum qadam

Aċtīm anīng madħīna bu yaħši fāl
Fātiħasī ħātimaġa keldi dāl

Boldī ma‘nāda köngül naqšband
Jān tili gul-bangīnī qīldī buland

Jilva qīlip bašladī rāz-i nuhuft
Ĥātīrīm andīša bilā boldī juft

Nāmiya sar-ċašmasīna tüšti jūš
Būlbül-i maħbūs qopardī ħurūš

²⁵ اوچون is written in the manuscript

غیب رهوژی پلا وستی نسین	فاری نسون اچره نسون این
سرفی کال اچره وپسام فی نسیر	بارجاسی هری هریدین دلبه
یتنی باهرلا بو تورت امهات	ناید پلاراسکان پیکه سیردین
ملک نشن هرماوی بو سیک	دیرکوزی کورماوی بویه ویک
نانه خلک دوقیلور سبال ماه	دورینی سورسون بواولوقیاده
سرفی مرادات که قیدلار سوس	نایدون اینک غایتنه دست
بولسون اوجون اچره ارج کوکلی	بارجا اولوس کوپتنه سورسون
اندا که جو نسیم ایلایو ندیم نسیم	شاه دعای پلا اوردم نسیم
اجسیم اینک بهرینه بوخشی فال	خاننه سی خانه غاکب سدی دل
بولدی معاینده کوکل نقش بند	جان نیلی کلبا نیلی فیتنه ی
جلو قیلد شلادی راز نفی	خاطریم اندیشه بیلا بوله حفت
نایمه هر سه سینه نوشی جوش	بیلن دوس فریادی جوش

کج ایستیکین اجتی غایت نولی	باشمادی توفیق هدایت یولی
کچ نشین عارف صاحب سر	کچ ایچ نیک کچ بیدین اوور
تشیه منت بولدیم ایاغند	جرعه سیدین قبلدی ایاغنت
بو قرا تو فراق فاقیب جرعه یز	لاطف پله فوتی قولونسی که یز
ترک ظهورید وراجند بولک	باشمادولونی پسندازکانه
راست قبل آینه نو اوجب ز	توز با نوغان پیرلاشود و زغی
ترک و سرودینی توزوک هرلا	بخشی ایا لغوبیدل کوکلا قوپوز
سوز دایمیک طے روم پروردن	طبع غاکل قن کچین سووند
مین تپکان خطبیدا بوغزل قسم	مین بورکین بول پلا اوغزل
چنما ایزیم دین کیم ابر و جده	بول بورومک بولسه کوکلا
نقد پشنگ در که سزاوار سین	کجخت سین ما فلما که بیدار
عرضه دایم سین کوکون اول	کیم سکا پردوک بار خستار

[28a]

Ganj ešikini açtî ‘ināyat qolî
Başladî tavrîq-i hidāyat yolî

Kunj-nişîn ‘arîf-i şāhîb-sarîr
Ganj içining kunjîdan urdî şafîr

Tişna-şîfat boldîm ayağında past
Jur‘asîdîn qıldî ayağimî mast

Bu qara tofraqqā qılıp jur‘arîz
Luţf bilâ tuttî qolumnî ki hîz

Türk zuhûrîdur ajunda bu kün
Başla uluq yîr bilâ türkâna ün

Râst qıl âhang-i navâ u hijâz
Tüz yatuğan birlâ şudurganî sâz

Türk surûdinî tüzük birlâ tüz
Yahşi ayalğu birlâ köglâ qopuz

Sözdâ mening tavrîm erür dil-pasand
Tab‘ga gulqand kibin sūd-mand

Men tigân hat birlâ yongîl qalam
Men yürigân yol bilâ urgîl qadam

Çiqma izimdin kim erür bu jâda²⁶ râst
Yol yürümek bolsa köngüldâ hîvâst

Naqd seningdür ki sazâ-vâr sen
Ganjîna sen saqla ki dîdâr sen

‘Arsada sen sen bu şah-suvâr
Kim sanga berdük bārîmîz ihtiyâr

²⁶ جعدة is written in the manuscript.

[28b]

Senden adab birlä bu bel bağlamaq
Bizden adab fā'idasın saqlamaq

Sendin ayaq basmaq u bizdin nufūs
Tangrīdīn ilhām u hunardīn julūs

Čun nazar-i ġayb yaruttı čirāğ
Partavīdīn boldı munavvar dimāğ

Taptı köngül kulbası nūr is şafā
Berdi hunar tahtına naşv u namā

Şayh Nizāmī damīdīn jān tapıp
Ma'nāsīdīn yarlıq u farmān tapıp

Qopdum ise öpti elimni bilig
Ganj-faşānliq bilä açtım elig

Keldim etäkläp gavhar-i şāh-vār
Qılsa qabul öz qulīdīn şahriyār

Čöpsäli bolsa saçayın injä dür
Eyle ki bolsun yetti iqlīm pür

Dünyāda čun Ḥaydar-i şāhib-hunar
Kim javādī munča tūkanmäs gavhar

Har neki qazğandım yığdım tamām
Qıldım alıp saypağuçığa ḥarām

Aşın içip otın söndürmängiz
Sofra başındın iyəsi sürmängiz

Māl iyäsindin ayamay bir du'ā
Fātiḥa takbīr yibāring anga²⁷

²⁷ سکا is written in the manuscript.

با قیام
سره زلفه خال خال ستر است
منع دل از نه سحر در دین غم

سیندین اوب پرلا بویلا غلام	پزدن اوبغا عدسین ساقا
سیندین ایاق باساق و پزوب	نفریدن الحام و ستر دین
چون نظر غیب یاروتی چرخ	پرتوبدن بولدی منور دماغ
تا پتی کوکل کلبه سی نور و صف	پردی ستر تختینه نشوون
شیخ نظامی در سید جان تپ	معنیدین یارلیق و زمان
قوپدوم ایسه و بی ایلم فی ملک	کنجه قشایق پدا ایستیم ایلمک
کبدیم اینا کلاب کمرشاموار	قیاس قبول وز قولید بن نهیار
جوسالی بولسا ساجابین انجاده	ایلماکه بولسون یتی اقسیم بر
دینا و چون حیدر صلب ستر	کیلم جوادی موخجه توکالاناس
مرزیکه قازغانیم بغیریم تمام	قیدیم آلب سیاه و خیف احم
اشیر ایلم اوقی فی سوندرنا	سفره باشیندین ابابین سونار
مال ابایسیندین ایلمانک بر دعا	فانجه کیمیرنار یک پسکا

او لکه نیلار خیر او چون دوشمن	سینانی مل کین کیم ایاس خیر
ایمدی که کیهاس قه پول بول بول	کینج داغی تا پسه سینان دین تو بول
بای اکل سین در دینک بالیه	ففت خیر در قدینک بالیه
مفسل از دغنی پای بول	بول که ییلان لایون خیر پای بول
یاریم ایا قی آتش که تابناک نصیب	یاریمی نی پر که بیسون پر غریب
معه ناموخی کیم ابرو دوشمنک	قویا قوسیدر اگر بچ قانت
سرنیمه کیم ناک پیلای بیت او چون	اوز دین اوغولاب اوزونک پیلان
صرف قیلار تون سینه طرف ایست	در دینی دفع ایما اگر سفتنک
چون دانونه قین ابرو در ناگیر	نن کافی اطلس نرنگان فی حریر
سیرینچا تون بولسه تورا او پرانور	اوبرا مانغان خلق کرم تونید
او لکه بو خلوت کاسه اوارا پر	طلکینه بی حیدر کرار ابرور
آدم آمانغا مروت لیکرک	عارف عامیغه فتوت لیکرک

[29a]

Ol ki tilār ḥayr üçün dastgāh
Sen anī bilgil kim imās ḥayr-ḥ^vāh

Imdi ki kesmās qara puldan köngül
Ganj dağī tapsa sen andin töngül

Bay dägül sen direming bar ise
Faqr ḡanīdur qadamīng bar ise

Müflis-i āzād-i ḡanī-pāya bol
Yoq ki yılanlarni²⁸ yığip dāya bol

Yarim ayaq aş ki taptıng naşīb
Yariminī birge yisün bir ḡarīb

Mi‘da tamuğī kim erür düşmanīng
Qoymağusīdur agar içsā qanīng

Her neme kim tang tilāgi yurt üçün
Özdin oğurlap özügā ber bu kün

Şarf qıl artuqsini şarrāf isāng
Dardini daf^ʿ eylā agar şāf isāng

Čun qara tofraqdin erür nā-guzīr
Tangā ne aţlas ne ketān ne ḥarīr

Har nečā ton bolsa tura opranur
Opramağan ḥulq u karam tonīdur

Ol ki bu ḥal‘atgā sazā-vār erür
Tulb²⁹-kaşī Ḥaydar-i karrār erür

Ādam atangāngā muruvvat kerāk
‘Ārif [u] ‘āmīga futuvvat kerāk

²⁸ ییلان لایو is written in the manuscript

²⁹ طلبه کیشی is written in the manuscript.

[29b]

Sarv-tek āzāda bol u rāst-kār
Yā ōrūk u elma kibin mīva-dār

Naf̣ tegūr barčāga yamğur kibin
Yā tengiz ortasīda čum dur kibin

Bardur u bermās ne yedürür ne yer
Özi bilā gūrqa mu iltür ne der

Erdi Sulaymān bu ulus sultānī
Budur ulus sor ki Sulaymān qanī

Yıǵdı Farīdūn ḥašm u māl u ganj
Neni alīp bardī bijuz dard u ranj

Gar özün anglamasa bu ḥāna-sūz
Ertākilār demägäy erdilār buğuz

Ḥ'ār qılur erni buğuznıng ğamī
Šüm boğazī boğsa ozar ādamī

Čarḥ ki qan bilā tilār gardīšin
Qoymağay il köngli üçün öz işin

Gard u ğubārī ki saçar yer yüzi
Bir qara sačnıng yüzidür yā közi

Sunbul-i tar kim saçar ol mušk-i nāb
Tā ki ne sač rangīdīn aldī ḥizāb

Kördi qara yerde şanamlar tozın
Nargis uşol surmadīn açtı közin

Kim ki nečük yıǵdı anıng-tek qoyar
Artuq ösürgän qusar itler doyar

سر و تنگ آزار ده بولور است کار
نفع نیکور بار چاغا یا نغور پس
بار دور و پر ماس فی بد و روئی
ایردی سلیما بولور سلسله
نغدی فیدون چشم و مال و کنج
کر و زون انکلاما سا بو خانه سون
خوار قیلور ابر فی بوغوز نیک غمی
چسج که قان پر لایندار کوشین
کر و غباری که سار سون
سنبل ترکیم ساجار اول شکلب
کور دی تبارده ضمه تو زین
کیکم که چو کنغدی نیک نیک فویار

یا اوروک المکی بن سون دار
باینکیز اورتا سیده جوم کسین
اوزی پلا کورتا موایندور فی
بودور اولوس سور که پیدمان
فی فی الیب بار دی کین دور و رو
ایرناکی لار دیما کای ابردی بوغوز
شوم بوغازی بوغ اوزاراد
فویا غای ایل کونجی اوجون اوزار
پر و اس چنک یوزیدر با کوزی
ما که فی ساج ترکیبند الی خصاب
کرسش شول هر مه دین آلتی کورین
ارتوق اسرکان قوسار انیلار

الغین پر کر کہ بود و رقت جان	الما فی سیرتک پہا خوشتر جهان
پزدی سیمائے طالعہ السلام	شکری تعالیٰ کہ جعبہ نئی تمام
فیتدی غنی باری برنج و سح	بر بوزنی عدل پہلا نودی است
دیدی کم ای پاکت رسول خدا	پر کون انکا اصف بن خرب
کیم کشی نیک تو قزاقی دین بولک پنا	دینی دابو مقور پراچ تره خاک
یا یوزایر و ریا کوزایر و عباد	یر بوزید بیل پہلا قو خان سما
ایندادی غفریت فی اولدم	کونیکله بوسور کور و غیب آچر
کیلتورا و جلاب پراچ تره کیل	دیدی محیط اور تاسیمه نسل
انین ایچی بن ناغی آب زلال	پر کیل فی کور و پشور سون کللا
اجنی سلیمان بی روزہ چنے	سوسلا کمنور و بلار اول کوزہ
ناشلا دی اول کوزہ فی و قیلدی	کوزہ سوسی کوروی اچق پیچر

[30a]

Almaq bermek bilä huştur jihân
Algîn u bergin ki budur qût-i jân

Tangrî ta'âlâ ki bu jihânnî tamâm
Berdi Sulaymānga alayhi's-salâm

Yer yüzi 'adl bilä tüzdi rāst
Qıldi ğanî barĉanî bi-ranj-i h'āst

Bir kün anga Āşaf-i bin Barĥiyā
Dedi ay kim pāk rasûl-i Hudā

Dunyîda yoqtur bir avuç tîra hāk
Kim kişining hākîdîn bolsa pāk

Yer yüzide yel bilä qoyġan ğubār
Yâ yüz erür yâ köz erür yâ 'izār

Könglide bu söz körünüp ajnabî
Indâdi ifritni ol dam nabî

Dedi muĥîṭ ortasîda ğavş³⁰ qîl
Keltür avuçlap bir avuç tîra ğil

Bergil anî kûza pişürsün kulâl
Andîn içäyin taġi âb-i zülâl

Su bilä keltürdiler ol kûzanî
Aĉti Sulaymân nabî rûzanî

Kûza suyîn kördi aĉiq hamĉu zahr
Taşladı ol kûzanî va qıldi qahr

³⁰ قوص is written in the manuscript

[30b]

Pāra bolup kūza qīlīp izīrāb
Ḥāl tili birlā ayītti javāb

Men daḡi yer yüzide bir jān idim
Ādamīlar üstide sulṭān idim

‘Umr tükāndi va ajal qīldi zūr
Taḥt yüzi taḥta va ev boldi gūr

Bozdī tengiz mavjī mening milketim
Su túbide qaldī mening turbatim

Bir nice yīl gil bolup ay šahriyār
Taptīm uşol ḥufra içinde qarār

Davr-i falak su túbide neçe yīl
Qīldi muḥīṭ içre vujūdīmni gil

Uşbu açīqlīq ki bu suda³¹ erūr
Andaki jān bergān açīqdīn erūr

Mulk erūr dilbar-i šāḥib-kamāl
Ay ḥuş agar tapmasa erdi zavāl

Bir neçe kün dunyāda jān ḥuşluḡi
Salṭanat erūr bu jihān ḥuşluḡi

Ḥuş körü[nü]p il içide i‘tibār
Kām-i dil u kavkaba-yi ihtiyār

Yiqmaq üçün barča ṭalab-kār erūr
Qoymaq u kitmāk işi duş-vār erūr

Ḥuş nemedür ‘umr baqāsī qanī
Šāh u gadā birlā vafāsī qanī

³¹ سوا is written in the manuscript.

پارده بولوب کوزه قلیب اصطراب	حال نبلی پرلا ابنتی جواب
بن داغی ریویزیده پرخانیبیم	اوستی لاراد سیتند سلطانیدیم
عمر توکندی واصل قیلدی زور	تخت بویختی تخته دایوبولدی کور
بوزدی تنگه نوحی تنگ ملکیم	سوقوبیده قالدی تنگ تریتم
سرخه بل کل بولوب انجی صبار	تایتم او شول خیمه چیده وار
دور فلک سوبیده نجه سیل	قیلدی عیضا اچره وجو دمنی کل
اوشبلو جوق یوق کوسوا ابرو	اندانی جان پرکان اچن مین ابرو
ملک ابرور دلبه صاب کمال	ای خوش اگر تا پماس ابروی زلال
سرخه کون دنیا جان خوشلونی	سلطنت ابرور بوجان خوشلونی
خوش کوسو ابل ایچب عیشبار	کام دل کوکبه اختیبار
یغاق اوچون بار جاطلیک ابرو	قویماق دیکتمک انجی شوار ابرو
خوش نیه در سهر عباسی فایض	شاه دکه ابرلا و فایض

دولت مغت ایرورای اید	عاقبت الامر بوزار لار معاش
کجه خوش نیده ایرورمال جابه	بولماسای دوست مالینکده جابه
کورما کا خوش تور بواکت یک کی	کیلما سا سونک ا قار یلق غافل
دینا داکیم کوله ی خوش ای شیدار	کیم سوکنی دایغلامادی صندار
قابی کوکل کیم نفسی اوروش	یلکاساوردی کلکی فی تند باد
کیم بانبان نیچ اوبو ی هرزما	کیم بشیخون اورمادی او شیدو جان
تبرکالی بونفکک تند خون	توقا یاین ابورولادوریا قوی
سونجی نومن فان نوکار بی قلیک	قوبادی و تولمادی بوتی قلیک
ایکلم دوروربین پلینک پیرلالا	پلکوجی مرکز سینی نوسان من
عقل مود وراوشبوکه شام چهر	رزق یلما ایستقا عسین دربر
چون کجیلین عسیر غایوق غنیمت	کج بوا و ندین فی تو تارین امید
عقل حضورنده جهالت نیچون	مرز طبع پیرلا طالت نیچون

[31a]

Davlat u ‘izzat erür ay h’āja taš
‘Āqibatu’ l-amr bozarlar ma‘āš

Garči huš-āyanda erür māl u jāh
Bolmasa ay dūst ya allingda čāh

Körmägä huštur bi igitlik güli
Kelmäsä songra qarīlīq ğulġulī

Dünyāda kim küldi ay hūšyār
Kim songıda yığlamadı şad hazār

Qaysi köngül ki nafası urdı šād
Yelgä savurdı külini tund bād

Kim yatıban tinč uyudı bir zamān
Kim šabī-ḥūn urmadı bu jihān

Tepregäli bu falak-i tund-ḥū
Toqtamayın evrülädür baş quyu

Munča tümän qan tökär bī-qiyās
Toymadı³² u tolmadı bu yetti ʔās

Ay kim urur sen biliging birlä lāf
Bilgüci hargaz seni tutmas mu‘āf

‘Aql mudur uşbu kim šām u saḥar
Rizq tilā isqā’ğa³³ sen darbidar

Čun gečelik ‘umrga yoq i‘temīd
Keč bu oyundın³⁴ ne tutar sen umīd

‘Aql ḥużūrında jahālat nečün
Harza tam‘ birlä malālat nečün

³² قويمادی is written in the manuscript.

³³ ايسقاغا is written in the manuscript.

³⁴ اوندين is written in the manuscript.

[31b]

Manzili yoq yolğa yürür sen ki ne
Öz özüngə bāzī berür sen ki ne

Ay kim atang dedi meningdir bu māl
İldā tanir sen yeri mīrāṣing al

Bir dem özüng birlä bol ay nafs-i hūb
Yād tutar dunyā sening-teknī köp

Qılding oyun birlä tiriglikni şarf
Bāda tükāndi u tihī qaldī zarf

Ne üçün aydılar ğāfil seni
Qayda iding netting u hāşıl qanī

Neçe falak davrini qılmaq hisib
Er-isāng āhir özünggä ber nihib

Tepren agar bar ise jāndin ramaq
Qıl munī takrār u çevürme varaq

Ol kişigä kim eser etti bu dard
Qalmadī andin bu jihān içre gard

Kūh-nişin boldi u şahrā-guzār
Dāyiradin çıqtı u tuttī kanār

Silkti bu harḥaşālardin etäk
Hāk-nişin boldi tüşüp kölgä-tek

Qış küni Maḥmūd tafarruj qıla
Quş sala atlandi tābīnlār bilä

مترلی یوق یولغا یوردور سیر کین فی	اوز اوز ونگا بازی پرور کین فی
اکلی امانت بی تنک در بومال	ایل انا نیر سیرین یری یئر تنک آل
پر دم اوز ونگا پر لابل اول نفع	یا و تو تار و نیاسینک تنک فی تو
قیلنک او بون پر لابل تنک ^{نیمه}	باده تو کاندی و نی قالدی ^ف
فی او چون ایدیلار غای قیل سینی	قایده ایدینک تنک حاصل ^ف
بنجه فلک دور بنی قیلان حسب	ابر ساینک اوز ونگا پر ^ف
تیران اکر ایس جانین رفق	قیل مونی کزار و جور ^ف
اول شیکاکیم اثر ایستی بودر	قلما دی اندین بوجان ^ف
کونه شین بولدی و حاکد ار	دایره دین جغتیی و نونی ^ف
سیمکتی بو خر خسته لار دین ^ف	خاک شین بولدی تو شوب ^ف

فی شکر فی مجو نفع قیلما	توش سال اتماندی بن لاس
-------------------------	------------------------

لورده

32

سکوردی بو بزار بوزنی آجب

بور قورادی پرنجی تو کردی

[32a]

Kördi bu bazzāz bözini açıp
Burquradi bir neçe tükrük saçıp

[32b]

Kim mamuqî sust u yipidür yoğan
Bözçi aşığup ne kerek toğuqan

Tonga yaramas ki boya[t]sa kişi
Yusa hüd anjaq erür anıng işi

Köngläk u iştangä ču läyiq degül
Her ne bahā bolsa muvāfiq degül

Qayda etäyin munga men bir lavand
Qaysi ħarīdārğa bolsun pasand

H̱v̱āja sözgä boluban i'tamīd
Kesti 'ajūz öz nemesindin umīd

Dedi kim ay ẖv̱āja-yi şāḥib-karam
Čarḥ-i falak gardişiḍin hama ġam

Tul men u bī-čāra u şāḥib-'ayāl
'Ājiz u miskīn u parākanda-ḥāl

Sa'ī qīlip berdim iki hafta jān
Tā sanga keltürdüm bu zamān

Bir sürük oġlan uşaqim ẖv̱ār u zār
Yolğa baqıp timüredür intizār

Har nemegä tegsä uzatqıl meni
Har ne disāng Tangrigä saldim seni

Zar' ile keltürüp ol bözni kam
H̱v̱āja anga berdi bir iki diram

Tartip etik üstide artuq malāl
Yīqla qalqa üyine bardī zāl

بگویم ما مونی خست بپی در بو جان	بجو آسوخوب نه کر کن غوغ جان
تو غبار ماس که بویا کسشی	بوسا خود افی قی بر در انکشی
کو کجماک ایستاده خولا تی کل	سرنی بها بولسه موافق و کل
قاید ایامین مونکاپن برونه	قای خسریدار قه بولسونه
خواجه سوز پکجا بولوبان ^{مست} عتیه	کبسته عجز اوز نه سیندین ^{امید}
ویدی کیم ای خواجه صاحب کرم	چرخ فلک کریشیدین غم
تول بن پی ره و صاحب عیال	عاجز و سکن و پراکنده حال
سعی قیلب پردیم ایی مغنه جان	مانسکا کیلتور دم فی بوزمان
پرسور وک علان او شایتم ^{زار} خوار	بولغوب قیلب تیلور در تفتار
منیم کایکسا اوزات قیل مسنی	سرنی دیسانک نیکیر کاسالم سنه
فرع ایله هم کیلتور و بول نری	خواجه انجا پردی پرایکی درم
تاریب اینسان سید ایتوق مال	یتیم قاتقا اوینه یاردی مال

سکولیدی پرنی وال ال راد

کیلیدی پز المانہ پروانگان

پز کرک انداق کہ کنڈر مندر

خواجہ ای کی کم اور اتہ سوز و کن

ما مو قیدر پلای بن ارتوق ظریف

پنجه و هموار تو خلاقان بوری

کور مایا کالج بولدی خربدار لال

اور دی بهاسینی یکینرین

پز محقق کور و ابل تور لوجال

خام و باطن پلا اشفته مین

سونه صوامعنی که قید کم کنده

سرنجه کردم بوا و لون و نیان

کوزا و جیدین نایر تق تو بک پز خواد

دید کی کم ای خواجہ روان اول

بولغای اندین بوجان پز

پز پز این کور میشل اولسون کوز

اپسی کی کستان اپی دین

کور ماکار و سیدین ایلان

تا پلادی و قیلدی بهاسین

ساتدی او سول بوزنی کنان

کیلیدی سنجقه دیدی ملال

مومین کافز و اشفته مین

سعی پلانا پاد دی نقیریم

قطب مکمل سیندی کور و سینه

اول

[33a]

Bilgüledi bözni ol abdāl-i rāh
Köz uçdın pās tutub kīna-ḥ^vāh

Keldi böz almağa birāv nā-gahān
Dedi kim ay ḥ^vāja ravān ol ravān

Böz kerek andaq ki katāndin firih
Bolmağay andin bu jihān içre bih

Ḥ^vāja ayittī kim uzatma sözüng
Biz beräyin körmämiş olsun közüng

Mamuğidur pīledin artuq zarīf
İpliki ki ketān ipidin ham laṭīf

Puḥta va hamvār toḥulğan bözi
Körmäğä rūsīdin ariq aq yüzi

Körmäs igeç³⁵ boldi ḥarīdār lāl
Tapladī u qıldi bahāsīn su’āl

Urdi bahāsini tengizdin tireng
Sattī uşol bözni ketāndin birle teng

Pir-i muḥaqqiq körüp ol türlü ḥāl
Keldi satıciğa dedi bī-malāl

Ẓāhir u bātin bilā āşufta men
Mu’min igeç³⁶ kāfir u āşufta men

Munča şavāmi’ğa³⁷ ki qıldim guzār
Sa’i bilā tapmadī naqdīm ‘ayār

Har neçe kezdim bu uluq dunyānī
Qutb-i mukammal seni kördüm seni

³⁵ کورمایا کاج is written in the manuscript.

³⁶ مومن کج is written in the manuscript.

³⁷ صوامعنی is written in the manuscript.

[33b]

Böz ki erür mamuġi ham bîşafâ
İpligi bî-tâb u özi bûryâ

Sen ki anga bir nafas etting naẓar
Boldi katândân ham mu'tabar

Mamuġi bile ipi boldi ipek
Siftaligi rûsi hamvâr-tek

Lâl bolup h^vâja-yi âşufta-dil
Qaldî hajâlat üyidâ munfa'il

Jazb qilip dard-i mu'ammâ-guşây
Urdi nekim hâşili puşt u pây

Imdi ki bâzâr erür garm [u] tîz
Sûd [u] ziyânîda bol ay şubh-hîz

Bir yoli köydürmä harîdârni
Kâm ile tapsang neçe bazârni

Ay kim ulusdîn yaşurur sen hisâb
Muhtasib örtüklü qilur ihtisâb

Har nekim eksütsäng alur çağda narh
'Arz küni barçani tingşer bu çarh

Ġayb miyânçisi çu hâzîr turur
Barça tafâvutqa 'avaż tegürür

Ol ki verür mîvagâ bu ta'm u rang
Körmäs ü bilmes mü tarâzûda sang

Arpa tarîp buġday örâr men digân
Körmädük aşliqçi buġday yigân

پنر کہ ایرور موقی ہم پھن	اپلیکی دلی تاب اوزی بوریا
سیر کچ انکا پھرسل تید نک نظر	بولدی کنان دان داعی تم سیر
مامونی پلہ اپی بولدی لک	سفٹہ لکی روسی عوارکت
لال بولوب خواجہ اشقہ دل	قالہ ی نجالت ادید انفعول
جذ قذیب د معماک ہے	اوردی نیکیم حاصلی بارشپا
ایمدی کہ بازار ایرور کر م تیر	سودزیا بندہ بولی صیغہ غیر
پیر بولی کویدور ما خریدار نے	کاملہ تپا سناک نیچہ بازار نے
ای کیم اوس بن با سورو سرب	عشہ اور تکویت اور اسباب
مرنگ کیم کسوت سناک اور جاندا	عوض کونی بار جانی ننگہ بوجہ
غیب میاخی سی جو ضر تور دور	بار جاتقا و نفعہ عوض تیکو رو
اول کور ورسون کا تو سم و	کور ماس و سلسل موزارزودہ
ار باکیہ غیب ای اور این	کور ماس و سلسل موزارزودہ

فرد

تو ز بولوبان نیلنی نور دکلوت آج	توشسه تاغی تیشه ساس تو ز نیلج
او میتا خشی قیتلن تو هر شرت	یتی تاموقدین یایمان خوی شرت
سود کور دب قیلن ز بایک تو	سودنی سود او از یان پرله تو
خیر تیا کین او رمن توت تولونک	مور و ملن دین ایاماسر تو تولونک
جامده شبرت نجم کم بوسه کم	یرکا تو کا جبه عه فی صاحب کم
سیر نجمة تاج حسن ان کور سر ز	یرکا تو کاراطلس و اکسون حسن
خوشته و رانمار کار کم دوت	اولسه داغی اولس لیش مسمی

قافله برعب دین مسکر	فیلدی بنی طی حشینه کدر
یوال ز قید او ناکا فوره قوشته	حاتم طی تربنه توشتی لار
قافله نیکان تاسیدین پرفرول	ویدی کیم ای حاتم صاحب قبول
دینا دانا موس ایلا فیلدیک معاش	یغنی اینیک لیدی کرم پرله قاش

[34a]

Tüz boluban tilni tüzüklükte aç
Tüşse dağı tüşe yimäs tüz yığaç

Adamıqa yahşı qılıqtur bihişt
Yetti tamuqdin yaman [ol] hüy-i zişt

Süd körüp qılma ziyāning unut
Südnī savdāda ziyān birle tut

Hayr etäkine uzun tut qolung
Mür u malaḥdin ayama sar-qütung

Jāmda šarbat neçe kim bolsa kam
Yergä tökär jur'anī šāḥib-karam

Har neçe tārāj-i ḥazān körse raz
Yergä tökär aṭlas u aksūn u ḥaz

Ḥuštur erānlārgä karam davlati
Olsa dağı olmas imiş himmati

Qāfila-yi barr-i 'arabdin magar
Qıldı Banī Ṭayy ḥašamīna guzār

Yol aزیقپ ötmägä qorquştilar
Ḥātīm-i Ṭayy turbatīna tüştilār

Qāfilanīng ortasīdin bir fużul
Dedi kim ay Ḥātīm-i šāḥib qabul

Dunyāda nāmūs ilā qılding ma'āš
Yahşı ating boldi karam birlä fāš

[34b]

Čun sanga mihmān biz ay šāḥib karam
Har nečük et bizni ağırla bu dam

Sö[z]lädi u turbatına tikti köz
Rāst hanuz ağızıda erdi bu söz

Kim tivelärinde semizrāk biri
Boldı saqaṭ körgin erānlār siri

Boldı igit sözlägändin ḥajıl
Köp tegürä başladı Ḥātimqa til

Kim karamin kör ki ḥālī bile
Bu čin ağırlar kiši mālī bile

Ḥalq tedi ay ḥ^vāja tiling bağlağıl
Qoy bu fuṣūlluqnı adab saqlağıl

Ol keče al-qışsa nekim ḥāṣ u ‘ām
Yedilār ol bisrāk etindin tamām

Čun yarudı subḥ sahar urdı dam
Tikti Ḥotan ḥusravi altun ‘alam

Baqsa yıraqtin körünür bir ğubār
Čıqtı arasında bir uştur-suvār

جون پسنگاهان پزهای کیم	سرنچون ایت پزنی غلا بوم
سولادی ورتبیه تیکنی کوز	راست مسوزانغیده ایردی بوسوز
کیم نیوه لارینده میزاک پیری	بولدی سخط کورین ابرارلار سیرا
بولدی ایکیت سوزلا کانبیدن چیل	
کوپ تیکورایشلادی عام تپسل	
کیم کرین کورکه بو عالی پسله	بوچین ایغیرلار کیشی ما پسله
خلق تیدی خواجه تیکیک باغلا نیس	
قوی بو فضول لوقتی ادب ساقابل	
اول کچه القصه بکیم خاص عام	بیدلار اول پسله آینه بن نام
جون یارودی سحر اورودیر	
تیکتی خشن خسروی التونجیم	
باقا یارقیس کورونور غبار	چققی راسنده بر اشتر سوار

کلی

35

بیک کپی جازہ سینی ہندوستان

پہلے پسر کے تہوہ یاد آئے ہیں

[35a]

Yel kibi jammāzasinī yeldürüp
Bir sara bisrāk yandaştırup

[35b]

Ayru yoq ölgän tevedin bir tüki
Et bilä ötmäk bilä bisrāk yüki

Qāfila ḥalqī ki munī kördilär
Kelmäkinin³⁸ kayfiyatın sordılar

Dedi kim uşbu keçe Ḥātım özi
Kirdi tüşümüzge yaşarıp közi

Bizge ḥabar berdi ki bir mihmān
Keldi u mendin tilādi baḡl-i ḥ^vān

Bir teve borç aldım olardan dedi
Ol tevening bilgülerin sözlādi

Bizni aşuqturdi ki ham dar zamān
Tang başıda köçüsidür kārṽān

Hiç nemegā baqma itikrāk sürüng
Ol tevesining ‘avažinī yetkürüng

Kördi ekin ol teve üçün malāl
‘Uzr qilüng kim manga qilsun ḥalāl

Ol ki saḥāvatdın urur olsa dam
Körgüzür erlikde şabāt qadam

Jumla mazḥabda saḥīdur valī
Barča saḥīlarnıñ imāmī[dur] ‘Alī

Tangrı azaldın beri açmıš³⁹ bu ḥ^vān
Onğa yüz u yüzgā ming u birgā on

Barča ma‘āyibni saḥāvat yapar
[Kim ki bir eksä ‘avažin on tapar]

[Buḡl ‘azīz ādamīni ḥ^vār etār]
Il közidä it kibi murdār etār

³⁸ کيلماکينک is written in the manuscript.

³⁹ اجش is written in the manuscript.

ایرو یوق اولکمان تیوه دین پو
ایست پلدا اونان پلدا پسرک
قافله خنقی که مونی کور دیس لار
کیملیک کین کینتیسین سور دیلدا
دیدی کیم او شبو کچه حاتم اونی
کیردی تو شوهر که نیشرب کوزی
پنر که خبر بردی که پرمهین
کبلدی و منین تیلادی بزل خان
پرتیوه بوج الوم الودان دیدی
اول تیوه نیک بیلکولارین سوزادی
پنر فی آسوقوردی که هم در زمان
تاکس باشی واکو چکوسی دورکاران
پنجه نیمه کاباقا آتیک سوروکن
اول تیوه سینین غننیکور و من
کوردی لکین اول تیوه لچون مال
عذرتیلنک کیم منکا قیلن طال
اول که نخاوت دین اورا اولدم
کوز کوز و رایسکه ثبات قدم
جمله نرب انخی دور ویس
بار جاسخی لاریسک اما عیسی
تسکری ازلدن پری آیشن دوجان
اونغا یوز و یوز کلنیک پرکه اون
ایل کوزید ایت کسی مردارانیا
بار جامعیب سنخی دت بابار

اوله کله و قدر ایددی تیریل	سوز کایتور بار بار بونیکه تیریل
تشت اینک پهلوق الی قشیل	سین باغی جانیک باریه جوشیل
ییدی پشنگ قیلد ساربان	یوکلادی شبیکه پیلکاروان
بولی میان چوله ورونترل رانی	بیجا بوکینک لسه ییگیل شیران
سیرکیم ابرور تقویو طاعت پیلد	بولسیر کیرک فقر و قناعت پیلد
نفسنی حق پرکانه راضی ایت	اورغیشی اوزینه قاضی ایت
ایت بیکمی تو نسوکنال اینداز	قیسناکه بیاک بوتور وری تو
ادی کبی ایم تیلد ساکونکلی قوت	سین باغی عصا صفت ایاکوت
پیر برآیت خیره کالینق لارین	النسید اقوی بار جانیلینق لارین
کوزیو موبار فکله اوردو نوروز	سرکز اینک بی پهلایا ایش
موجی ایل آدم پانجیدین تابودم	بار جانا یازی پرادور کیتلم
لوکئی او بوکانای ای کالینق تین	دوست ساقین کن موامانک

[36a]

Öldüng ise vaqtüdur imdi tiril
Sözgä ketür var ise ağzıngda til

Taşna iseng bir ayaq al nüş qıl
Sen tağı jänıng bar ise jüş qıl

Yeldi pış-āhang qılıp sārban
Yüklädi şab-gır bilä kārvan

Yolı yaman çöldür manzil u yıraq
Niča yüküng bolsa yengil yahşıraq

Har kim erür taqvā u ʔāʔat bile
Bolsa keräk faqr u qanāʔat bile

Nafsnı Ҳақ bergänine rāzı et
Öz ʔamalinı özine qāzı et

Itliki tutsa süngäk allıda qoy
Qına ki yemäk bu turur ye u toy

Uy kibi dāyim tiläsä köngli qūt
Sen tağı ʔaşşār şıfat işgä tut

Bir bir ayıt hıra gumānliqların
Alnıda qoy barça yamanliqların

Köz yumup arqangda yürütür hʔış
Hergiz anıng rāyi bilän qılma iş

Munča il Ādam çağıdın bu dam
Barçağa bāzı berädür yak-qalam

Tökti öbügäng içikängning qanın
Düst saqındıng mu atang duşmanın

[36b]

Körgüzür özin kişigä mihribân
Köz yumup açqunça qılur qaşd-i jân

Ādamī yat yağī yarağın qılur
Üydäki duşmānga ne tadbīr qılur

Hıla bilä alı u aldağī köp
Makr u dağā tonı birlä boyı çöp

Gāh ‘ibādat bile tusqay yolung
Va‘z [u] naşīhat bile tutqay qolung

Şu‘badalar birlä atıp çaşm-band
Bergäy ol iş birlä sanga riş-ḥand

Berding isä üydä anga ihtiyār
Qalmadı bir javča sanga i‘tibār

Barča evingni özigä mengerür
Öz qačan hıç kişi sengärür

At [ki] yürür yazıda yayı qışi
Oqlamağunça tuta almas kişi

Nafsnı qılğın ham ol attın tamız
Saqlama ol pâyada asru semiz

At semizi bir daban aşqaç harar
Eti yarağ bolsa yürüşgä yarar

Bolsa rişāzat birle nafsing yarağ
Yol kişisigä⁴⁰ qanı andaq ulağ

Alding ise nafs elindän ‘inān
Bar ki sening boldı bu iki jihān

⁴⁰ کیشی سنکا is written in the manuscript.

کوزو زور او زین شیکا هربان	کوزو موب ایچقنجا قیدو قصد جان
آدمی یات باغی بفرین بیت یور	اویدا کی دکنش نه تدیر پلور
چیلک پیلک آلی والد اغی کوپ	مکرودن تونی بیلا بوی چوب
کاه بیا دست پیلک توسفای بول	وغظ نصیحت پیلک توقای تو
شعبه لار پیرلا اتی چشم بند	پیرکای اول ایش پیرلا شکار
پیردنک ایسا اویدا انکا آتیار	قالما دی پیر جو به شکار آتیار
بارجا اونیجی اوز بکا منکرور	اوز قی ان سیجی کی شی شکار
آت یورور یازیده یانی تیشی	افلا مانجیب اتونا امکل کیشی
نفسینی قی یغیرن هم اول اوزن نرن	سا قلاما اول پیر دالسر و سیرن
ات سمیری پیردبان اشفاق نزار	ایتی یراق بولسا یوز شکار یزار
بولسه ربا منت بیله نفسک یراق	یول کیشی شکار فانی انداق اولاق
الدنک ایسا نفس الیندن عنان	بارکه سینت یولدی بویا کی جهان

اول سوره

اول کشتی لاریکم بود کان تولی	سودنی سه مایه دین او کوستیدا
بولما غین اوز دین غیسلا کاس	اوز کاسا غنیمت زبان اوز و نکاس
نیکم کی نه کیم هر سارضا مندی	هر کاسینه قانع و خرسند بول
بولما اوجز آکب اوسا تقو جی	اونغا کسک هر که کاسوقا
هر کیم ابرور کسب اوجن فخطوا	وارثی میراث اولور اول کن
اول که غنی اول که توانا کیمیس	مستیدین ارتوق واکو کیمیس
هر کان الورا بیکان و بیکان	ارتوغی غنی دشمن املین کاس
ساقدا امانت بیلا اورنا حقین	یا لغوز اوجلا مادکان توپرا
خواجه کیم اورنا فیتق تیار اختیار	بولسه کیرک بار کشتی پرده دار
الماسا اورنا فیتق اچند	باغدا ماسکیت اوغون کره
اوینغا خسته به وایه بیت	استغنی بر او غنینه مایه تیار

[37a]

Ol kişilär kim bu dukkân tuttılar
Südnî sarmâyadîn öksüttilär

Bolmağın özdin ğanılärgä ھاşūd
Özgä[gä] sağınma ziyān özgä⁴¹ sūd

Tangrî ne kim bersä rizā-mand bolur
Bergänine qānî' u ħursand bol

Bolma ujuz alıp ağır satğuçı
Unga kepek sirkegä su qatquçı

Har kim erür maksab üçün qaḥṭ-ḥ^vāh
Vārisi mīrās olur ol gunāh

Ol ki ğanî ol ki tavāngar emäs
Qışmatidîn artuq u öksük yemäs

Birgän alur ekkän u yegän qalur
Artuğınî duşman eligä⁴² salur

Saqla amānet bilä ortaḡ ھاqqın
Yalguz avuçlama dukkân toprağın

Ḥ^vāja kim artuqlıq⁴³ etär iḥtiyār
Bolsa kiräk bār-kaş u parda-dār

Almasa ortaqlıq içinde firih
Bağlamasa kīsada oğrın girih

Ādamīga tajruba dāya yetär
Rāstlıq er oğlına māya yetär

⁴¹ اوزونکا is written in the manuscript

⁴² ایلین is written in the manuscript.

⁴³ اورتاقلیق is written in the manuscript.

[37b]

Kūfada bir pīr-i ladunnī-sabaq
Sayr etā bāzārğa qoydī ayaq

Ma'nā bilä ganj valī tang dast
Tim içide kirdi u qıldi nişast

H'āja-i bazzāz anga rū-bi-rūy
Bilgüçi savdā işini mūy-bi-mūy

Alnıda har jinsdin ajnās-i hāş
Özgädin özgäçä tapıp ihtişaş

Şarf qılıp 'umr tijārat bilä
Qılñi yarar erdi başārat bilä

Nāgah uşol hāl içide bir 'ajūz
Boyı iki qat bolup arqası kūz

Ne közide nūr ne ağızda söz
Dunyāsıdın qoynıda bir vaşla böz

Boyı başı ra'sa bilä bī-qarār
Dam uruşı yol yürüşi murda-vār

Bözni bu bazzāzğa berdi kim al
Har ne bahā bolsa ileyimgä sal

فیروزه پسر پهلوانی سبق	سیرتیا بازار غافوریدی یابی
معنی پهلوانج ولی ننگ است	نیم آنچه کبردی و قیلدی
خواجیه نزار انکار روی بروی	پهلوانجی سودا اینجی موبو
النسیر حسن بن اجناس غیا	اوزکا دین اوزکا جانا خجی
صرف قلیب عمر تجارت پهلوان	قیلنی برار روی بصارت پهلوان
ناکه او شوال حال ایکیسه چرخوز	
بوی ایکی فانت بولوب قانچوز	
نی کوزیده نورونی اغنیده سوز	
دینا سیدین فونیده پسر و سوز	
بوی ایکی رستم پهلوانجی	
دم اوروشی بول بوروشی موده	
بوزنی بوزاز غافوریدی کیم	
سرنی بابا بولوب الایم کاسال	

لوروی

کوردی قولاتور کجسد پیر	شاه آئی کور ماکا قبلدی شتاب
بیتی کجسد نه کور پیر قاری	ساجی پریشان جرایبی ساجی
دینا دانی کوزه و نی بور یا	نی سو و ابرق و نی کفن عصا
باشدین ایاق بونید پر لوف	لوح و قلم پیری پستل منفس
حالی نه ستغرق و وقت نه مست	بیتی فلک بمنی النیب پست
شاه کوروب ساجادی نید	نوردی اوب شرطی سلا کون
پیرانکا قبلادی سیج لفت	نی دیدی التور نی سوروب
شاه یادتی کیددی و قبلدی	پیرچو اوارا دینی قید می نام
سوردی بو کجلیما که امر افکند	نی کیشی سین غنید آکونک نید
موند اکیشی کجلیس قبلدی کند	کجلیماک نوساک نی ابدی سیر
شاه دیدی رور و اولوشه نهم	عنه بن محمود ایتار لار تم
فیش کونبدور بازی مولی	نصفه نصفه بخش عمارت یاق

[38a]

Kördi qula tüz içide ھarāb
Şāh anī körmägä qıldı şitāb

Yetti içinde ne körer bir qarī
Sači parīşān čirayī sap-sarī

Dunyāda ne kūza ne buryā
Ne su ve ibrīq u ne kafş u ‘aşā

Başdīn ayaq boyıda bir lavھ bas
Lavھ u qalam pīri bilā ham-nafas

Hālīna mustağraq u vaqtına mast
Yetti falak himmatī alnıda past

Şāh körüp sačradī indī ravān
Turđi adab şartī bilā bir zamān

Pīr anga qılmađı anga hīč iltafīt
Ne dedi oltur ne sürüp dedi kit

Şāh yavuq keldi ü qıldı salām
Pīr ču avrādīnī qıldı tamām

Sordı bu kelmäkdä murāđing nedür
Ne kişi sen Ğaznıda atıng nedür

Munda kişi kelmäs u qılmas guzar
Kelmäk tüşmək ne idi bī-ھabar

Şāh dedi bardur ulu şuhratīm
Ğaznıda Maھmūd aytarlar atīm

Qış künidür yazı havāsı savuq
Şahr-i şafā-baھş u ‘imārat yavuq

[38b]

Tā'at üçün zabt etäyin gūšayī
Har nemedin yığdurayin tūšayī

Bağla bu vīrānadin ay pīr raḥt
Qılma tiriglikni öz özüngä saḥt

Pīr tağyır bilä qıldi 'itāb
Silkip açiq üstide berdi javāb

Biz ki bu yol üstide ötgüçi biz
Eyle ki keldük⁴⁴ ketgüçi biz

Men ki raḥīm javfida erdim janīn
Ne sen iding anda ne Rūḥ al-Amīn

Rizq eyāsi yaz u küz u yay u qış
Vāsiṭasız qıldi meni parvariš

Ol ki yanar odnī gulistān qılur
Imdi dağī qış savuqını bilür

Faqr u fanā davlatida ol ḡanī
Qılmadı muḥtāj sening-tek meni

Gar ṭama' etsām sanga sendin batar,
Rizq yolida kezeyin dar-bi-dar

Har süngäking bandina yüz ming girih
Silsila u band-i zirih-dar-zirih

Tā ki ajal kelsä nečük qılqa sen
Qay birini qaṭ' qıla bilgä sen

Keldi bu söz šāḡga bī-ḥadd aḡır
Tīra bolup dedi kim ay taš baḡır

⁴⁴ ايلكا كه كيلدونك is written in the manuscript.

طاعت او چون قطب اینان کون
با غلبه بود بر نه دین ای پیر خست
پیر تغیر پیدا می شد ی غلب
پیر که بوی لال او بسته اند پیر
مین که چشم جوینده ابرو چشم
ررق با بی زو کوز و مای و ش
اول که نیار او دنی کلستان
فقر و فساد و لیسند او
کر طمع انعام شکا سید
سر سونگای کنگ بند بند بوز
ماله اجل کلبه سنجک قضا سیم
کبکدی بوسوز نه غاچه غیر

سر نیمه دین غلبه در این نوشت
قید با تیر یک یک فی اوز و چا
سلک با حق او بسته پیر دین
ای کاک که کید و نک نیان کاک
فی سیم این یک اندانی روح
واسطه سیر قله ی منی پیر
ایمدی داغی قش سا و قش سلو
قیدادی محتاج شنگ کت
ررق یلیده کز این در بدر
سلسله و بند زره در زره
قای برنی قطع قید با سکا
تیره بولوب دیدی کیم ای پیر

بسم الله الرحمن الرحیم

نارسون اپر فارس چاک سوار	شهر کسده قیور ایردی کنار
فوطه سیده باغلق ایدی پنجه سیم	فوطه سیداسا لدی بول دوز کریم
خلفه وان ابدی وعایه ل	کبک کان ایزی پر لایله کیندی
بولغا چار لاتی واوردی فیه	تایمین اول نقیینه او زودی
دیدیم کیملی قادر پروردگار	بار جاننک اسرار کی سنگار
تایمسون پنجه اول درین نصیب	سید و منقی و فقیر و غریب
عارف صادق ل پرستگار	تایم ایغای کیملی پروردگار
پزکا حلال بیت ایلمه نوبت	دینی دلاوق پر پرینه اون جوا
خس قیلیم بو دیر ایغی پدا	بکای او فی ابو غلی و غشی
اولدم اچر غاندی انکار قبول	کیملی بو کیشی لاری و راهل قبول
دنیا بولار پر لالا اولور ابدان	بولما سون اول طایفه دین با

[39a]

Fārsda bir fāris-i čābuk-suvār
Šahr içide qılur erdi guzār

Fūtasīda bāğliq idi neçe sīm
Fūta bilä saldı yol üzre karīm

Halq firāvān idi u ʿamma yol
Kilgān izi birlä tilāy kitdi ol

Yolğa čarlattı u urdı navīd
Tapmayın ol naqdini üzdi umīd

Dedi kim ay qādir-i parvardigār
Barčaning asrārī sanga āškār

Tapmasun neçe ol diramdin naşib
Sayyid u muftī u faqīr u ġarīb

ʿArif-i şādiq-dil-i parhīz-gār
Tapsa ayitğay kim ay parvardigār

Bizgä halāl et iyāsine savāb
Dünyide ok ber birine on javāb

Harj bilä evdä yarağı bilä
Yigey onı oğlı uşaqı bilä

Ol dam açirğandī anga bir fużul
Kim bu kişilār erür ahl-i qabul

Dunyā bular bilä olur ābdān
Bulmasun ol ʿāʿifadın başqa jān

[39b]

Sen ne sabab birlä bu sözlär deding
Hiç neme ol ilgä ravān körmäding

Dedi bu yarmağın itürgän faqır
Qoy bu naşihat ki dägül dil-pazır

Sayyid alip humsqa qılğay hisāb
Mufti evürgäy mas'ala bī-hijāb

Tā ki agar tapsa faqır u ğarīb
Ğaybdin erdi diselär bu naşīb

Bilgil ayā kāsib-i şāhib-‘ayāl
Kim sanga erlikdä erānlik ḥalāl

Ol ki tüzär şar‘ bilä dīnini
Tangrī ḥabībim ayıttı anı

Rāstlıq üstinde tarāzūnı tüz
Rāstlıq asbābını saqla tüküz

Egri azar toğrı ozar ay fulān
Tüzlük etip Tangrini kör dar-miyān

Arra-tek et bazl keyin ilgäri
Tışa bigin yonma öz özüng sari

Bolma ḥarīdār bile saht-rüy
Qılma zabūnlarğa qatıq guft-u-güy

Yahşı yaman kim ne kerek bir bil,
Şayḥdın ayruğını tazvır bil

Har ne ki satsang bu kün ay hūşyār
Ham sanga oq satqay unı rüzgār

سین نه سبب پر لاهوسوز لاریه	سج نیمه اول ایجا روا کورید
دیدی بو بور ماغین اینور کان	قوی نصیحت کیم داکول ل نبر
سید ایبغ سفا قینغای حیا	مغنی ایجا ی پسله عجب
ناکه اگر تاپسه فقر و غریب	غریب بن ایردی ایسه لازبو
پیکبل ایجا سبب صاحب عیال	کیم سنسکا ایریکت دالانیک
اول که توز رسنه هلا دیغی	نیکری جیسم یب رانی
راستیلق دستنه تار دوقا	راستیلق سبانی ساقا کوز
ایکری ازار توغوی اوزارای	توز کولک ایتن شکرتی کودون
اره نیک ایت بزل کن ایلیکا	تیشه بکین یونما اوزا ورتک
بول خیدار پله تحت رودی	قیلما ز یونما غایتی کفکوی
یغشی بن کیم نیکرک پسرسل	شیخ دین ایردغی فی تروبرسل
مرزیکه سانسک کنج کون ای شیب	سم پسنکا اوق ساقای اوق

اول می

او کبھی ملا کریم بود اولاق نیلا	بار جا بول بیاک لاریہ بن سید
کوئی موب ایچھا کرپ یریزی	اوزیریدین پیرامکانیک اوزی
بارموتون مرکبیدن خوشن	ناتہ ایاق لوق کبھی شلق برق
یجکشی کو رکامیو جان خلیقا	خواجہ بیان کبرکای آت سلفیقا
پسکین ای ساک نونی بسک پلو	بارچہ عبادت باشد وروبوسلو
ایمانش قلیق اوچون پیرکیرک	بیربو تور وایشلاما کایرکیرک
یول بودور آخر قانی دیوانہ	یولغا قدم اورغوجی شزانہ
اور ساحر یفانہ بد او شنائت	ایکی جهان نقدینہ پرتافت خبت
مزلہ کاسا لاسا اوز کو مرین	ساقلاسا اوز پایہ سید سکرین
اندک یعقوب رسول امین	سجرا سید ہیرا بدی بوغین
حضرت غوث قاسم بدین ممد	اول غنم واول مالہ سینی فدی

[40a]

Ol kişilär kim bu ulaq mindilär
Barça yol imğäkläridin⁴⁵ tündilər

Köz yumup ačqunça kezip yer yüzi
Öz yeridin teprämägän-dek özi

Bar mu bu ten markabidin yahşıraq
Nāqa-ayaqlıq kişi-başlıq Burāq

Hic kişi körgäy mü jihān halqıda
H^vāja yayaq kezgäy u at yilqıda

Bilgin ay sālİK munİ bas bilgülük
Barça ‘ibādat başİdur bu sulük

Ayma har iş qılmaq üçün bir keräk
Bir bu turur işlāmāgā er keräk

Yol budur āhİr qanİ dīvānāİ
Yolğa qadam urğuçİ farzānāİ

Ursa ħarİfāna bidā’ u šİnaĥt
Ikki jihān naqdİna pur tāĥt [u] bāĥt

Mazbalagā salmasa öz gavharİN
Saqlasa öz pāyasİda langarİN

Anda ki Ya‘qūb rasūl-i amİN
Hİjr İçİde yer İdi Yūsuf ħamİN

Hazrat-i ‘İzzat qaşİdİN keldİ vahy
Ol ħam u ol nālasİNİ qİldİ nahy

⁴⁵ ایماک is written in the manuscript.

[40b]

Kim ne sabadın qıladur sen bu jüş
Fâyidasız neçe tükenmäs bu ħurüş

Biz seni ganjına-yi asrâr etip
Taht-i risâlatğa sazâ-vâr etip

Bizni sevüp bizgä tapınsun dedük
Köngli bizim birle avunsun dedük

Qılding isä bizgä oğlینگnı şarık
Gayrat etip biz ham erdük nazık

Gar yesäng imdi bu firâq içre ğam
Biz tağı atınggä uralı qalam

Ol kim erür Tangrüdın umîd-vâr
Ĥäsili yoq ğayr bilä neşi bar

Yärini sevgän netâr aĝyärini
Yâr unı istâr ki sever yärini

‘Aşqta yak-rûya kerek mard-i rāh
Marham u darmān tilämäs dard-ħvāh

Dard u balā lazzatını jān bilür
‘Aşk tilin ‘āşiq-i ĥayrān bilür

Ne tanısun ‘aşqnı har bû’ l-havas
‘Aşqnı ‘āşiq tanür u ‘aşq bas

Bolding ise ‘aşq bilä āšnā
Mıñnat u andışağa qıl marħabā

Men kim erür men bu qafasda asır
Dam ura alman etä bilmän nafır

کیم فی سبب دین قیلا دوری بوجش
فابده سیر خجہ توکاناس خروش
پرسینگی خجہ سپر ایتب
تحت رس لکھ نراوار ایتب
پرنی سیوب پرنکانا نسون دبد
کوکل می نریم پرله او وفسون دید
قتل یک ایسا او غلوکی نرکانیک
غیرت ایتب نرتم ایردوک نرکان
کرسانک ابدی بوزانی چختم
بیر ناخی ایتب کا اورالمی قسم
اول کم ایردو بیکریدن ایدوار
جاسلی بوق غیسلم نیشی بار
یارمنی سیوکان بتار اختیار
عشق بکر و بکرک مرو راه
یارادنی ایستار که سور یارین
در و بلامد نینی جان سلو
عشق ندین عشق حیران سلو
فرانسون عشقی هر بولہوس
بولدناک ایسه عشق پدلاشنا
عشقی عاشق نایر و عشق تیس
میں کیم ایردو زین قفس السیر
محنت داندیشہ کا قیل حربا
دم اور المان اینا بلمان

لہو دود

۹۸

کرچه بولوب تور اوراکم چاچما	زمره یون اورستم غم در دناک
ناشقی نه پهلون که ریاست ندر	اچکی کاسور غیول سیاست نید
ناشقی کوراد اچکی بر مال و کج	اچکی پلور کیم نیکو رار در و پنج
اول کیشی کیم بولسه باوق خانینه	اولسه ناغی خستی اوز جانینه
ای شرف پورده ایکی علمه تاج	بیتی هلاک پسند و نکایه دراج
تخت خلافت نه سنه او ارباب	دایره نقطه پرکار پسین
متشک اول برکاکه سیلکا بزرگ	عجب ابلالا علمت ادب کمان
عقل الباسین در سب انیکه	عشق اربابانیک دور انیک پکنی
اند که سمن بوقیدک اچجان	تج نیمه صم بوقیدی پیکرین
خلف اساسیند اغی بوتار بو	واسطه سیر بولدنک تانبی و جو
مرنی تعین خاکه جان پر دیلا	حسین سینه نشان پر دیلا

[41a]

Garçi boluptur üräğim čak-čäk
Zahra yoq ursam nafas-i dard-näk

Taşqı ne bilsün ki riyāsāt nedür
İçkigä sorğın ki siyāsāt nedür

Taşqı körär içki pur māl u ganj
İçki bilür kim ne körär dard u ranj

Ol kişi kim bolsa yavuuq hānina
Ölsä tağı minnatı öz jānina

Ay šaraf ičre ikki ‘ālamğa tāj
Yetti falak masnadungä bir davāj

Taht-i hilāfatğa sazā-vār sen
Dāyirada⁴⁶ noqta-yi pargār sen

Himmatıng ol yergä ki silkär etäk
‘Ajz ilä lā ‘ilma linā⁴⁷ der malak

‘Aql isä sendür sen anıng maḥzanı
‘Aşq isä jāningdur anıng maskanı

Anda ki sen yoq iding ay jān-i jān
Hiç neme ham yoq idi bilgin ‘iyān

Hilqat asāsındağı tār u pūd
Vāsīta sen boldıng u taptı vujūd

Har ne ta‘īnga ki jān berdilär
Hāşilini sende nişān berdilär

⁴⁶ دایره نقطه is written in the manuscript.

⁴⁷ لا علمنا is written in the manuscript.

[41b]

Ism desām ‘ayn-i musammāsī sen
Zāt desām ḥarf-i⁴⁸ mu‘ammāsī sen

Qudrat u quvvat yolidīn altī kūn
Kūn u makān boldī bu ikki üçün

Qırq şabāḥ üstide ḥikmat eli
Qıldī ḥamīr uşbu vujūdunġ gili

‘Ālim şugrā sen u kubrā budur
Durr-i samīn sen sen u daryā budur

Sendädür ol ganj ki tapmas özünġ
Sen sen u sen ġāfil u körmäs közüng

Bir nafas özünġ bile maşġul bol
Maşġalalardīn barī ma‘zūl bol

Fıkr ayaġı birle safar qıl damī
Ġayb fażāsīna guzar qıl damī

Qayda yitsäng öt bolma muqīm
Kim erür andīn narī nāz u na‘īm

Sa‘y qılıp har neçe barsang yıraq
Har biridür birbiridin yaḥşıraq

Bil kim erür sayr u sulūk aşlı bu
Uşbu safar şānīdadur yaġnamū

‘Avd qılıp tapasang uşol sayrdīn
Anglaġa sen kim bu uluq dayrdīn

Sen sen u sen maqşad u maqşūd bas
Sendin erür barčasī mavjūd bas

⁴⁸ حرفی is written in the manuscript.

اسم پیام حسین مسما حسین	و است پیام حریفی مسما حسین
قدرت و قوت بولیدین النی کن	کون و مکان بولدی بواکی اوچون
فرق صبا و اوسته حکمت اعلی	میلدی خیمه در شرف و جنگلی
عالم صغیر اسپین دگر ابو دو	در زمین حسین دریا بود و دور
بسند او در اول کج کتا پاس	سین نه حسین غافل و کور ما کور
پرت نفس او زنگ پناه مشغول	مشغله لرزین باری معذول
عکراینی پرله سغیر فیلی	غیب فضا سینه کز زین و پی
فاید که نسا نکات و بولماقیم	یکم ایر و اندین یاری از و نیم
سعی فیلیب بر خیمه بار سنگ ارق	سر پرید و بر سر پریدین بخش ارق
یکم ایر و بر سر و سلوک اصلی	او شب و سفر نایزه در غم و غم
عود و فیلیب نایساک و شول ستر	انگلا نسین یکم بوا و لون و دین
پسین حسین مقصد و مقصود	سینین ایر و بار جاسی

سین اوان

چسب بوگون ای سبب بونیک^{چسب}
وای کیم اوزونخی تاسکسین رزغ

چونکه غور پک بون اینی خسته و عاجز و مغلوب کذا بروی زار	دولتی ناهای دورایدی بوغ و میتدی اوزاندیشه نیشک
سجی نایکینی تو توب هستی نیکری قضای پند خسته کذا	ایله نورایدی قاید اکرک دولتی بوشغو جیتدی ایکیکین زخم وار
کیستی انید اول بکایدین تها سمت عالی بنا پرونی سرب	کونخی بواندیشه سی دین اولدی خام کیم نه تو لکمان پلایقما شکست
غیب کوجی پرکای انکار و روت سال اوزونخی طلب و سینه دل	ظاهر اینک نایبیه بوشکست کیم اچا پرکای طلبک سجی دل
بکینا باغلاب سینه می دوا تا که ازل حکمی پلاد و غیب	بولدی قدیم تنگدین اید وار سالدی باغنه شکست اوزار

[42a]

Sen bu kün ay sen tünıngdür çu mīg
Vāy kim özüngni tapmas sen dirīg

Čünki Temür beg burun etti ħurūj
Davlati tapmaydur idi bu ‘urūj

‘Ajiz u maflūk guzar erdi zār
Qıldi öz andīšasini āškār

Sa’y etäkini tutup himmati
Eltür idi qayda keräk davlati

Tangri qazāsı bile aĥtar-guzār
Buşquja qıldı elikin zaĥm-dār

Kesti umīd ol tilägindin tamām
Köngli bu andīšasidin boldi ħām

Himmat-i ‘ālī yana berdi nihīb
Kim ne tōngülgän bilä qılding şikīb

Ġayb küçi bergäy anga zūr-i dast
Zāhir eling tapti ise bu şikast

Salma özüngni talab üstide bol,
Kim ača bergäy talabing sa’y-i yol

Beg yana bağlap belini mard-vār
Boldi qadīm Tangridin umīd-vār

Tā ki azal ħukmī bilä dast-i ħayb
Saldı ayağına şikast üzre ‘ayb

[42b]

Boldī bu kez čarḡ iṣidin nā-umīd
Kōngli kōtārdi özidin i'tamīd

Bir eligi bir ayaḡi mubtalā
Qaldī ḡarībliqda bu duşman ara

Zaḥm u jarāḥat bile bī-dast u pāy
Hič kişi yoq tegresidā juz Ḥudāy

Kōlgā üçün tām tibeinde yatip
Mungluq idi tüz içinde batip

Kōrdi ki bir mūr ayaḡi eli yoq
Bōksesi⁴⁹ majrūḡ u yarīm beli yoq

Keldi u ol tamḡa yapīştī ravān
Sa'y hamān erdi yiqılmaq hamān

Uşbu yiqılḡanḡa tōngülmādi mūr
Yarmanip ol tamḡa yana qıldi zūr

Čiqti yarīm yolḡa yavuşqunča tund
Tırnaḡi sustaydi tişi boldi kund

Tüştī yana baş qoyi ol tamdīn
Keldi yapīştī yana nā-kāmdīn

Altī yetti qatla tüşā yarmana
Čiqti uşol tam başına tırmana

Beg etip ol işdin öz işini yād
Boldi uşol ramz bilā kōngli şād

Küclānīp ol dam yürāki jūş etip
Zaḥmatī ḡuş bolḡuča ḡāmūş etip

⁴⁹ بولساى is written in the manuscript.

بولدی بوکر چرخ اینی بنایه
کونکلی کوتاردی اوزیدین عینیه
پیراییکی پرایاغی مبند
قالدی غیب این ابد و شمن ارا
رخسم و جرات بیدایت
بیج کشی بو بنک سیدین بزخای
کولکا اوچون نام تیب تیب
موتخلوق ایدی نوزا جند تیب
کوردی که بر مور باقی ایلی بون
بولسا محسوس و باریم علی
کیددی دادل نامغیا پستی رن
سعی همان ابردی تعلیماتین
اوشمقیغا نغیا توکل ماوی
یارمانیب ان نامغیا بیلدی
جققی یاریم بولغا یا و شفق بخت
تیرناغی پستایدی تیبی بولدی
نوشنی نیایش قوسی اولان
کیددی بل پستی نیانا کام دین
الهی بنی قاندا نوب بارمانا
جققی اوشول نام باشینا تیرمانا
بیک اینیب اول سیدین ادر اینی
بولدی اوشول مزید کونکلی شاد
کوجا نوب لدم بویکی جوش
رخمن خوش بولغوجا غاموش آب

عینیه

ممت ایلی دولت ایاغی سپلا	ایلیک ایق سوندی برای سپلا
نوتی جهان ملکیتی یکفلم	اوردی نیتی کشور یکفلم
تیندی اونیگ دور بد زین	بولدی پیر ایل پیر اولون م حسن
ممت ایلی دور بد اصف دیکن	ایر نفسی دور دم عسی دیکن
کیکا که ممت نظری توشن بولور	کیکلنی تماشقوجی او جارتوشن بولور
ممت ایلی دولت ایاکین توتا	ایر کیشی ممت سالا ایسکا تیار

پیر

پیر نفسی ای دنیا سینه بن ملول	عاقبت ایسک قبل نصیحت قبول
سینه واسود اوغیرن ایکن	ممت ایسک سینه ایسک حکم
سج خیمه کایتکا سانا ای دوست	ممت ایغیرن سینه بول ای دوست
ایر کیشی کما ممت اگر بولسه یار	عاقبت الامر مرادین تاپار
ایر کیشی ایسک تیشک اک بولور	سیردنی سینه سیکر اک بولور

[43a]

Himmat eli davlat ayaği bilä
Elig ayaq sundi yaraği bilä

Tuttı jihān milkatini yak-qalam
Urdi yeti kişvar içinde ‘alam

Tindı uning davrida rūy-i zamīn
Bolı bir il bir ulus Rūm u Ćīn

Himmat elidür Yad-i Bayzā degān
Er nafasidur dam-i ‘Isā degān

Kingä ki himmat nazari tuş bolur
Köngli talaşquji uçar quş bolur

Himmat eli davlat etäkin tutar
Er kişi himmat bilä işkä yetär

Bir nafas ay dunyā işidin malul
‘Āqil iseng qıl bu naşihat qabul

Sınada sevdā uruğın ekmägin
Himmat etäkindin elig çekmägin

Hıç nemegä tegmäsäng ay düst dast
Himmat ayağında bol ay düst bast

Er kişigä himmat agar bolsa yār
‘Āqibat ul-amr murādın tapar

Er kişi emgäkte tetik-räk bolur
Sırça neçä sinsa itik-räk bolur

[43b]

Qalmas ayaq astida⁵⁰ durr-i yatīm
Qiymatī öksür mü neçe sīnsa sīm

Tegsā bütün laʿldin ilgā futūḥ
Sīnsa müferriḥdür u tafirīḥ-i rūḥ

Otqa yaqar ʿanbar-i sārānī šāh
Tā ʾisidīn tāza bolur bārgāh

Köymäsā majlis içide šamʿ-i Šām
Bolmas idi mihrge qāyim-maqām

Kimgā kim iş bolmasa pīš-uftād
Hiç işi hiç iş bilā tapmas gušād

Tajribasiz er müdür ay ham-nafas
Tajribadur ergā murabbī u bas

Har ğalat er oğlīna bir pand erür
Öz ğalatīn bilse ḥīrad-mand erür

Er kerāk öz jaʿdasīnī yazmasa
Barsa taqī yolġa yatip azmasa

Ġaflat ölümdür daḥī navmīd ölük
Ġāfil u navmīd nedür bilgülük

ʿĀqil iseng bolġil umīd üstide
Sūd bil ay dūst kasīd üstide

Bir nice kün kim falak etġay sitiz
Qılma zabūnlar kibi ʿazm-i guriz

Šuʿbadalar ġaybta bardur nihān
Bir çağī birle kimā qaldī jihān

⁵⁰ اوستیده is written in the manuscript.

فاملسان قیاسیست در سیم	قیمتی او کور و بیخه سینستیم
یکسایا بون العین ایکنافوج	سینستفخ در و تفریح روح
او تقه تیار عزب سارانی شا	مایسی من تازه بولور بارگاه
کویا ساجملر محدث شمع شام	بولمکس ایدی فخر که فایم مقام
کیما کیم ایشین بولما سیش اوفا	بیج ایشی بیج ایشین سلا مایس
بحر به سیر ابرمود درای	بحر به سیر دور ابر کامرانی
سر غلط ایراد غلط سرنه ایراد	اوز غلین پس خرد متیر ایراد
ایر کیر کوز جعبه سینن نایسا	بار ساقی یولغا یاتیب انسا
عقلت اولوم دور و خوی نمید	خافل و نومید نید و سیکو بو
عاقیل استک بونل اولوسته	سود پیل ای دوست کسکده
پرنجه کون کیم فلک نیکای سیر	قبیله بون لار عیسم کوز
شعبه لار خیرت بار و در نشان	پرجانی هر که کیمه فاله ای جان

کم پلاد و رخا در کل نوین	قیمت پلک یک پلک کوکب کوکب
قالا دی جاوید نام بچه کوشی	تا حرکت بدی فلک که دوشی
خضر سرور علمت انجمنه	عین جانی کیم ابر و اول عین
بخشی کورار بولسا نکا یرو	عزیم محنت که کور و نور
کوچ پلاد نو پراقتی قیلور دی	شبنم سی کوب سلاسه درو
فقه بولنده اطلبکار لار	محنت اوندکی جبک خوار
صبر و تحملت بین درو در	درو بولنده اقویونکزار استوار
مین بنیابن ناکه نیدور انکار	پی غلط ایتمانک بو دور راه
یار جاسینی هر پرایام سنگ	مرنه که خفتیق بولور بد سنگ
مقبل بقبولغا پر خرف بس	قابل ایسانک بخشی قبول ایست

ای که نمونیک کا طلبکار	تیر مار و اقف اسرار سین
------------------------	-------------------------

[44a]

Qılma biliglik bilä könglüngni rış
Kim bilädür hâr ü gül nûş u nîş

Tâ hârat qıldi falak gardîşi
Qalmadı jâvîd gam içre kişi

‘Ayn-i hayâtî kim erür ol ‘iyân
Hîzr berür zûlmat içinde nişân

Har gam u miḥnat ki körünür gazand
Yaḥşî körâr bolsang erür sûd-mand

Şîvasî köp ‘sallamahu’-llâh’ dard
Küç bilä topraqnî qılur mardî mard

Miḥnat evindäki jigar-ẖvârlar
Faqr yolındaki ṭalab-kârlar

Dard yolında qoyungîz ustuvâr
Şabr u taḥammul qadamîn mard-vâr

Bî-galaṭ etmäng ki budur râh-i râst
Men nitäyin ki nedür anga ẖvâst

Har ne ki taḥqîq bolubdur manga
Barçasinî bir bir aytayîm sanga

Qâbil isäng yaḥşî qabûl et nafas
Muqbil [u] maqbûlğa bir ḥarf [u] bas

Ay ki bu ma’nâğa ṭalab-kâr sen
Tepremâ gar vâqîf-i asrâr sen

[44b]

Barganiça yoldur uluqtın uluq
Başdın ayaq kelgölük [u] barguluq

Garçi sanga asru yıraqtur bu dam
Rağbat etär bolsang erür bir qadam

Qılğın eränlär-tek özüngni fidā
‘Aşiq-i majnūnga yetär bir şadā

Ġaflat işin ‘aql etär sen ki ne
Nuqta bilä naql satar sen ki ne

Örme öz allingda bu dīvār-i kač
Satma ‘ayār ahlına mi‘yār-i kač

‘Aşq etäkin qoyma agar barsa baş
Başnı qaçurmağıl agar yağsa taş

Durrğä ne qiymat ki bütündür şadaf
Kān içide la’lğa bar mu şaraf

Şışa agar qılmasa şab-namnı band
Hijr ilä körgäy-mü idi gazand

Ol kim erür ‘aşq bilä tınatı
Netsün anga jân u jihân zīnatı

Ol kim erür ham-nafas-i rûḥ-i pāk
Tan tīgi birlä bolur mu halāk

Ol kim erür zavq içide maskanı
Talḥ etä-bilgäy mü kudūrat anı

‘Aşq fidāsına balādın ne ğam
Sar-zaniş u javr u jafādın ne ğam

بار تانچہ یوں دے دو اور لوگوں ادا
باشدین اباقی کیس کو کوئی بازو
کر جہنم کا سردیر اقرار ہو
عشتیابا بولسا نکلیا رو
قیلغین برانلاریک او زونجی
عشتیابا عقل تیار کن
اورہ اور النیکد ابو دوا
عشق ابیا کن تو بہ اکر بار سب
در کافی قیمت کے ہو تو نہ رضا
شیشہ اکر قلمبہ بنم فی بن
اول کیم ایر و رشت پہلا بنی
اول کیم ایر و رشت پہلا بنی
اول کیم ایر و رشت پہلا بنی
اول کیم ایر و رشت پہلا بنی
عشق فدائینہ بلا دین غنم

الایم

علامت ملا

ملا

ای کیم ایشینک بوق بولما	کیت یولونجا خیر و سلامتلا
غالیله سکوجی و ماغلیک مان	
عسبر سارانی نارا کلخنی	
سودین اکر اور کپسا سحر افو	سود پیلور موجب دریا فوش
دروا کرب جاندا که کور کای صفا	
معه که کینا که سینکور کای	
سو غا بالیق و تقه سمندر کیرا	عسبر موجب دریا فاجده کیرا
ای کیم ایرور قور سافنگ سروز	ضعیف
بار که بومجلد ادا کول شین جر	
ای که تو یار سین امانک نوله	بو یول ایرور بایشین باق
قور قاریسانک قیللمه فزنگام	
سوکمه باش و سینه بولور اول	حدم

[45a]

Ay kim işing yoq bu balā bilā
Kit yolunga Һayr u salāmat bilā

Ġāliya sevgüçi dimāģing qanī
‘Anbar-i sārānī netār küľħanī

Sudīn agar ürksä şaħra quşı
Sūd bilür mavjnī daryā quşı

Dard keräk jānda ki körgäy şafā
Mī‘da keräk ki singürgäy balā

Suġa baliq otġa samandar keräk
Ġamġa muħibb dardġa Һaydar keräk

Ay kim erür qursaġing asru za‘īf
Bar ki bu majlisda dägül sen Һarīf

Ay ki qoyar sen ayaġing yolda Һabīb
Bu yol erür baştın ayaq bu’ l-‘ajīb

Qorqar isāng qılma özüngä sitam
Song ki⁵¹ baş üstindedür avval qadam

⁵¹ سونگه is written in the manuscript.

[45b]

Yolda turur yüricek imtiḥān
Zaḥmī parākanda u nīš-i nihān

Tükāndi *Maḥzan al-asrār*
Tammāt

یولدا تورو وریورجک اتمیان
خسته ایکنده نیش نمان

توکا ندی محسن
الاسرار
نبت

مرکه خوانده و عا طسح دارم
زانکه من بندن کنه کارم

مَدَن قَتَمَر ه نَس تَهْتَم مَدَن مَدَن
رَصَد بِاِطْل نَس قَلْب مَكِي كَا
هَمِي هَمِي هَمِي هَمِي هَمِي هَمِي
بُولَدِي بَرِي اَمْت لَم اِجُون عَدَر حَرَا
هَمِي هَمِي هَمِي هَمِي هَمِي هَمِي
بَرَا اَكْر بُولَا سَه اَنَدَق تَفْع
هَمِي هَمِي هَمِي هَمِي هَمِي هَمِي
لَزْدَانِي اِيْدِي بَرِي حَقَال شَنِغ
وَو هَم هَم هَم هَم هَم هَم
هَم هَم هَم هَم هَم هَم
وَو هَم هَم هَم هَم هَم هَم
وَو هَم هَم هَم هَم هَم هَم

اِرچِه سِنِه قَدَلَفِغ اِجُون اَمْر شَرَح

بِسْمِ

An illuminated headpiece from a copy of the “Maḥzan al-asrār”. Staatsbibliothek zu Berlin, Ms. Or. oct. 358, f. 1v.

Translation

In the name of the most merciful and benign Lord, [20b]
For its shining glory and splendour is this verse adored.

Say out loud the name of Truth, He's generous and kind,
Only then begin your work and success you will find!

When you start your daily work, remember my wise friend,
With God's name on your lips you should toil until the end.

You should say the name of God and never cease to pray,
If it stops to utter it, your tongue should dearly pay.

When a tongue forgets to mention God's exalted name,
Its existence has no use, its existence is shame.

When you set to do you work, my wise and noble mate,
With God's name on your tongue and lips, success is your fate.

Without His name the wheels of spheres would never have
revolved,
If it were not for His will this world would never have evolved.

The sky did not exist before, neither did the world,
His will has created them with one powerful word.

[21a] The Creator's will does have omnipotent spell,
Your secrets are revealed to Him, He knows them very well.

Some people did receive from Him title and high rank,
Others from His wrath into the bottom of shame sank.

Chosen ones received from Him the crown of prophethood,
Some received the light to see the road towards what's good.

Some were chosen as Prophets, to spread the holy word,
"The friend of God" this title was on some others conferred.

He knows His people very well and He knows their needs.
He is omnipotent and awesome in His deeds.

He doesn't have a vizier, He doesn't have a match,
He's unique and not one from an ordinary batch.

He is first among the Prophets, God's emissary,
Mustafa's the mine of bliss and source of purity.

He is loved by God and due to his exalted place,
He asks for forgiveness for the human race.

The love of God's a sacred throne, upon which he sits,
He was made a holy king, this all the world admits.

If we weren't cared for by such a loving friend,
Our nature would have led us all to a bitter end.

A lot of nations blinded by a this-worldly haze,
Didn't stop to leave behind their sinful wicked ways.

[21b] In order to make them loyal they received the law,
It was revealed to them what's a virtue, what's a flaw.

If someone broke the law and treaded a sinful path,
All of them were forced to suffer God's avenging wrath.

Because of our evil sins and crimes we are not worthy,
Still He never fails to spare us and show His mercy.

He will always help and support you, don't be afraid,
Do not be distressed 'cause He will come to your aid.

If a man knows that he is in Nūḥ's¹ blessed company,
Seeing the fierce storm approaching why should he worry?

Though selfless devotion among us is weak and flawed,
We still belong to Him and for this we say, "Thank God!"

When the command changed the void, once empty and bleak,
The tongue of Adam started at once to speak.

The treasurer of secrets who knows words' value well,
Had a speech about knowledge and wisdom to tell.

Joy appeared from behind the veil of words, nice and fine,
And it harnessed wish and desire with a silvery line.

Then it was love's turn to enter and cry out loud,
Its voice reached the spirits' world and the martyrs bowed.

Knowledge and wisdom found their place and entered the scene,
Their flames went high and their light was everywhere seen.

Everything that was hidden deep in the Force,
Appeared with the help of this power and found its course.

Digits appeared then and they all multiplied, [22a]
All of them came forward from mighty zero's side.

Digits are the reflections of zero's shining light,
Zero is the mosque of 'Alī's magic, full of might.

Dots joined hands with dots and formed lines, black or red,
And together they placed a king's crown on *alif*'s head.²

The slender body of *alif* cast its dark shadow,
And then this shadow towards the next letter did flow.

The crown's shadow's a dot, *bī*³ is *alif*'s shadow,
Lofty *alif* come first, then in rank, *alif lām*⁴ and *bī* follow.

The spirit world had a riddle hidden in *bī*'s dot,
It's a dot from its magic seal and not a simple blot.

It's not a dot but the first letter of "devotion",
And the *bī* is the "b" of beginning, in itself an ocean.

The dot is the source of all letters, and look,
Letters are like mothers as they give birth to a book.

Letters of tales like married couples whose happiness shines,
Gave birth to knowledge and wisdom's beautiful signs.

Then the rules of grammar appeared in every eye,
And they joined word to word; this no one would deny.

Alif got close to *yī*⁵ with friendship so complete,
This is how rhyme and refrain did finally meet.

The "Treasury of secrets" is a fine metaphor,
Meaning "language", gifted speakers learn well to adore.

[22b] And for now, ranks and degrees have been fully told,
All this starts with zero's line. This scene you should behold.

Well, it is the wisdom of Adam said the mind,
He's first among the famous ones, he doesn't lag behind.

A smart person finds his words and when he speaks he's free,
A wise person seeks in his words his own personality.

Word's are gems and some can tell what each word is worth,
By their words men can be judged who are they by birth.

Who is a noble person his words truly show,
The light of seeing in the eyes of every man does glow.

Words also have their own eyes. Wise men, each of them sees.
They question their own words and know their own capabilities.

If a word does not have eyes and its speaker cannot see,
It's better if he hides his words 'cause they are too empty.

Words can reveal everything, what's hidden and what's known,
The essence of things is unique, leave other things alone.

The treasure of words is rare; it's not easy to gain,
Those who failed to find it lived their lives in vain.

There are men, who close their eyes and refuse to see,
Except for their empty words they leave no legacy.

When a precious life is wasted, it was spent in vain,
Only useless empty words are all what do remain.

One night I was hardly breathing and full of sorrow,
Pain and grief were my company this you should know.

[23a]

My tears were my wine and my heart the *kabāb*,
The pain in my heart my snacks, and my wailing my *rubāb*.⁶

I was full of fears and with worries replete,
They surrounded and embraced me from head to feet.

Ah, my heart-burning sighs followed then with full force,
Then painful wailing tormented me without remorse.

From the feast of agony my bosom had its share,
I had my fill from the blood of my heart, I swear.

Agony and grief sprinkled salt on a still aching wound,
And I was in the ocean of misery drowned.

I felt like a candle with flames flickering around,
My head was crowned with black smoke, my legs were firmly
bound.

My sorrowful soul did not care for the body's fate,
The body is a grave and the shroud is its mate.

In my eyes the wide world became narrow and tight,
I saw doomsday approaching swiftly, I stopped to fight.

Ah, I felt burning and this feeling did never cease,
And the pain caused by the burning flames did never ease.

Like a poor devil burning, suffering from pain,
I cried out passionately, again and again.

My painful sighs created new tunes day and night,
And the world was filled with the sounds of my plight.

[23b] My life is over. I cannot sleep and see nice dreams,
Wolves and birds are awake; they cannot hide from my screams.

The sky is thirsty; my blood it wishes to swallow,
And finally it wants my precious life to go.

The old castle of patience was totally destroyed,
A wasted life is over. With me destiny's just toyed.

With fluttering wings did the birds of worry land,
On the feet of thought they walked through mud and sand.

To the summits of the earthly kingdom they did fly,
They went even higher, to the towers of the sky.

For my aching heart they searched for an effective cure,
A powerful medicine they did wish to procure.

Alas, now I feel I can hardly take a breath,
Grief has defeated my zeal with the fear of death.

“Hey, why are you so restless? What is this impatience?
Even if you are in pain you should keep your patience.

A man is forced to face trouble every now and then,
No one can tell why it comes, no one can say when.

Be a man and set your teeth, do what should be done,
Do what wise men did before and do never run.

Welcome the pain and sorrow with an open heart,
This piece of advice you will take if you're bright and smart.

Don't be careless like most people and never be rash,
Wise people are always humble like a hand full of ash.

Follow the example the prophet Ayyūb created,⁷ [24a]
And get from a drop of his bliss intoxicated.

When you wish to say a prayer, faithful and sincere,
To the example of Yūsuf⁸ you need to adhere.

Be the first among the men of grief, long awaited,
Search for the holy drink and get intoxicated.

If you have a weak heart and a stomach not too strong,
To think that you can help others is utterly wrong.

Hey, old windbag you should stop all this empty talk,
How could a man go to dance if he's not able to walk?

Stop here 'cause you need not make this story long and late,
It's high time that your pen recorded this debate.

Can a tiny beam of light be likened to the Sun?
Don't compare yours to that face! Ah, this can't be done!

You don't deserve to ascend the high tower of grace,
You are too poor to purchase a box of gems and lace.

Without capital and investment don't hope for gain,
Know your limits; what you can, what you can't attain.

If you are a stranger do not take an unknown road,
You're a seeker don't chose a convent for your abode."

When I heard these words full of truth and sincerity,
The fire of my nature started tormenting me.

Madness blocked all the roads that led to common sense,
Against this plaintive tune my ears didn't have defence.

[24b] Than it collected all my wisdom and sobriety,
And painted my eyes with the *kohl* of sincere piety.

Then the orator whose tongue rapidly run, sneezed: "Achoo!",
The tongue of the soul said politely: "God bless you!"

Love emerged from the pouch of my heart and cast its veil,
Then from the books of truth it began to tell a tale.

Pleasure and joy made the tongue move with great agility,
And filled the words with soul that was full of purity.

Idea came and spurred its horse to move with greater speed,
Mind and brain offered fine colourful images it'll need.

Suddenly a cry sounded from somewhere, loud and clear,
"I am here" said the voice and the orator did appear.

The maiden of meaning showed her beautiful face,
Without her veil she was shining and full of grace.

The first goblet of fine morning wine drove shame away,
The unseen cupbearer started warming up the day.

The wine house became alive with happy voices,
And I listened to talks mixed with lively noises.

I got lost deep in thought, the effect of wine was felt
I unveiled the face of speech and girded my belt.

I wished to distribute goblets of joy in this land,
I invited everyone to join me hand in hand.

Those who were hungry received food, lawful and fine,
They also tried and liked my pure and tasty wine.

Don't take much food if you cannot digest it well. [25a]
You will be forced to say that sweets are all like hell.

I stepped on this long road with passion and great zeal,
I made a pen long-lasting from my soul of steel.

These signs of greatness are that make a pure soul unique,
Of cheap stones to a pearl diver you should never speak.

My mind's a vast ocean and my brain is a deep mine,
In their depths my gems of ideas sparkle and do shine.

And I started digging; my soul became my spade,
I dived into the ocean; to find the pearl I stayed.

If you are like Nizāmī⁹ you will find the jewel,
You will succeed only if suffering's your tool.

If there weren't men who shun wealth, silver, gems and gold,
The path to this treasure to no one would unfold.

Those who want this treasure should have a sea and a mine,
They have to have what's needed well-prepared and fine.

If you long for many jewels you should collect them,
You should never let go wasted a single precious gem.

When you give away a piece you'd need a substitute,
This is how the jewel business will then bear a fruit.

You may tried hard, still your goal you can never reach,
Without knowledge your talk is only idle speech.

[25b] A man should walk with open eyes and his words will see,
A man's breath gives birth to words and let them be free.

God's wisdom did hide a tree into every seed,
Do you want to taste its fruit? Work and it'll be freed!

If a peasant doesn't work hard and he spares his sweat,
Fruits of his toil and efforts you will never get.

The gardener works hard with attention and care,
And his garden abounds in apple, plum and pear.

Those who are like Kalīm,¹⁰ Ḥalil,¹¹ the faithful Ghost,¹²
Without the help of a Jibrā'īl are clearly lost.

The path can only be found with the help of a guide,
Signs can be understood if wisdom is applied.

Boorish is the man, who grows up without proper care,
He has no faith in Creation, never says a prayer.

Though a hollow drum can make a noise on its own,
A covered kettle will boil over if it's left alone.

Wings and feathers also has Kay,¹³ the powerful king,
From the qualities of Humā¹⁴ he has nothing.

When someone is bragging proving what he claimed,
He'd better put it nicely otherwise he's shamed.

Words of wonder you'd need to mislead and deceive,
Or else proof is needed to make the listeners believe.

[26a] If something is made up of words why is it a shame?
I did fill the world with my words freely as they came.

Words should all have meanings, meanings full of taste,
The speaker should have feelings, real, burning, and chaste.

When all the words are tested and properly weighed,
Their real value will be known and lavishly paid.

What is this lovely tale? What is this magic spell?
What are these songs? Tunes that with inspiration swell.

In this world Ḥaydar's¹⁵ humming finds its earthly home,
And his voice also filled the brightly shining dome.

When fantasy entered the scene and came to play,
His first wonders created a beautiful day.

It played with the coins of words, arranged them in rows,
It's shining Sun praised a king in verse and in prose.

Four directions, seventy nations bow before him,
Both worlds desire to fulfil his each and every whim.

King Iskandar¹⁶ has the power of Dārā the Grand,¹⁷
He makes the time move and with compassion rules this land.

He's a Barlas,¹⁸ a Qiyat;¹⁹ a king without defect,
The shadow of God, the Lord's person does he reflect.

The world and the faith are proud of his righteous rule,
His name shines everywhere in the world like a jewel.

To 'Alī, the Shah of Sainthood, he is a dear friend,
He is close to the Prophet whom God to us did send.

[26b]

He looks perfect and he is, it is very clear,
He is sincere to his friends who are for him dear.

His knowledge of sciences was given by the Lord,
The rule of the Holy Law with zeal he has restored.

His nature is gentle his self is very kind,
The knowledge of sciences does dwell in his mind.

The breath of Greek sages has made his wisdom shine,
The two worlds²⁰ for him are like two flies in his wine.

When it comes to bravery his *Zū'l-fiqār*²¹ he draws,
Even Rustam²² of the tales would give him an applause.

The tiger sees the skilful movements of his blade,
When he goes hunting every deer becomes afraid.

Whenever his thumb-ring releases a swift arrow,
The *Sīmurǧ*²³ on the mountain *Qāf* feels like a sparrow.

His favourite hawk catches eagles in the sky,
To catch the Sun with its claws his falcon flies high.

Whenever the signs of his deep wisdom appear,
His hand makes the dust from the sea disappear.

When the flame of the fire of his Sun shines bright,
Resurrection day comes and it makes everything all right.

Look at the kindness in his true devotion because,
Compared to it you'll feel that Eden's full of flaws.

[27a] No one can compete with him when it comes to skills,
He sits on a throne and conquers lands if he wills.

His mercy is an ocean his kindness is a mine,
He's king of kings, a caring father, gentle and fine.

He issues coins and to his name *ḥuṭba*²⁴ is said,
His army has always made the enemy fled.

Good fortune and luck are his obedient slaves,
He rules over the skies and the holy enclaves.

His zeal and ambition could the Alborz mountain shake,
His might, power and strength could the eternal skies break.

In revenge he is Ḥaydar who never did relent,
In devotion he is Aḥmad²⁵ who was by God sent.

He conquers towns and kingdoms on long days of battles,
He rewards gentle service on long nights of bottles.

If a tiny mosquito lands in his shadow,
Due to his grace into a Humā bird it will grow.

On his face the charisma of Farīdūn²⁶ glows,
His words do reflect the law, this everyone knows.

All the arts have reached perfection during his blessed reign,
And he speaks as a skilled artist again and again.

He notices the finesse of things eyes can inspect,
He discovers all the truths no man can detect.

Anything that's noble bears witness to his power,
All what's foul shrinks from his might when it sees him glower.

The signs of the spirits' world his mind can see and rate, [27b]
New sciences can his sharp intellect create.

I cannot praise him enough he's without a pair,
All his qualities are fine and do have a true flair.

The four mothers and the seven fathers in the sky,²⁷
All got a good chance to travel and to idly lie.

No kingdom will see such a lofty ruler soon,
Our age is lucky enough to witness such a moon.

As long as the time moves and years, months, days elapse,
His great kingdom should never suffer a relapse.

Should he wish for anything he didn't have before,
I humbly pray that he always would be granted more.

Every chaste heart in this world should be filled with joy,
All the people in this kingdom should their life enjoy.

I did cut my pen before it began to sing,
The praise of a charismatic and powerful king.

Before starting to praise him I saw some lucky signs,
I bound the prelude to the end with connecting lines.

To lofty meanings fine images I wished to tie,
You could hear the tongue of my soul utter a cry.

Hidden secrets appeared and showed their graceful face,
My mind knitted from my thoughts a delicate lace.

The whole Creation revived and it didn't take long,
You could hear the nightingale in its cage sing a song.

[28a] A kind hand opened the gate leading to the treasure,
The divine guidance showed us the way to real pleasure.

A man whom the signs of deep knowledge do adorn,
From within the treasure-house sounded his great horn.

Like someone suffering from thirst I kneeled to his feet
From a single drop my cup with drunkenness did meet.

On the soil he spillzed some; I looked into his eyes,
He took my arms with sincere kindness and said: "Rise!".

Nowadays Turks are everywhere and it's not wrong,
When you let everyone hear your loud Turkish song.

Compose melodies in the *rāst* and the *hijāz* scale,²⁸
Prepare your *yatuğan*²⁹ and *šudurğan*³⁰ and don't fail.

A poet drinks wine as his listens to a youth reading poetry; Chester Beatty Library, Ms. T 433, f. 29v.

Play the Turkish songs, well-composed and full of bliss,
Pluck the strings of the *qopuz*,³¹ you should never miss.

My style is pleasant with approval does it meet,
In poetry it's useful like rose-sugar sweet.

Cut your pen and write the way I've described before,
Follow me on this path; it takes you to the fore.

Don't go astray 'cause this road is evidently straight,
If you feel like wandering discovering your fate.

Keep this coin because you're worthy and deserve it,
Guard well the treasure-house for this service you are fit.

In the whole world you are the only knight, I guess
To whom we can trust everything we now possess.

[28b] Your task is to gird your belt. Let culture be your guide!
My job is to safeguard all what culture has supplied.

You make the choice, I give my soul, you are not alone,
God gives inspiration and art ascends the throne.

The gaze of the spirits' world did its lamp ignite,
And it made my mind's darkness fully lit with light.

The ray of joy entered the cottage of my heart,
I started tending to the lofty throne of Art.

The spirit of Nizāmī made my tired soul glow,
His works gave me guidance in which direction to go.

I set to work; knowledge arrived and paid me tribute,
It offered a great treasure for me to distribute.

With pockets full of jewels, worried did I come,
"Would the king accept from his servant at least some?"

The young knight in the bazar; Bibliothèque Nationale, Paris, Ms. Supplément turc. 978, f. 33r.

I wish to scatter fine pearls if the king does agree,
They will fill the whole world, wait and you will see.

When someone like this Ḥaydar³² is so filled with art,
He distributes it freely; gives everyone a part.

All what I have collected all what I have got,
I've never shared with people who valued it not.

Don't put out the fire when you finish the roast,
From the head of his table never chase the host.

In your prayers also mention well-to-do men,
Say the Fātiḥa³³ and the Takbīr³⁴ for them. Amen.

[39a] In Fārs³⁵ there was a knight, a young and brave hero,
Who on his horse one day through a city did go.

Into his loincloth a few good silver coins he tied,
The knots opened and the coins scattered on the roadside.

The road was crowded, of men there was a constant flow,
And he wanted to return the same way he did go.

He cried out loud with this ordeal he could not cope,
“I will not find my money”. He lost all his hope.

He said: “Creator you are all-wise, I know it well,
Even the most hidden secrets of men you can tell.

Please keep all my silver coins safe and please do them hide,
From judges, from *sayyids*,³⁶ from a spiritual guide.”

Someone tried to comfort him and said, “Do not complain,
God loves these; unanswered their prayers never do remain.

They are men, who make this world prosper and flourish,
Anyone else can die but they shouldn't perish.

What do you mean? What purpose do your words truly serve? [39b]
Would you deny these men anything that they deserve?"

The poor man who lost all his coins turned to him and said,
"Stop this nonsense! I'd prefer you kept silent, instead.

I'm sure if a sayyid finds them one fifth he would take,
I know if a judge finds them a false claim he would make'.

If a dervish finds them, I am certain he will say,
It's a reward from God 'cause I regularly pray.

*[If a sage finds it whose heart is pure, he would say,
Ah, my gracious Lord, my wise Creator, I do pray.*

*Make this lawful for me and its owner please, reward,
I hope you would him with twice as much award.*

*Let him spend it on his family and on his house,
Let him enjoy its fruits with his children, with his spouse.]”³⁷*

Listen, my friend! You work hard your family to feed,
Toiling like a real man an honest life you should lead.

If you keep your faith and obey the divine law,
God will say, “He’s my friend, I care for him”, you know.

Your scales should be prepared in a fair and honest way,
Stick to the path of righteousness; never go astray.

The crooked will get lost; the straight will reach their goal,
Be honest and truthful with God guiding your soul.

Move back and forth like a saw in a constant flow,
Towards yourself like an axe you should never go.

To your customers be kind; show them your gentle face,
With the poor never speak rudely; it is a disgrace.

Who needs good and who needs bad, this you have to eye,
If you say what a *sayh*³⁸ would never say, you lie.

Whatever you sell today, remember my friend,
Destiny would always repay you in the end.

[37a] Those who owned this shop and did this business run,
Wasted their capital and a huge damage was done.

If a man is richer than you, don't feel envy, pain,
Do not wish harm to others and yourself a gain.

Whenever God gives you something, feel a blissful joy,
Be grateful and content; the Lord's gifts you should enjoy.

Do not make profit on things you took from a beggar,
Do not mix flour with chaff and water with vinegar.

When people are starving and you still make great profit,
Sin's your legacy; your son will get a part of it.

You can be dirt poor or you can be well-to-do
You can have only what your destiny gives you.

Who sows but eats all gets stuck. Share and you'll get reward,
Merciless enemies can rob everything you've stored.

Deposit and safeguard the right to get when you need,
Your shop's dirt floor only for yourself you shouldn't keep

If a master's great wealth constantly accumulates,
He'd better be a porter who carries heavy weights.

If a man is not willing to share I do him curse,
Nothing should prevent thieves from getting hold of his purse.

For a man experience should be a travel guide,
And he should on the road of truth and honesty stride.

A holy man in Kūfa,³⁹ a long time ago, [37b]
One fine day to the city's marketplace did go.

He was stingy though in knowledge he had a treasure,
He entered the bazaar and sat down at his leisure.

Opposite him there was a skilful cloth merchant's stall,
In trade he was an expert acknowledged by all.

He had in front of him a range of merchandise,
Everything was special: fabric, colour and size.

He had spent all his life with buying and selling, and,
He knew his trade inside out, like the back of his hand.

Suddenly a decrepit and weak old woman came,
She was bent double, she had a hump and she was lame.

Her eyes were not shining; she was afraid to talk,
With a roll of linen in her hands she did walk.

She could hardly stand; her head and body were shaking,
She could hardly breathe or walk her body was aching.

In front of the merchant she did her linen spread,
“Pay me as much money as it is worth”, she said.

And she saw the cloth merchant open the roll of cloth, [32a]
He sneezed and the linen became covered with snotty froth.

“When the threads of a fabric are thick and coarsely laced, [32b]
The weaver has done a careless hasty job. What a waste!

It's unsuitable for cloaks cause you can't get it dyed,
You can only wash it and have it fully dried.

It is not good for a shirt or for a chemise,
I mustn't buy it however damn cheap it is.

How could I find for it a young and carefree guy,
Who would like this fabric, who would be willing to buy.”

The words of the merchant the old woman believed,
She lost all her hope and felt utterly bereaved.

“Ah, master! You are gentle and kind-hearted”, she said,
“Because of the wheels of the sky many tears are shed.

I’m a widow, I have a family and I’m weak,
I am wretched and destitute, my future is bleak.

I toiled hard for two weeks, did as much as I could do,
Until I was able to place this in front of you.

My many children are in a destitute state,
They are full of hope, for my return they do wait.

Please, give me as much money as you think it’s worth,
I will bless you and pray for your success here on Earth.”

It was much fabric, a full roll of linen she brought,
For only a few silver coins all of it was bought.

With her heart full of deep sadness and bitter sorrow,
Weeping, the poor old woman towards her home did go.

[33a] The itinerant dervish who was not too shy,
Wanted revenge and on the merchant he kept an eye.

A young man came and wanted some fine linen to buy,
“Ah, good merchant, hurry up, look alive”, said the guy.

“I want to purchase linen that’s better than cotton,
Of such high quality it cannot be forgotten.”

The merchant answered: “Let me show you something rare,
You’ve never seen such excellent fabric, I swear.

The cloth merchant and the old woman; Bibliothèque Nationale, Paris, Ms. Supplément turc. 978, f. 41r.

Its threads are thinner than silk, the finest quality,
Its texture is much softer than cotton, believe me.

This linen's expertly and excellently made,
You can see it at first glance, it is of the first grade."

The customer kept looking he was that much amazed,
Then asked the price of the fabric the merchant has praised.

The price was thus decided; higher than a hill,
It was the price of cotton; the young man paid the bill.

The righteous dervish was there and all this he witnessed,
"Hey, don't you feel ashamed?", the merchant he addressed.

"My heart is disturbed by things you can and cannot see,
Once a Muslim, now an infidel, I'm a true devotee.

Though during my life to many convents I have been,
The touchstone of my heart's coins I have nowhere seen.

You know, I have travelled far and wide, saw land and sea,
You are the master, the axis of the world for me.

[33b] There was a linen not well-woven and nicely made,
With coarse threads and texture not of the finest grade.

Then you came and simply cast on it a passing glance,
It has turned into fine cotton. It was not by chance.

Its threads have turned into silk of the finest kind,
It has become so exquisite, it bewitches your mind."

The merchant couldn't say a word he was so shocked,
He became in the house of shame for a long time locked.

Then misery that can help to solve all problems came,
And he distributed all his profits in his shame.

Now that this marketplace is bustling with trade,
You should also take part in it, don't be afraid.

In buying and selling if you find your account,
It's worth giving your customers a fair discount.

If you are not fair with people and you tend to cheat,
It's the market inspector whom you'll have to meet.

Do not cheat your customers this you should never do,
When fate calls you to account it'll get even with you.

The herald of the spirits' world's here and has the might,
To settle all accounts and make everything right.

Who grants fruits with lovely colours and delicious taste,
Will see and know if onto your scales false weights are placed.

Some people sow barley but say: "I've reaped wheat",
I haven't seen such liars having wheat bread to eat.

If you're an honest man then honestly you should speak,
In the woods saws and axes crooked trees would seek.

[34a]

Good nature is like heaven; this I can surely tell,
Ill nature is worse than the deepest, darkest hell.

When you hope for profits don't forget what you may lose,
When it comes to bargaining you need to wisely choose.

Stretch your arms towards the dress of generosity,
Do feed ants and locusts. On them also take pity.

You may have little wine and your cup you cannot fill,
But if you're kind a drop onto the ground you will spill.

Though the treasury of the garden autumn may raid,
Still you see the ground with silk and brocade thickly laid.

Generosity suits respectful men very well,
Even if the goods of zealousness they do not sell.

A caravan while traversing the Arab sand,
Passed through the prominent tribe, the Banī Ṭayy's⁴⁰ land.

They feared they'd lose their way; they were pervaded by gloom,
Then in front of them appeared Ḥātim-i Ṭayy's⁴¹ tomb.

From the caravan the words of a babbler were heard,
“Ḥātim your solemn prayers never remained unanswered.

You led an honest life without the shadow of shame,
Generosity is a synonym for your good name.

[34b] We're your guests here, we bow to your generosity,
I hope you will show us your great hospitality!”

He said these words and towards the shrine he did stare,
His hollow voice was long resounding in the air.

When from among the camels a healthy and fat one,
Suddenly perished, that is how things by saints are done.

Though of his words the young man should have been ashamed,
He spoke again and it was Ḥātim whom he blamed.

“Watch this generosity with his power how he,
With someone else's camel showed his hospitality.”

Others said to him: “Hold your tongue, your breath you should
save,
Stop speaking nonsense, you need to politely behave.”

To make it short, that night everyone had much to eat,
Together they finished off the perished camel's meat.

When it was dawning and came the early morning light,
The golden flag was held high by Sun, the Khotan⁴² knight.

And then in the distance a huge cloud of dust was seen,
A young man riding a camel appeared on the scene.

He arrived encouraging his swiftly-paced mammal, [35a]
And with him there came a load-bearing camel.

It looked exactly like the perished dromedary, [35b]
And a huge load of fresh meat and bread it did carry.

The people of the caravan watched this sight dazed,
“How and why have you come?” They were truly amazed.

“This very night, Saint Ḥātīm”, he said to the team,
“With tears flowing from his eyes appeared in my dream.

He said: ‘Guests arrived, a full caravan at least’,
And asked me to provide you with a lavish feast.

‘I took a dromedary from them’, he said to me,
He described the camel, how it looked like exactly.

He hastened me to hurry up and get on my way,
He said: ‘The caravan is to leave early next day.

Ride extremely swiftly canter as fast as you can,
And replace the perished camel of the caravan.’

For the camel he felt very sorry, he said,
He asked for forgiveness and sent another instead.”

Someone who tends to speak about “generosity”,
Should also be a man of courage and bravery.

You know, there are generous people in every creed,
The Imām⁴³ of generous men is ‘Alī, indeed.

God lavishly laid his table a long time ago,
For ten given a hundred he will to you bestow.

The young man and the camel he brought with him; Chester Beatty Library, Ms. T 433, f. 20v.

With generosity does He treat the faults of men,
And if you give away one thing He will give you ten.

Those men who are greedy He will humiliate,
And make them wretched like a dog that people hate.

Those who wish for wealth and lead a luxury life, [29a]
Are not benevolent and would never avoid a strife.

If for a man's heart fortune is the dearest thing,
Give up all your hope when he finds your silver ring.

Though you may have fine silver coins you are not wealthy,
Poverty can give you riches if you are healthy.

Be poor and free, for whom everyone does have respect,
Don't be someone who for his child vipers does collect.

When a full bowl of tasty meal you do receive,
Half of it to a hungry poor man you should leave.

The hell of your deep stomach is your staunch enemy,
If it sucks your blood you need to find a remedy.

If you wish for something in your early morning prayer,
A part of it for someone else, ah, you need to spare.

Consuming more than what you truly need is a waste,
Spare yourself this pain and trouble if your heart is chaste.

When you are finally brought towards your dark grave
No velvet, silk or cotton can your body save.

There isn't a lavish robe that wouldn't decay,
The memory of a kind man doesn't fade away.

There is only one person, who'd deserve this robe,
Haydar, the champion who'd withstand every probe.

What a hero needs is courage and a lion's heart,
What a sage or a fool needs is kindness for a start.

[29b] Like an upright cypress always remain free and straight,
Or be like apple and plum trees full of heavy weight.

You should be a blessing for all like a warm rain,
Or like a pearl you should in the ocean remain.

He cannot spend what he has but still does not share,
Wealth can't be used in the grave. Doesn't he really care?

In this land king Sulaymān was once by all men feared,
The land is here. Where has king Sulaymān disappeared?

Farīdūn collected wealth, money, riches and grain,
He left without these tormented by agony and pain.

If a reckless person looks at wisdom in disdain,
Long-gone people have shared their thoughts and knowledge
in vain

A heavy pain in the throat makes a man feel bad,
If he doesn't cure the throat it will make him sad.

Only when smeared with blood do the wheels of the sky move,
Of your true independence they would never approve.

The dust and the dirt the Earth throws high up in the air,
Are from the face or eyes of a lady with black hair.

The black plait that lets fragrant musk let into the air fly,
Until it becomes black as smoke from its black hairdye.

Noticing the powder on the earth a beauty applies,
The daffodil used it as *kohl* and opened its eyes.

As the saying says: you reap as you sow your ground,
If you drink too much, you throw up and feed your hound.

Sulaymān and the ifrit; Chester Beatty Library, Ms. T 433, f. 23r.

[30a] Accepting and giving are what make the world thrive,
 Give and take as you need it will keep you alive.

The Almighty Lord who sits on his exalted throne,
Gave this world to Sulaymān to rule as his own.

His righteousness and justice did the whole world revive,
Everyone was wealthy no one struggled to survive.

Āṣaf bin Barḥiya,⁴⁴ his vizier, said one day,
“Chaste prophet of the Almighty Lord, I do pray,

In this world you won’t find a tiny patch of ground,
Which in the dust of dead bodies would not abound.

All the dust on the ground that the wind does swiftly chase,
Had been once a pair of bright eyes or a handsome face.”

To the Prophet all this sounded extremely weird,
So he called an *ifrit*⁴⁵ by every man revered.

“Go fast and dive deep to the bottom of the sea,
Get a handful of black mud and bring it to me.”

He should boil it in a jug, tell it to the potter,
I want to drink it I hope it’ll be pure water.”

[30b] The jug and the water in it was delivered fast,
 And the king Sulaymān was set to break his fast.

It was very bitter like a foul-tasting drug,
Sulaymān was angry and threw away the jug.

The jug broke to pieces; it was distressed and sad,
And then with the tongue of inspiration it said.

“I was a human being a long time ago,
Sultan of many people and vast lands, you know.

My life was over and, alas, death came fast as hell,
My throne was my bier and now in the grave I dwell.

The sea ruined my palace and flooded every room,
In the bottom of the ocean you'll find my lofty tomb.

Ah, king I laid there for hundreds of years time,
In a sea water soaked ditch instead of a shrine.

The wheels of the skies turned year after year, you see,
And my body became murky mud in the sea.

The bitter taste of the water in the earthenware,
Was all caused by my body's bitter fate, I swear."

A kingdom is a nice beauty, graceful and perfect,
God may protect her from decline, decay and defect.

What's in this world a couple of days' joy and pleasure?
Being a sultan on Earth is the greatest treasure.

It is good to know that when they see you people are thrilled,
You do as you please and your wishes are fulfilled.

Everyone strives to gather and collect, you know,
But it's hard to leave behind everything and go.

Life is nice and fine but does it last forever?
Has it been loyal to a shah or a beggar?

Power and glory are like huge rocks my wise friend, [31a]
They can break your life into pieces at the end.

Wealth and rank are pleasant when they come, I can admit,
But beware my friend in front of you there is a pit.

The rose of youth everybody does admire,
But old age comes and the prospects become dire.

You know it well that even those who laughed at first,
Finally couldn't stop weeping and felt they were cursed.

The pleasure of an easy life you have enjoyed,
And now the wind is going scatter your ashes in the void.

Can anyone rest well and sleep safely at night?
If the world can raid you and you are forced to fight.

As the skies keep turning and never stop to move,
Your helplessness your fate would never stop to prove.

Though the blood of hundreds of thousands men were spilt,
The seven cups of the Sky⁴⁶ have never been filled.

Hey, your speech is full of pure wisdom and gentle advice,
But a sage won't forgive you though your words are precise.

Can we speak of true knowledge if till dusk from dawn,
Going from door to door you collect alms to live on.

You can't make plans if your life is only one night long,
Give up all your hope and stop playing this silly song.

If you are clever and wise what is this ignorance,
Idle talk's a folly it can't earn you reverence.

[31b] Why do you take a road that doesn't lead to a house?
Why do you always play this stupid cat and mouse?

"Hey, this property is mine", said your father once,
You know where it is. Now claim your inheritance.

You are a gentle soul you should stop and think this through,
This world has a memory of many men like you.

You have spent your life with idle games, easy and fine,
You have emptied all your goblets, you have no more wine.

Why are you said to be ignorant, one who thinks not,
Where have you been? What have you done and what have
you got?

About the movements of the Sky why do you complain?
An honest man always needs only himself to blame.

Until you can still breathe, you have to make a move,
Have a new start, don't turn a page, yourself you should prove.

Men who were afflicted by this sorrow and this pain,
Are long gone; nothing of their dust on Earth did remain.

First on high hills and on low lands did it settle down,
Finally the dust stopped moving around and around.

Its journey was over; it retired from this crowd,
It mingled with the ground like the shadow of a cloud.

To have some fun, Sulṭān Maḥmūd⁴⁷ one fine winter day,
Mounted his horse and went to cast off his bird of prey.

On the plain the ruins of a tower he saw, [38a]
To inspect it from close range he hastened to go.

He spotted an ancient man when he got to the place,
His hair had turned white and like old paper was his face.

He didn't have a cheap reed mattress or a clay jug,
He hadn't got shoes, a stick or water in a mug.

From head to toe his body looked like a stone tablet
And it could be seen he shared the Lord's every secret.

He was deep in meditation made drunken by time,
He was touched by God's divine presence; he felt like slime.

The king saw this sight and quickly got off his mare,
He stood there in awe and to stir he did not dare.

The Ghaznavid Maḥmūd and the dervish; Bibliothèque Nationale, Paris, Ms. Supplément turc. 978, f. 48r.

The Ghaznavid Maḥmūd and the dervish; Spence Collection, New York Public Library, Astor, Lenox and Tilden Foundations, Persian Ms. 41, f. 27v.

About the king's presence the old man did not know,
He didn't say "Sit down!" and he didn't say "Go!".

The king greeted him with respect and stepped closer,
The old man turned to him when his prayers were over.

And said, "Why have you come here and what is your aim?
Tell me, who are you in Ġaznī⁴⁸ and what is your name.

No one ever comes here and no one would pass by,
Without letting me know first, why have you come, why?"

The king said: "I am a ruler, who gets high acclaim,
I am the Shah of Ġaznī and Maḥmūd is my name.

It's winter. The air here on the plain is very cold,
The city brings joy and its buildings are close", he told.

[38b] "For devotion and prayer let me give you a spot,
Let me give you some food, from everything a jot.

Take your belongings, leave this place, it's ruined and charred,
Please, master, do not make life for yourself too hard."

The old man changed and spoke in a reproaching way,
He was angry: "Listen to what I wish to say!"

"On this road we come and go; we are passers-by,
We will leave as we have come, with a loud cry.

As a small baby in my mother's womb I grew,
Jibrā'īl was nowhere there and neither were you.

All year round, be it autumn, winter, spring or summer,
I've always been taken care of by the Provider.

He is able to change fire into a red rose,
In cold weather he does supply me with fine warm clothes.

In the land of poverty and annihilation,
He doesn't let me be a subject of starvation.

Should I be attracted to you, it's better for me,
If I go begging and for my food I make a plea.

There are hundred thousand ties binding your bones and joints,
A shirt of mail that seems to shield you at many points.

But when Death comes close what are you going to do,
Tell me, will you be able to cut at least few?"

The words of the holy man hit the king hard and deep,
"Ah, rocks and stones", he said, "you should start to cry and
weep."⁴⁹

If you were dead, it's time for you to rise and feel young,
And to make a fresh start you should encourage your tongue.

[36a]

If you suffer from thirst get a cup and have a drink,
Fill your heart with zeal and passion; only then do think.

The leader rode his mount at the front of the line,
The camels started before the Sun began to shine.

The desert is deadly and the inn is far away,
It is the best for you if the load does little weigh.

You firmly believe in God and his warnings you heed,
Also be detached! An ascetic's life you should lead!

Accept that your ego was given by the Lord,
Act as you wish; your deeds will be put on record.

If your ego's like a dog, with bones it should be fed,
This is what you need to give it instead of fresh bread.

If your ego wants to eat all day like a fat ox,
Force it to work like the oil-maker forces his bullocks.

Highlight your ego its harmful thoughts, one by one,
List all the wicked and sinful deeds it has done.

With tightly shut eyes it always walks close behind you,
Beware, its tempting voice you should never listen to.

For many years from the time of Adam till today,
It often cheated you and with your soul it did play.

The blood of your grandfather and father it did shed,
You thought it was your friend; your enemy it was, instead.

[36b] A guest can show himself friendly, gentle and blind,
But in a minute it can kill you from behind.

You can fight an enemy coming from abroad,
But what to do with a roommate who is a fraud.

The foul goods of deceit the ego tries to sell,
The cloak of cheating and deception suits it very well.

It blocks the Road with false devotion, it is smart,
With advice and sermon it tries to win your heart.

With skilful flashy tricks it bedazzles your eyes,
And when you don't see it, behind your back it smiles.

You were careless; your ego does your home direct,
And in the end you have lost everyone's respect.

Your ego behaves as if your house was its own,
It's very selfish, it cares for itself alone

The horse that spends the whole year running in the meadow,
You can touch only when you hit it with an arrow.

You should work hard to clean your ego from this horse,
Otherwise it will get fat and you will feel remorse.

When it goes up the hill, a fat horse gets tired,
For its swiftness a well-kept horse is admired.

With strictness and austerity you should feed your soul,
No traveller will have a better horse than your foal.

If you're able to tear the reins from your ego's hand,
You can roam freely both the skies and this earthly land.

The men who mount and ride this gentle mare, [40a]
Much trouble on the Road they are able to spare.

They traverse the whole world in the blink of an eye,
Without moving, seemingly idly standing by.

Better than a human body is there a mount bred?
It's a *Burāq*⁵⁰ with camel's feet and a human head.

Such a weird and wonderful tale have you ever heard,
That the master walks and his horse is with the herd?

You are treading the Road. Remember this wise notion,
Walking on the Road is the best form of devotion.

Do not say that every job needs a special tool,
To get a task done you need a real man, not a fool.

This is the Road, where's the "madman" who would walk on it,
The wise person who would himself to the Road commit?

If you treat the Road with respect greet it as a friend,
To wonderful treasures it will lead you in the end.

It's foolish to throw your gems and jewels to the muck,
Anchoring yourself to your own ground brings you bad luck.

One day sorrow occupied the Prophet Ya'qūb's heart,⁵¹
He was grieving that he and Yūsuf were torn apart.

Suddenly from heaven a divine order was sent,
"Ya'qūb, you should stop this crying, weeping and lament.

[40b] What is this outcry? What is it good for? It's insane.
Why don't you stop complaining? Don't you see it's in vain?"

A treasure-house of heavenly secrets you were made,
To the people the divine messages you conveyed.

We said, 'He should love Us and show Us true devotion,
To his aching heart Our being is the lotion.'

When you made your son equal to us in your mind,
We remained gentle to you and didn't leave you behind.'

If you do not stop weeping and complaining, then,
A note will be added to your name by My pen.

'He is a man, who hopes to get something from God,
He is of no use, he minds others, he is flawed'."

Who loves his beloved at others he wouldn't look,
Beloveds want lovers whose attention they can hook.

Who walks this Road cannot be two-faced in devotion,
If you cherish pain you don't need a healing potion.

From the taste of pain only a true heart would glow,
The language of love only a lover would know.

How could a man know real love if he's driven by lust,
Only a lover knows true love, my words you can trust.

You've been introduced to love today and tomorrow
You will need to welcome anguish, pain, grief and sorrow.

I am imprisoned in this tight cage and there's no doubt,
I cannot breathe freely here and I cannot shout.

Look, my heart is into tiny bits and pieces ripped, [41a]
I can hardly breathe my breast is by pain tightly gripped.

How to be a leader an outsider does not know,
How to make politics just an insider can show.

From the outside it looks all is covered with jewels,
In the inside you know well that here sorrow rules.

If a man loved by his family and household,
Passes away his good deeds won't be left untold.

Respect makes you the crown of both worlds, it is well-known,
Like a fine cloth the seven skies are spread on your throne.

For the throne of the caliphs' Heaven did you anoint,
Within the divine circle you are the centre point.

Wherever the morsels of your charisma fall,
The angels will say: "We have no knowledge at all".⁵²

You are the treasury of enlightened intellect,
Your heart is true love itself chaste, pure and perfect.

Soul of souls, before you were born, a long time ago,
Nothing else existed either, this you should well know.

The warp and woof of the fine cloth of Creation,
Have come into being through your mediation.

All the things designed before came to be alive
They were created in order to make you thrive.

[41b] If I say “name”, I mean that you’re the source of every name,
If I say “self”, it means the true essence of the game.

In only six days through divine power and might,
The whole universe of Creation came to light.

The wise hand in forty mornings that looked one day,
Kneaded an awful slimy mud into fine clay.

You are a small world and here is the huge one, you see,
You are a tiny precious pearl and this is the sea.

You possess a great treasure you cannot find alone,
It’s you but you’re foolish and can’t see it on your own.

Watch yourself and be observant ‘cause you are not blind,
This is what you should do, now, leave everything behind.

If on the mighty wings of fantasy you rely,
You can reach the spirits’ world in the blink of an eye.

Do not stay there too long wherever you happen to go,
‘Cause a long sojourn may into futile idleness grow.

It does not matter how many long trips you have done,
Each journey appears better than the previous one.

Listen, this is why you should on these journeys go,
‘cause through these trips your wealth of knowledge will start
to grow.

Whenever from a long journey you do return,
You’ll realize how much through these trips you can learn.

You’re here, you have the will and you have goals enough,
All of them exist because you are stubborn and tough.

[42a] Today you shine like the moon your night is like a cloud,
Alas, you do not know yourself thus you shouldn’t be proud.

As Temür Beg⁵³ had once led a revolt, and rebelled,
His efforts didn't last long and quickly he was felled.

He was wandering and contemplating on his fate,
And recorded his thoughts on his wretched state.

His zeal grabbed the cloak of courage and resolution,
By transferring his forces he found a solution.

Then by God's decree who makes all the stars turn around,
His unfortunate hand received a serious wound.

He relinquished all his plans as hopeless he became,
Fears and worries did his brave heart totally maim.

Then the Heavenly Will chased out of him the doubt,
“Why do you give up your hope due to such a rout?”

The Divine Force then put strength into his hand and said,
“Only your physical hand was defeated and bled.

Hey, do not despair, you should only ask and pray,
And your heartfelt devotion would clear you the way.”

Like a man before a fight the Beg girded his belt,
He put his faith in God and the Lord's power he felt.

Then by God's will the spirits' world intervened again,
And the Beg was once more defeated, he felt the shame.

He was disappointed and felt cheated by fate, [42b]
His heart was absorbed by his hopeless wretched state.

His hands and his feet were fettered by sorrow and pain,
He felt as if he were alone without his friends again.

Made weak by serious wounds, he was full of concern,
He felt left alone only to the Lord could he turn.

He lay at the foot of a wall to rest in the shade,
There on the plain his lucky future started to fade.

He noticed an ant that didn't have legs and a calf,
Its chest was wounded; it was almost cut into half.

It dragged itself to the wall and started to climb,
It kept trying hard but it fell back all the time.

It never lost hope, tried again and did persevere,
To start it right from the beginning it didn't fear.

It climbed and climbed and reached quite fast half of the
whole way,
Then its claws became tired and its teeth wore away.

The tiny ant fell down from the wall then, head first,
It came again as if the next climb had been its first.

Six or seven times did the stubborn tiny ant fall,
Until it managed to climb to the top of the wall.

This reminded the Beg of his own situation,
And his sad heart became filled with joy and elation.

His enthusiasm into his heart quickly returned,
And for his future and fate he ceased to be concerned.

[43a] Then zeal offered its hand and luck put forth its feet,
With open arms and rested legs the Beg they did greet.

He conquered all the kingdoms of the world in a row,
Everywhere his royal banner did splendidly glow.

In his times the world lived in a state of elation,
He made Rum and Chin one kingdom and one nation.

The white hand of Mūsā is the Divine's heavenly hand,⁵⁴
Those who breathe the breath of ʿĪsā⁵⁵ like true men do stand.

If the Divine light falls on you, just a tiny ray,
Your heart will fly and soar like a mighty bird of prey.

The cloak of good luck by the hand of zeal is held,
Zealous and ambitious men would never be felled.

If this world makes you woeful and you feel like mourning,
Listen to my piece of advice, my words of warning.

Don't let the seeds of melancholy grow in your heart,
Don't despair, zeal and ambition you should never part.

Though you may feel you fail and can't reach your goals, my
friend,
Hold on to the feet of zeal until the very end.

If zeal's always with you and it becomes your soul mate,
You will be able to open wide your each goal's gate.

Troubles and hardships can a man's soul and heart upgrade,
If a bottle breaks each piece will be like a sharp blade.

A precious pearl would never remain lying around,
A silver piece still has value if it's on the ground.

[43b]

A ruby brings people wealth and prosperity,
Ground to powder it brings the soul joy and ecstasy.⁵⁶

A shah often burns sweet incense, precious amber,
'Cause the heat lures out the fragrance in his chamber.

If no one lights a candlestick in the assembly,
It can't light up the room acting as Sun's deputy.

Look, if you try not to get in challenges involved,
When you face great difficulties they will not be solved.

No one can become a man by skipping every test,
A test is your best teacher, to this I will attest.

A man looks at his mistakes as pieces of advice,
You will become wise only if you pay the price.

It's important for a man not to lose his way,
If he starts on it he should never go astray.

Sheer ignorance is death and a hopeless man is dead,
Through hopelessness and ignorance wisdom cannot spread.

You'll never lose your hope if you're clever and wise,
You'll gain more than you lose this you will realize.

Should Fate treat you heavy-handedly for a day,
You're not a coward you shouldn't try to get away.

In the spirits' world are hidden all the tricks of Fate,
This world won't treat you forever as its perfect mate.

[44a] If you are wise you'll accept it all and won't feel sad
You see, rose and thorn go hand in hand like good and bad.

'Cause the wheels of Destiny keep rolling on the sky,
Your sadness can turn into joy as time passes by.

I am quite sure that the fountain of life you know,
Where to find it in the darkness, to you Hîzr⁵⁷ will show.

Troubles and hardships that seem to harm you at first sight,
Can bring you joy and happiness instead of a plight.

Trouble and hardship in talents and skills do abound,
With strength and perseverance does a man plough his ground.

Those who decide to stay in the house of sorrow,
Will tread the road towards poverty tomorrow.

Walk the way of poverty and never go astray,
With steps of tenacity and patience tread this way.

This is the right path, don't let anyone fool you,
If I wish to walk on it what do I have to do?

I did a careful research and all what I have found,
You must have realized I've wished it here to propound.

If you are clever my good advice you will take,
The change of one letter what a difference can make.

You who are searching for the true meanings of all signs,
Don't move if you know the secrets and the guidelines.

You should take this path it's wider than any other road, [44b]
On this road heavy traffic has constantly flowed.

Though for you this road still looks to be far away,
Feel the wish to go, it's the first step on this way.

Like holy men you too should make a self-sacrifice,
A mad lover will always get heavenly advice.

Only through reason can ignorance be controlled,
Only wit and wisdom can make your speeches sold.

Remember well, a crooked wall you should never build,
And crooked scales shouldn't be allowed in the jewellers' guild.

Hold up your head and the cloak of love never let go,
Don't cover your head when the stones of love do fly low.

When the shell is still closed you cannot tell a pearl's worth,
No one admires a ruby when it's in the earth.

If the blue bottle wouldn't have the morning dew charmed,
Would the time of separation have it really harmed?

Those men whose nature is towards true love inclined,
Would never remain by the wealth of this world confined.

You know well, that a man who shares the Pure Soul's breath,
Has no fear that the sword of body could cause his death.

A man dwelling in eternal bliss and holy joy,
The bitterness of sorrow can never destroy.

If you do make a sacrifice for true love's sake,
Suffering won't harm you, it will keep you awake.

[45a] When you have nothing to do with this trouble and pain,
Go in peace, let in your life health and happiness reign.

Hey, lover of perfume watch out where you stick your nose,
You won't find amber in a stove, this everyone knows.

When it sees much water a desert bird would flee,
But for water birds the source of life is the sea,

You're heart should taste pain today to learn joy tomorrow,
You need a good stomach to digest grief and sorrow.

A salamander matches fire; fish in water feed,
Grief goes with a lover; in deep pain 'Alī you'd need.

Hey, you have a bad stomach and a very weak heart,
Of this blessed company you cannot be a part.

Before you take a first step on this Road you should know,
That this Road with miracles and wonders is aglow.

Don't cause suffering to yourself if you're full of dread,
Your first step will finally lead to losing your head.

[45b] While walking the Road many challenges you will face,
Sometimes a hidden viper, sometimes a swinging mace.

The "*Mahẓan al-asrār*" is finished
The end

A young man wearing an elegant dress holds a sheet of paper containing the praise of a ruler.; Chester Beatty Library, Ms. T 433, f. 30r.

Notes

- 1 The Prophet Noah of the Old Testament who is well-known is Islamic lore in connection with the Deluge. See e.g. Quran 7/64: ‘But they denied him, so We saved him and those who were with him in the ship. And We drowned those who denied Our signs. Indeed, they were a blind people’. All the quotations from the Quran are taken from *The Qur’ān. With Sūrah Introductions and Appendices. Saheeh International Translation*. Ed by A. B. al-Mehri. Birmingham: Maktabah Booksellers and Publishers, 2010.
- 2 Alif (ا) is the first letter in the Arabic alphabet.
- 3 Bī (ب) is the second letter of the Arabic alphabet and the first letter of the Basmala, the Arabic phrase *Bi-smi llāhi’ r-Raḥmāni r-Raḥīm* “In the name of God, the most gracious, the most merciful”.
- 4 The words *alif lām* denote here the name of the ligature “lā” and refers to the Arabic phrase *Lā ilāha illā Allāh* “There is no God but Allah”.
- 5 Yī (ي) is the last letter of the Arabic alphabet.
- 6 A *rubāb* is a lute-like stringed musical instrument. In Persianate classical poetry feasts (*bazm*) are depicted as festive events where wine is consumed together with various dishes, meat fried on a skewer (*kabāb*), nuts and dried fruits (*nuql*) and music is played.
- 7 *Ayyūb* is identical with Job of the Old Testament. He is considered a prophet in Islam who is often mentioned in Islamic lore for his loyalty to God.
- 8 *Yūsuf* the son of Ya’qūb is a prophet in Islam who corresponds to the Biblical Joseph. His story is told in chapter 12 of the Quran.
- 9 *Nizāmī Ganjavī* (1141–1209), Persian poet of Azerbaijani origin, the author of a Quintet (*ḥamsa*), a collection containing five narrative poems. One of them, titled *Maḥzan al-asrār* provided inspiration to Ḥaydar Ḥ’arizmi to produce his Turkic version.
- 10 *Mūsā al-Kalīm* “Musa the interlocutor of God” is a name of the Prophet Mūsā who appears as Moses in the Old Testament.
- 11 *Ḥalīl Allāh* ‘the friend of God’ is another name of the Prophet Ibrāhīm who occurs as Abraham in the Old Testament.
- 12 The word *Rūḥ* “spirit, ghost” in the Turkic text can refer to Jesus. See Quran 4/171, where “soul” is expressed with the Arabic noun *rūḥ* “spirit, ghost”: The Messiah, Jesus, the son of Mary, was but a messenger of God and His word which He directed to Mary and a soul [created at a command] from Him.
- 13 *Kay* is a mythical king of Iranian lore, the progenitor of the Kayānid dynasty.
- 14 *Humā* is a mythical bird in Iranian lore that never lands and spends its life cruising over the Earth. Wherever his wings cast their shadows people live in abundance and prosperity.
- 15 *Haydar* (“brave”) is another name of ‘Alī (601–661), the fourth caliph.

- 16 *Iskandar* is the Islamic name of the Macedon ruler Alexander the Great (r. 356–323).
- 17 *Dārā* is the Persian name of the last Achaemenid ruler Darius III (c. 380–330).
- 18 The *Barlas* was a Turkicized Mongol tribe. It's most well-known representatives are Timur/Temür (1370–1405) and his descendants, the Timurids.
- 19 The *Qiyat* was a Mongol clan. Genghis Khan was born into this Mongol community. As Timur married a Ghengisid princess, Timurids had both Barlas and Qiyat ancestors.
- 20 The phrase “two worlds” is a reference to the celestial and the temporal spheres of Creation.
- 21 *Ẓū'l-fiqār* (Zulfiqar) is the name of 'Alī's scissor-like double-blade sword.
- 22 *Rustam* is a brave from Iranian lore. The story of his life and heroic deeds were related by Firdausī (d. ca 1019) in his Book of Kings (*Šāh-nāma*), a narrative poem composed between 977–1010.
- 23 The *Sīmurǧ* (Simurgh) is a legendary majestic bird of Iranian lore that has its nest on the *Qāf*, a mountain located at the end of the world.
- 24 The *ḥuṭba* (khutba) is a formal sermon delivered at the noon congregational prayer on Fridays. In the pre-modern Islamic world mentioning of the ruler's name in the *ḥuṭba* was one of the signs of sovereignty. The right to mint coins was the other.
- 25 *Aḥmad* is another name of the Prophet Muhammad.
- 26 *Farīdūn* is a mythical king of the Pīšdādīān dynasty in Iranian lore who became ruler by defeating the tyrant Ẓuḥḥāk.
- 27 The phrase “four mothers” refer to the four directions and the “seven fathers” is a metaphor for the seven celestial spheres.
- 28 The *rāst* and the *hijāz* are the name of two musical scales (*maqam*) in Persian classical music.
- 29 The *yatuǧan* is a musical instrument of Mongolian origin, very similar to the European zither.
- 30 The *šudurǧan* is a lute-like, three stringed musical instrument of Mongolian origin.
- 31 The *qopuz* or *qobyz* is an ancient Turkic stringed instrument.
- 32 *Ḥaydar* here refers to Ḥaydar Ḥ'arīzmi, the author of the present work.
- 33 *Fātiḥa* is the opening chapter of the Quran.
- 34 *Takbīr* is the phrase *Allāhu akbar* “God is the greatest”.
- 35 *Fārs* (Fars) is a province of Iran. It's administrative centre today is Shiraz.
- 36 *Sayyid* is a title given to people who are accepted as descendants of the Prophet Muhammad.
- 37 These couplets are on fol. 39a in the manuscript.
- 38 *Šayḥs* (Shaykhs) are leaders of spiritual communities in Islam.
- 39 *Kūfa* (Kufa) is a city in modern-day Iraq.
- 40 The *Banū Tayy* was a powerful and ancient Arabic tribe in Yemen.
- 41 *Ḥātim b. Abd Allāh* was a pre-Islamic prince of the Tayy tribe who embodies munificence and magnanimity in Persian legends.
- 42 Khotan is an oasis region in modern-day south-western China.

- 43 *Imāms* (imams) are religious leaders in Shiite Islam.
- 44 *Āṣaf b. Barḥiya* was the vizier legendary vizier of king Sulaymān in Persian legends whose name became epitome of wisdom. Sulaymān is King Solomon in the Old Testament.
- 45 *Ifrits* are a type of demons in Islamic mythology.
- 46 The seven celestial spheres.
- 47 *Sulṭān Maḥmūd* (999–1030) was a ruler of the Ghaznavid dynasty.
- 48 *Ġaznī* (Ghaznī) is a city in modern-day in Afghanistan.
- 49 A page is missing from the manuscript.
- 50 *Burāq* (Buraq) is a human-faced mythical creature in Islamic lore that carried the Prophet Muḥammad on his celestial journey.
- 51 *Ya‘qūb* corresponds to Jacob in the Old Testament. Ya‘qūb was separated from his favourite son Yūsuf, whom he thought to have been killed still he remained loyal to God. Quran 2/18: And they brought upon his shirt false blood. [Jacob] said, “Rather, your souls have enticed you to something, so patience is most fitting. And God is the one sought for help against that which you describe”.
- 52 Reference to a verse in the Quran (2/32): They said, “Exalted are You; we have no knowledge except what You have taught us. Indeed, it is You who is the Knowing, the Wise.”
- 53 *Timur/Temür* (d. 1405) was a Turkic ruler the founder of the Timurid dynasty ruling over vast lands in Central Asia and Afghanistan.
- 54 A reference to Quran 27/12: “And put your hand into the opening of your garment [at the breast]; it will come out white without disease. [These are] among the nine signs [you will take] to Pharaoh and his people. Indeed, they have been a people defiantly disobedient.”
- 55 *Īsā* is identical with Jesus who is often mentioned in classical poetry on account of his healing breath.
- 56 The term *mufarriḥ an-nafs* mentioned in the original Chaghatay text was a drug prepared to cure melancholy. Its ingredients, among many other substances used in electuaries, also included powdered rubies.
- 57 *Ḥizr* (Khizr) is a mythical character in Islamic lore, considered by some a prophet. He is a sage of great wisdom who found the source of the water of life in the Land of Darkness.

Acknowledgements

The publication of the Budapest manuscript of Ḥaydar Ḥvārizmī's "Maḥzan al-asrār" was made possible by the generous help I received from Prof. István Monok, director of the Library of the Hungarian Academy of Sciences, Dr. Ágnes Kelecsényi, director of the Oriental Collection and Dr. Nándor Erik Kovács, curator of the Turkic manuscripts. My sincere thanks go to my colleagues, Dr. Ferenc Csirkés and Dr. Márton Vér who supplied me with materials that were unaccessible for me and to Prof. Gábor Korvin for checking the English translation. I feel indebted to Prof. Zulkhumor Mirzaeva for translating the foreword into Uzbek and to my student, Ms. Orsolya Sarac for the Turkish translation.

Contents

Foreword	7
Muqaddima	21
Önsöz	37
Transcription	55
Translation	163
Acknowledgements	220

Responsible publisher: István Monok
Photographs, typography and layout: Károly Horányi
Print: Stanctech Digital

Cover design of the edition de luxe: FoKa Art

